

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: KOMÁROMI JÁNOS: *Regény.* • JÓKAY LAJOS ÉS ROZVÁNYI VILMOS: *Novellák.* SZEKFŐ GYULA: *Andrássy.* • HARMATZY-SIMON LORÁNT: *Tut-Ench-Amon és kora.* • LENDVAI ISTVÁN ÉS SIK SÁNDOR versei. • *Levelek Etelka írójához.* **Elvek és művek:** *A háború költészete.* • *Könyvismertetések.* **Szemle:** TOLNAI VILMOS: *Hadúr is százéves!* • KAPOSSY JÁNOS: *A magyar úttörő mesterek tárlata.* • RÁCZ LAJOS: *Az újabb Rousseau-irodalom.* • ZSIGMOND FERENC: *Wilde és a mai olvasóközönség.* **Apró cikkek:** HAJNAL ISTVÁN: *Az Árpádkirályok udvari papjai.*

1923. ÉV MÁJUS HÓ V. SZÁM

ÁRA: 200 K

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

T A R T A L O M

Komáromi János: Zúg a fenyves (401). — *Lendvai István*: Versek (412). — *Jókay Lajos*: A halhatatlanság (414). — *Szekfű Gyula*: *Andrássy* (418). — *Rozványi Vilmos*: A Baghy-fiúk édesanyja (423). *Harmatzy-Simon Loránt*: Tut-Ench-Amon és kora (437). — *Sík Sándor*: Versek (451). — *Levelek Etelka írójához* (452).

ELVEK ÉS MŰVEK:

Horváth János: A háború költészete (458). — *Tóth Géza*: Két magyar lángelme (462). — *S*: *Torday Anyos* Rózsáskertje (463). *Vajthó László*: Regényfordítások (463). — *V. M.*: Szász Károly könyve a vörös uralomról (467). — *Hartmann János*: Angyal Dávid tanulmányai (467). — *Brisits Frigyes*: Prohászka Ottokár elbeszélései és utirajzai (468). — *Siklóssy Pál*: Színjátszástörténet (469). — *Kastner Jenő*: Irodalmunk külföldi ismertetői (472). — *Rédey Ti-vadar*: Újabb verses kötetekről (473). — *Pauler Ákos*: Nagy József könyve a filozófia újabb irányairól (476). — *mp-*: *Debr-reczeny Lili* versei (477). — *rt.*: *Tisza-évkönyv* (477). — *Brisits Frigyes*: *Sík Sándor* (477). — *ó-s*: *Korunk vilásképe* (480). — *T. V.*: *R. Hoffmann Mária*: *Riedl Frigyes*ről (481). — *Megyeri József*: Állatregény, embermese (482).

SZEMLE:

Tolnai Vilmos: Hadúr is százesztendő (484). — *Kapossy János*: A magyar úttörő mesterek tárlata (485). — *Rácz Lajos*: Az újabb Rousseau-irodalomból (488). — *Zsigmond Ferenc*: Wilde és a mai olvasó közönség (490).

APRÓ CIKKEK:

Hajnal István: Az Árpád-királyok udvari papjai (495).

Beküldött könyvek. — *Bibó Lajos*: A fáklya füstölve ég. (Pallas.) — *F. Marion Crawford*: A bizánci rabszolgalány. Regény, ford. Pogány Kázmér. (Genius.) — *Császár Elemér*: Az irodalmi kritika. (Pallas.) — *Fábián Ernő*: A Feketeréz alatt. Regény (Orion kiad.) — *Forbáth Sándor*: Játékhajó. Versek. (Szerző sajátja.) — *Gyallay Domokos*: Ősi rögön. Elbeszélések. (Minerva, Kolozsvár, 1921.) — *Anton Hekler*: Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen. (Különnyomat.) — *Kail Irma*: Jaj a könnyezőnek. Versek. (Magyar Irás.) — *Kármán József*: Fanni hagyományai. Bev. és jegyz. ellátta Bárdos József. (A Magyar Jövő)

CALDERONI ÉS TÁRSA

LÁTSZERÉSZEK TELEFON
BUDAPEST V, 173—26
VÖRÖSMARTY-TÉR 1. (Haas-palota)

DR. PROPPER ÖDÖN ORVOSI KOZMETIKAI INTÉZETE

BUDAPEST VII, RÁKÓCZL-ÚT 14. • TELEFON: JÓZSEF 129—85.

Fénykezelések • Szépség hibák eltávolítása • Orvosi kozmetika • Bőrgyógyászat • Specifikus eljárások.

Elida-fogkrém

kiválóan fertőtlenítő pompás habja a fogazat minden hézagába behatol. Mi sem használhat önnek jobban, mint az

Elida-fogkrém

Z Ú G A F E N Y V E S

(Folytatás)

Ez az önkéntelen csöpp kívánsága megkapott. Hiszen egyszer mondta már nekem: „Élni és örülni szeretnék!“ Milyen egyedül volt már szegény! Tudtam, hogyha most elmegyek, még nagyobb elhagyatottságban fog visszavárni. Négy hónapnak kellett elmúlni addig s erre az időre gondoskodni akartam számára némi kis szórakozásról. Hiszen hogy vissza fog várni mindenkor, abban már nem kételkedhettem. S Mayer Teri hű is maradt hozzám a mai éjtszakáig.

Amikor visszafele siklottunk, a jégen már készen voltam a tervemmel. A lámpák alatt már előbb elbeszélgettem egy barátommal. Mondjuk, hogy Barthának hívták. Az igazi neveket kerülöm, mert egytől-egyig élnék e kis történet szereplői. Ez az én Bartha barátom négy-öt esztendővel lehetett idősebb nálam s az egyik helybeli részvénytársaságnak volt a főtisztviselője. Ebben a minőségében már régebben fölmentették a katonai szolgálat alól. Igazán barátom volt: három-négy esztendő óta kevesen álltak hozzám olyan közel, mint ő. Hogy öt hónappal később a csizmámmal gázoltam össze az arcát s nyomorékká tettem, arról csak ő tehetett. A szerepe rövid lesz, de annál súlyosabb természetű. Ennek az én Bartha barátomnak köszönhettem később, hogy olyan szerencsétlenségbe keveredtem.

Odasiklottam hozzá Terivel, s azt mondtam neki féltréfásan:

— Nagy kérésem lenne hozzád. Remélem, megteszed.

— Okvetlenül!

— Én holnap már megyek s arra az időre, amíg tart a jég, arra kérek, légy a lovagja Terinek. Vállalod?

— Ha Teri kisasszonynak nincs kifogása, a legnagyobb örömmel.

Mayer Teri mosolygott. Azt hitte, kötekedni akarok vele. De azért hálásan nézett rám:

— Csak nem gondolja komolyan a főhadnagy úr . . .

— A legkomolyabban!

— Köszönöm. S mit szól hozzá Bartha úr?

— Hát először is gratulálok sajátmagamnak. Másodszor gratulálok a menyasszonynak és a vőlegénynek . . .

Mayer Teri megrezzent, de nem túlságos ijedtséggel:

— Csitt! Erről egy szót se!

— Hallgatni fogok, Teri kisasszony, amíg föl nem oldoznak a titoktartás alól. Mivel pedig úgylis a kirendelt lovagja vagyok, fogadom ezt lovagi szavamra!

Hogy múlt el ez az esténk és a következő napunk! Azzal törődöm, hogy mi lesz majd az esküvőnk után, most már fölösleges volt. Végző esetre ott volt az öregúr régi ajánlata. Vacsora után Teri anyja is kibékült velem. Nem ment könnyen. Másfél órán keresztül tartott a szemre-

hányások áradata s én természetesen minden súlyos ítéletre azt feleltem: — igaza van, nagyságos asszony! . . . Milyen boldog volt a kis Teri, mikor számtalan fogyatkozásaimat olvasta fejemre az édesanyja! Tudta, úgyse komoly ez a nagy harag. Én pedig nem tudtam még akkor, hogy az ő anyjának ez a kibékülése nem volt komoly.

Másnap este tábori ruhában mentem hozzájuk. Teri néhány apróságot csomagolt össze az útra. Kilenckor velem jött az állomásra, ugyanakkor odarendeltem ki Bartha barátomat is, hogy legyen majd valaki, aki hazakísérje. Meleg téli este volt ez. Az állomás kihalt és mi ketten kart karbatéve sétálgattunk a perronon. Teri okosan figyelgetett minden szavamra s amikor már be kellett szállnom, utánam jött a fülkébe is. A fülke üres volt. Gyér olajlámpás sercegett a félhomályban. Kötődni kezdtem vele:

— Most nem eresztem ki a kisasszonyt, hanem megszőktetem.

Előttém állt, nevető szemmel. S csókra nyujtotta magát:

— Most már nem szükséges. De májusra hazajön, ugye?

— Itt leszek. No, mi az?

— Nem tudom, nem tudom, — és elfordult tőlem. — Talán nem fogom meglátni többé . . .

Időbe került, mire meg tudtam nyugtatni. Karomat adtam neki, lesegítettem s a perronon elbúcsúztam Bartha pajtásomtól is:

— Május elejéig te vagy felelős Teriért.

— Köszönöm, — s kezet adott.

Amikor sípolt a kalauz, a kocsi lépcsőjéről tisztelegtem vissza, Mayer Teri félénken integetett utánam.

. . . Harmadnapra a Doberdó felé nyomult az ezred. Mikor a legénység elérte a forgácsá szétvert első vonalat s az alezredessel én is elfogaltam a szállásomat egy szűk kavernában, az öreg kérdőre vont:

— Hol az elismervény, hékás?

Benyúltam a tárcámba s átadtam neki a szabályszerűen kiállított szolgálati jegyet. Az öreg föltette a csiptetőt s dörögve tartotta el a szemétől:

„Hivatalosan nyugtázom, hogy . . . főhadnagy úr (itt a nevem következett) tegnap délután felsőbb parancs folytán megkérte a kezemet. Amikor ezt tudomásul veszem és nyugtázom, egyben hivatalosan csókolom a kezét az alezredes úrnak. *Mayer Teri.*“

Az alezredes megnézte a címet: neki szólt.

— No, a szolgálati jegy nem előírászerű fogalmazás ugyan, mindazonáltal tudomásul vétetik s az ezred-aktákhoz csatoltatik. Csak nem te mondtad neki tollba?

— Nem. Teri maga fogalmazta.

— Jól van. Mindenesetre jobban, mintha te diktáltad volna.

Május elejéig kevés a mondanivalóm. Harcok követték egymást. Retentő harcok. Micsoda pokol volt az az orosz háborúhoz képest. Amikor zúgni kezdtek az ágyúk, megzendültek a hegyek, a sziklák orgonálva hasították az eget, az emberek százával haltak szörnyet és mi lélekzethalva remegtünk a kavernákban! Amikor szétvert drótmezőkön át, ijedten eltátott szájjal, haláltól dülledt szemekkel rohantak ránk az ellenség katonái és mi gránátokkal, revolverekkel rohantunk ellenük s eszünk nélkül vagdostuk egymást! . . . Nem jó erről beszélni.

Harcok voltak. Iszonyú harcok!

Azalatt szorgalmasan irogatott a kis Mártha is. Az első levelében sok-sok szemrehányást kaptam tőle, hogy legutóbb nem látogattam meg. „Ha megbántottam, akaratlanul tettem, de lássa, én akkor igen el voltam keseredve maga ellen. Ezennel tehát ünnepélyesen megkövetem a főhadnagy urat s kérem, tekintsen továbbra is a legjobb barátjának. Teri mindennapos vendégem és most hármásban járunk a jégre. Ne feledkezzék meg rólam se, május elejére pedig hazavárjuk. Boldog vagyok, mert Teri is az.“

És közben érkeztek a Teri kedves üzenetei is. Most már nyugodtan írhatott. És tudósított is minden legkisebb eseményről.

Igy jött el a március. A pótkerettől többször érkeztek tisztek s egyik-másik megsúgta nekem, hogy Terinek egész udvara van ismét. Nem vettem komolyan, hiszen magam biztattam rá minden levelemben. De később megtudtam egyebet is. Egy újonnan jött zászlós elmondta, hogy az én Bartha barátom az elmúlt héten megkérte Teri kezét, Mayer Teri azonban kiutasította maguktól.

Meglepett. De azért nyugodtan vártam, mit ír majd Teri, vagy a kis Mártha. Vártam. Írtak is mind a ketten, de Bartha pajtásomról hallgattak. Képzeld el, mit válaszoltam erre! Mayer Teri röviden annyit felelt, hogy nem akart nyugtalanítani s csak azért hallgatta el az esetet, amely neki is kellemetlen. S azontúl nem is emlegette többé. Ebből némi félreértés keletkezett. Az én ingerültségem érthető volt a doberdói harcok ijesztő heteiben. Ő persze azt hitte, itt is oly nyugodtan üldögélek a front mögött, mint Lengyelországban. Amikor szemrehányást tettem neki, hogy talán többet engedett meg Barthának, mint illetet volna, s ezért lett annyira szemtelen, rövid lapot küldött, hogy azonnal kérjek bocsánatot. „Kedves Teri — írtam neki —, mihelyt hazaérek májusban, lovagját a korzón fogom felképelni“ . . .

Erre mintha megijedt volna. És bocsánatkérés nélkül is jöttek az üzenetei, feledhetetlen kézvonásaival. „A főhadnagy úr, úgy látom, fölötte haragos. Máskor, ha meg akar tudni valamit rólam, ne idegenekhez forduljon útbaigazításért, hanem a menyasszonyához . . . Olyan kíváncsi vagyok, mit hoz a jövő? Legutóbb egy csodarabbi járt a városunkban, még ahhoz is el tudtam volna menni, de aztán megijedtem, hogy valami rosszat talál jósolni. Ha szerencsétlenség fog érni, jöjjön reám váratlanul.“

Nem tetszettek ezek a zavart célozgatásai. Pedig ő már sejtette ekkor, mi fenyegeti visszavonhatatlanul. Mégsem értesített. Hiszen tudta, hogy egy hónap múlva náluk lesznek: addig nem akart nyugtalanítani. S részben e jósága miatt szakadt rá a szerencsétlensége. Pedig amikor még egy utolsót sikoltott felém, rohantam hozzá lélekszakadva. De akkor már késő volt minden.

Ő, szegény, hallgatott előttem, mert annyira megbízott bennem! Április elején még azt írta, hogy legutóbb egy jótékonycélú teastélyen vett részt, nagyon sok tombolajegyet adott el s egy sereg tisztnek leöntötte a kabátját. De csak azért, mert valamennyi teáskanna lyukas volt. Nehány nappal később megfenyegetett tréfásan, hogy legújabban hallgatok a szabadságom végleges időpontjáról, de vigyázzak, mert baj lesz, ha megharagszik. „Ha mához két hétre nem lesz nálunk, hát —.“ Itt abbahagyta a mondatot.

Nem értettem. Pedig ha jobban figyeltem volna a leveleit, észre kellett volna vennem, hogy az ő félénk csalogatása, tréfás fenyegetései s szorongó hallgatása mögött ott lappang készülő tragédiája, amely annyiszor megzavarhatta ismét meggyötört kis fejét. Mégse írhatta meg nekem. Ez lehetetlen volt, belátom. Május elejéig várt és reménykedett. Többször megbíztattam, hogy akkor náluk leszek s megtartjuk az eljegyzést.

De hát nem úgy lett.

Április vége felé egy tiszt érkezett a pótkerettől s megsúgta nekem, hogy Teriékhez gyakran eljárogat valami fiatal erdész. Úgy hallotta, Teri anyja feltűnően lelkesedik érte.

Mintha álmomban beszéltek volna hozzám! Hisz Mayer Teri sohasem írt az erdészről. A kis Mártha sem hozta föl. Ma már tudom, hogy csak a nyugalمامat féltették mind a ketten. Május első hetére okvetlenül hazavártak: akkor úgylis feltártak volna mindent.

Rettentő levelet írtam erre Terinek. Szemére vetettem, hogy bizalmatlan hozzám és rövid hat hét alatt másodszer hallgat el olyan dolgot, amelyről szégyennel kell értesülnöm másoktól. Nem is mentegetőzött már szegény. Csak hívott, könyörögve hívott haza. Táviratot küldtem, egy hét múlva otthon leszek. Ezt a táviratot elsikkasztották előle.

És én mégse mehettam haza.

Május legelején napiparancs jött, egyelőre nincs szabadság. Tudtam, hogy engemet még így is hazaereszt az alezredes, mihelyt felvált az új segédtsízt. Így írtam meg Terinek is. Ezt a leveletem szintén elsikkasztották előle.

Már nem írt nekem. Ez azonban nem tűnt föl. Napok óta elmaradt a tábori posta és ha jött volna is levelem, kinek jutott volna eszébe rágondolni akkor Mayer Terire! Éjjel-nappal verekedtünk, iszonyúan verekedtünk. E doberdói csata volt talán az egész háború legvéresebb csatája. Kilenc napja bukdácsolnak előre, a tűztengeren át, lihegő szájjal és dermedt nyakszirtekkel bukdácsolnak az új zászlóaljnak és ha visszaseperték őket az ellenség kartácsai, az alezredes kiugrott a kavernából és mialatt sapkátlanul, kibontott inggel és szétvert hajjal ordított, revolverrel fenyegette a menekülő tiszteket és katonákat:

— Mars vissza! Előre! Utánam!

Egy rövid tűzszünetben képeslapot kaptam a kis Márhától: „Teri menyasszony lett“. Nem hittem el. És ha hittem volna, ki törődött itt ma az édesanyjával, az édes hugával, a hűtlen kedvesével! Minden pillanatban sóhajtozva jöttek a gránátok és ha ledobbantak a sziklás halmok tetejébe, mázsás kövek zúgtak pörögve a kék májusi mennyboltnak. Fekete füst, vörös lángnyelvek, remegő dombhátak, sístergő ég volt minden, az emberek itt is, odaát is düledt szemmel csúsztak előre, felugráltak, visszafutottak, aztán rengő lábbal rohantak a halál elébe. Tűz és pernye volt a világ, kavarogva táncoltak a dombok s az erdők szálfái feketén füstölögve néztek vissza reánk. Iszonyú hónap volt az. Június közepe lett, amikor először jutottunk lélekzethez.

Az alezredesem akkor kapta meg az ezredesi rangot. Ott ült keserű homlokkal a kavernája szája előtt. Én leborultam a térdemre s halott pajtásaimra gondolva, hangosan sírni kezdtem.

Hosszú hetek óta aznap délután jött meg először a tábori posta.

És ezen a napon gondoltam először mindazokra, akik kedvesek voltak nekem azelőtt.

Három levelet kaptam. Az elsőt Teri írta. Ez az egy sor volt benne: „Köszönöm a szeretetét s ígérem, hogy mindig hálásan fogok magára emlékezni.“

Megszólítás, aláírás: semmi. Hát ez mi?!

A kis Mártha hosszabban tudósított. Elmondta, hogyan lett Teri harmadszor is menyasszony s több olyan dolgot érintett futólagosan, amelyekre megdöbbsentem. Hihetetlen volt, mennyire kijátszottak ellenem mindent! „Most már nyugodjon bele, Kálmán, mert a dolgokat nem lehet visszacsinálni. Ha tudna még hallgatni reám, arra kérem, vigyázzon magára, mert Teri nagyon szerencsétlen s ő számít rá, hogy maga ezentúl sem fogja elhagyni.“

Megnéztem a két levél keltezését: másfél héttel előbb írták, ugyanegy órában.

A harmadik levél ajánlott volt: Mayer Géza hadnagy küldte. Rajta mindössze háromnapos a keltezés. Ez volt a legkatonásabb, de legalább értettem belőle valamit.

Tudósított, hogy a jövő keddre tüzték ki a huga esküvőjét. Ő most érkezett haza; Teri mindent elmondott neki, mert már csak hozzá van bízalommal. Felszólít ennél fogva, hogy mivel az ő benyomása szerint némi komiszságok történtek a hátam mögött, azonnal utazzam hozzájuk, „még ha tüzes csákányok potyognak is a Doberdón, kérlek alássan, főhadnagy úr. Hogy szereted-e a hugomat, vagy nem: ezúttal mellékes. De becsületes embernek tartalak, tehát tisztáznod kell magadat. Ha nem jönél, téged tesznek felelőssé. Hugom a legutolsó pillanatig várni fog reád“.

A levél vége megzavart. Semmit nem értettem. A három levelet megmutattam az ezredesnek.

— A helyettesed még most sem jött meg a pótkerettől. Azt hiszem, ezt már így csinálták ki. Szemtelenség! Neked mindenesetre menned kell. De tíz nap múlva itt légy!

— Köszönöm.

Harmadfél napom volt az esküvő órájáig. Este már vonaton ültem. Ijesztő gyorsan mult az idő és mi alig dőcögtünk. Máskor órákat elácsorogtunk egy-egy állomáson, mert katonákkal teletömött vonatok zúgtak el mellettünk a harctér felé. Minek szaporítsam a szót? Másnap éjjel Budapesten voltam s hajnal felé jegyet váltottam a személyvonatra. Ha pontosan érkezünk, egy órát nyertem. Arról egészen megfeledkeztem, hogy útközben táviratot kellett volna küldenem legalább a kis Mártának. Ő bizonyára értesítette volna Terit.

Hát meg is érkeztem, de harmadfélórai késéssel.

Félkettő volt, amikor leugrottam az ismerős állomáson. A Perronon a kis Mártha futott elém:

— Jaj... Hát megjött?

— Mi történt Terivel?

A szemközt induló budapesti gyorsvonatra mutatott:

— Ott mennek...

Odanéztem. A vonat már haladt s az egyik fülke ablaka mögül mintha zsebkendő villant volna felém. Meredten néztem a vonat után.

— Csak nem ő intett nekem?

— Ő volt... — könnyezett fel a kis Mártha.

Abban a ruhában állt előttem, amelyben Terit biztatgatta utoljára, mint egyik nyoszolyólánya. A Perron túlsó végén tizen-tizenöten álldogáltak az esküvői népből, köztük a Teri szülei is. Észrevettek. Mártha megfogta a kezemet:

— Jöjjön velem, nagyon kérem. Nem akarok ilyen találkozást!

Valósággal maga után vonszolt a várótermen keresztül. Az utcán voltunk s emlékszem, hogy a nap égetve sütött. Az árnyékos oldalra mentünk át. Arra is emlékszem, hogy a piactéren mindössze egyetlen konflis ácsorgott, a száraz gebének a pofájára volt húzva a zabotarisznya és mialatt evett, a fejét felvágta, mire a tarisznya lerepült a fejről s pontosan a hátára esett. Mindent feltűnő tisztán láttam magam körül. Egy-két ismerős mintha csodálkozva köszönt volna, de köszönésüket nem fogadtam. Az erős napsütésre, a házak élesvonalú árnyékaira, még a gyalogjáró egyes köveire is úgy emlékszem, mintha e pillanatban mendegélnék a kis Mártha oldalán. De hogy mit beszélt, ma sem tudom. Pedig kétségbeesett igyekezettel magyarázott, szegény. Így jutottunk el a Fő-térig. Ott azt mondtam neki:

— Ne vegye rossz néven, kedves, de én egy szót nem értek. E pillanatban csak egy dolog érdekel: hagyott-e hátra Teri valami üzenetet?

Leghívebb kis pajtásom mintha zavarban lett volna:

— Igen. Azt üzenté... Nem tudom, hogyan mondjam meg... Azt hiszem, meg volt zavarodva akkor...

— Kötelessége megmondani!

Nem nézett rám:

— Azt üzenté, mondjam meg, hogy két napig vár magára. Addig még a magáé. Itt a pesti szálló címe is. Ne menjen utána, Kálmán...

Megnéztem a címet, kezetsókoltam a kis Mártának. Csaknem futva indultam meg a laktanya felé. Félóra telt belé, amire elő tudtam keríteni az első soffórt:

— Azonnal viszel Pestre!

— Van rá parancsa a főhadnagy úrnak?

— Fogd be a szád, mert pofonütlek!

Tíz perc múlva készen állt a kocsis. Már zúgott a motor, mikor az utca felől sietve ért hozzám Mayer Géza:

— Hová indulsz?

— Dolgom van, — szóltam oda kelletlenül. — Parancsolsz valamit?

— Csak kérni akarlak. Most már hagyj meg a hugom nyugalmát...

— Köszönöm a jótanácsot. Szervusz! — s kezet adtam neki.

Az autó átsiklott a Fő-utcán. És mi repülni kezdtünk a gyorsvonat után. Mindent megígértem a soffórnek, ha sikerül utolérnünk. Másfélóra múlva leugrottam az első nagyobb városka állomásán. Mikor a Perronra értem, abban a pillanatban indult tovább a vonat. Az utolsó kocsis valami húsz méterre lehetett tőlem. Újból a gépkocsiba vágtam magamat. Innen kezdve nagy kanyarulatai vannak az országuútnak s egyszer a kerék is elpattant. Féltíz volt, amikor befutottunk Pestre. A Dunaparti szálló portásánál kerestem elhurocolt menyasszonyomat. A portás összegyűrt kis papirlapot adott át: az ő feledhetetlen betűi voltak, ceruzával odavetve. Repesve értesített, hogy meglátott az állomáson, s tudja, hogy utánajövök. Az ura továbbviszi innét a Balaton mellé, csak éppenhogy kifizette a

megrendelt szobákat. Azt hiszi, gyanút fogott. Ne hagyjam el, menjek utána!

Tovább kergettem. Éjfél után félkettőkor itt voltam, ugyane szálló terraszán, ahol most ülünk ketten. De nem találtam. Átfutottam a többi szálló névsorát: nem leltem rá sehol. Elmult az első éjtszaka, mégsem hagytam föl a kutatással. Körülutaztam a Balatont: így mult el egy hét. És egy hét mulva ugyanitt voltam megint, ahol örökre elveszett előlem.

Akkor már megnyugodtam. Visszautaztam a városkába, este összejöttem néhány tisztbaráttal s mulatni kezdtünk. Záróra után föl-szedtem a cigányokat s éjjeli zenét akartam adni. De kinek? Mayer Teri ablaka nem nyílt ki többé s hová mehetett volna immár a legény, aki hiába kurjant nagyokat a nyárfás felé? Aludt a gazda és nem volt otthon többé a tanyás leánya.

De mégis adtam éjjeli zenét. Az én Bartha barátomnak. Mialatt a dádék az ablaka alatt kezdtek cincogni s a tisztok üvegéből koccintottak egymásra, berúgtam az ajtaját s amikor kiugrott az ágyból, fejbévágtam a kardommal. Összeesett. Aztán vágni kezdtem, de az élével. Szakadt belőle a vér, félig eszméletlenül nyöszörgött. Amire utánam rohantak a tisztok, a csizmámmal rúgtam-tapostam az arcát. Alig tudtak lehúzni róla.

XI.

Nem volt már sok keresnivalóm a városkában. De mielőtt végleg elhagytam volna, még meg akartam tudni egyet-mást. Fölkerestem a kis Márhát. Utoljára mentem hozzá ezen a napon.

Késő délután volt: hosszú árnyékot vetettek az akácfák. Várt reám:

— Mit csinált az éjjel? Már mindenütt beszélnek róla.

— A legkevesebb, amit tettem. De legyen nyugodt, leszámolok még a többiekkel is.

— Most már minek? Bele kell nyugodni.

— Hogy történt?

Leültem az én leghívebb kis pajtásom mellé, ő pedig beszélni kezdett. Sok olyan dolgot tudtam meg, amelyről sejtelmem sem volt azelőtt.

Az én Bartha barátom beleszeretett Teribe. Ezen nem ütődtem meg, mert ki ne szeretne volna meg, ha egyszer a közelébe került! S alig hónappal rá megkérte a kezét. Teri visszautasította. Bartha azonban bátor ember volt. Hiszen jól tudta, hogy egyelőre nem kérhetem számon s amikor Teri szemérevetette nagy bizalmamat, amellyel ő most ennyire visszaélt, Bartha azzal lepte meg, hogy reám ne számítson, mert úgyse fogom elvenni. Ő (Bartha) tőlem hallotta többször, hogy nekem Mayer Terivel egészen más szándékaim vannak. Teri akkor kiutasította őt maguktól s ijedten szaladt át Márhához, hogy mitevő legyen? Mert sejtette, hogy a dolognak folytatása lesz. Hosszú tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy egyelőre várnak.

És a dolognak csakugyan folytatása lett.

Sohase hittem volna, hogy ilyen komisz ember lehessen valaha az én Bartha barátom! Hogy miért tette ezt velem, nem tudom, de ma már nem is fontos. A hír továbbment s eljutott a Teri anyjához. Tavaly május óta, amikor felszólított az utcán, hogy jegyezzem el a leányát: nem hitt nekem.

Januárban, amikor megkértem Terit, kibékült. De csak látszatra. És most itt volt az alkalom a végleges szakításra. Hogy a Teri anyja hitelt adott ilyen feltevésnek, nem lep meg. Hiszen az utolsó esztendő óta annyiszor fordult ellenem a látszat!

Mikor fülébejutott a hír, magához kérette Barthát. És a Teri jelenlétében számonkérte. Az én Bartha barátom megerősítette előtte is, hogy nem-egyszer mondtam neki: eszemágában sincs feleségül venni Mayer Terit.

Teri sírvafakadt:

— Hazudik! Hazudik!

És aznap kétségbeesve kérette magához a kis Mártát:

— Pajtásom! Anyus a szemembe mondta, hogy Kálmán nem akar elvenni, csak úgy akarna... Érted, csak úgy... Mondd, mit csináljak?

Hiszen az utolsó pillanatig hitt ő nekem és visszavárt magához. Ez a kérdése arra vonatkozott csak, mimódon lehetne ezt tudatni velem? Hogy ő írja meg, az lehetetlen volt. És ha mégis erőt tudott volna venni magán egy ilyen levélhez, az már annyit jelenthetett volna, hogy fel is tesz rólam ilyen becstelenséget. Mayer Teri lehetetlen helyzetbe jutott.

És mialatt minden ellenemre fordult, én semmit nem tudtam a harc-téren. Amire kitavaszkodott, Mayer Teri az utcára se mert kilépni, mert akkor már mindenki róla beszélt. Végül is megkérte az anyját, hogy vessen véget ennek az állapotnak. Az anyja azt felelte, hogy már írt nekem. Ezt a levelet sohase kaptam meg, tehát nem is felelhettem rá. Mayer Terinek nem mondott igazat az édesanyja.

Így mult el több hét. Május elején kellett volna szabadságra mennem s Mayer Teri ettől várta a maga felszabadulását. Amikor aztán ingerülten tudósítottam, hogy szabadságot egyelőre senkinek se adnak, mert nagy csaták előtt állunk, egyszerre megtört. Miket gondolhatott magában! Hiszen ő is csak veszendő teremtes volt utóvégre. Az anyjától annyit tudott, hogy én nem adtam felvilágosítást a levelére. És most nem siettem hozzá. Őt is megüthette itt-ott némi gyanakvás.

Akkoriban tűnt fel az az erdész, aki alig hat héttel később a férje lett. Szegény Teri régen nem-egyszer mondta nekem, hogy a szülei ellenére még az én feleségem sem tudna lenni. Szófogadó teremtes volt s az édesanyja most már erre kezdett építeni. Amikor makacs lett, következtek a könnyek és a szemrehányások. Az anyja odacsófdította az összes rokonokat. A rokonok négy szemközt külön-külön vették elő Mayer Terit. És ő még akkor sem mert írni nekem, mert hitte, hogy egyszer csak betoppanok. Én pedig nem írtam neki, mert azokban a hetekben éjjel-nappal tűzben álltunk és haldokoltak, rakásra haldokoltak az ezred legényei. Egyszer ugyan üzentem neki pár sorban, hogy mihelyt megjön a helyettes segéd-tiszt, nyomban indulok. Ezt a levelet azonban ellopták előle s még ellenem használták fel.

Ma már négy esztendeje mindennek. De ha arra gondolok, mit szenvedhetett Mayer Teri ezekben a hetekben, mennyit kínlódhatott a meggyötört kis fejével, hát mély meghatottság fog el s nagy búval élem át újra az ő akkori szenvedéseit.

Csak mikor már nem bírta tovább, csak akkor engedett az anyjának. Az apja, azt hiszem, alig játszott szerepet ezúttal is. Jó ember volt, az asszonyi sírás hamar leszedte a lábáról. Az esküvőt is kitűzték három héttel rá. Teri még mindig várt. És én még akkor se írtam. Az újságból,

ha belenézett, láthatta, hogy iszonyatos csatákról számolnak be a vezérkar jelentései. De mit tudhatta ő, hogy én akkor negyedik hete lihegtem eszem nélkül a Doberdó sziklái között!

Két héttel az esküvője előtt küldte ezt az utolsó egy sorát:

„Köszönöm a szeretetét s ígérem, hogy mindig hálásan fogok magára emlékezni.“

Ekkoriban ocsudott fel a kis Mártha is. Tőle tudtam meg nagyjából, hogy baj van. De tíz nap is eltelt, mióta megírták a két levelet. Akkor jött otthonról az első posta. A nagy csaták után ezen a napon pihentünk meg első ízben.

Mayer Terit már csak egy hét választotta el az esküvőjétől s éntőlem válasz nem érkezett. Ekkor toppant haza a bátyja. Mert most, amikor mindenki elhagyta, a bátyjához fordult. Hazaérkezett Mayer Géza s mivel nem tudta, mi történt odahaza, elővette Terit. Mayer Teri elsírt előtte mindent s a bátyja máris készen volt a tervével:

— Valami nem tetszik nekem, testvér. Vagy Kálmánnal lehet baj, vagy egyéb komiszságok történtek. Várij csak, mindjárt itthon leszek.

S a pótkeret parancsnokságára sietett. Ott kinyomozta még aznap, hogy az új segédtsiztet, akinek engemet kellett volna felváltania, szándékosan fogták vissza a pótkeretnél. Azt is kikutatta félig-meddig, hogy az édesanyja kérte meg rá könyörögve a parancsnokot. Azt persze, hogy én harmadik hete vártam türelmetlenül az utódomat, sem Mayer Géza, sem a huga nem tudta még akkor. Amikor Mayer Géza visszasietett az újsággal, Terinek elállt a szava:

— Borzasztó ez! Az Istenért, mit csináljunk?

A bátyja csillapítani kezdte:

— Csak türelem, testvér. Irott bizonyíték nincs a kezem között, mert a pótkeret segédtsiztje csak célozgatott előttem ilyen eshetőségekre. Aztán hátha mindezt tudja Kálmán is! Azonnal irok neki...

Erre kaptam meg a Mayer Géza levelét.

Azonnal indultam. Baj volt, hogy nem küldtem táviratot. Nem tudták, hogy útban vagyok.

Teri az utolsó pillanatig várt. Előző nap délután átszaladt még-egyszer a kis Márhához, hogy búcsút vegyen legjobb pajtásunktól. Mosolygott, mindig mosolygott, de olyan idegen volt a szeme, hogy a kis Mártha megjéjdt. Alig szólt valamit. Egyszer felállt, tétova járással odalépett a zongorához s eljátszotta a kedves nótáját:

Szomorú hírt hallok,
Az én sorsom felől...

Csendes bánattal eldúdolta hozzá a szöveget is. Aztán felállt, megölelte Márhát:

— Holnap még találkozunk.

A kis Mártha volt az egyik nyoszolyólánya. Tíz óra is elmúlt, öltöztetni kezdtek a menyasszonyt. Olyan volt, mint az élőhalott. Még akkor is várt. Megsúgta Márhának, hogyha benyitok, otthagya apját-anyját és velem fog jönni.

Elkéstem. Az állomásra is velement a kis Mártha. A búcsúzásnál felmosolygott még egyszer, de megint olyan furcsán, hogy Mártha össze-

rezzent tőle. A vonatjuk indulóban volt, amikor leugrottam a magam vonatjáról. Észrevett s a zsebkendőjével még intett utánam.

Amire mindezeket elmondta Mártha, alkonyodott. Aranyfényben villogtak át a szemközti ház ablaksorai s a leghívebb kis pajtásom nagyot lélekzett:

— Nincs több mondanivalóm, Kálmán. Maga most hová megy?

— A frontra. Hat napom van még, de mit kezdjek vele? Még ma este indulok vissza. Magammal már leszámoltam, de a Teri anyjának lesz még mondanivalóm. Meg fog még ő emlegetni engemet.

Mártha mentegetni próbálta:

— Higgye el, nem rossz asszony a néni. Neki csak az nem ment a fejébe, hogy a leánya tizenkilenc esztendő s emiatt nyugtalankodott. Ilyenkorában ő már asszony volt, mindig azt emlegette.

Felálltam:

— Nem tudom, találkozunk-e még. Csókoljon meg, Mártha!

Megölelt, megcsókolt:

— Ugy-e, írni fog néha?

— Igen... néha. Maga se felejtse el. Ha ír, mindig örülni fogok. De róla ne írjon semmit.

Esteledett. Az utcán voltam. Nem volt már keresnivalóm a városkában.

Mentem az utcán, minden cél nélkül. Egyszer a Teriék háza előtt vettem észre magamat. A kapu zárva volt. Becsöngettem.

A szolgálóleány jött ki:

— Kit keres a főhadnagy úr?

— Van itthon valaki?

— Senki sincs, kérem. Ma délelőtt elutaztak valahová. Azt se tudjuk, mikor jönnek vissza.

— A hadnagy úr is elment?

— Ő is. Van valami üzennivalója a főhadnagy úrnak?

— Van. Ha hazajön egyszer Teri kisasszony, mondja meg neki, hogy ittjártam ma délután és őt kerestem. De úgy mondja neki, hogy senki meg ne hallja.

— Megmondom, főhadnagy úr.

Továbbmentem, a mezők irányába. Széles pázsit futott el a kertjük mentében s ott, a liceumkerítésnél megálltam, a kardomra támaszkodva. Eger felől kékes szürkület jött errefelé, Késmárk felől puha szél lengedezett s narancsszínben égtek a hegyek csúcsai. Ott álltam és hallgatóztam a kert felé. A szél átsuhogott a fenyvesen s halk hárfába kezdtek a sötétlő fák. Hallgattam, de nem voltak gondolataim. A kert pázsitján nem kacagott föl már senki, csak a fenyves zúgott. És ahogy erősödött a szél, a fenyők orgonája is szilajabb lett. Hányszor hallgattuk azelőtt ezt a harsány orgonazúgást ketten! Olyankor távoli, ismeretlen vágyak ragadtak magukkal s szótlán bánkódással lépegettünk egymás mellett. Most, amint ott álltam, fölkeresett egy-két közös emlék, de már magam voltam. Zúgott a fenyves és erre a zúgásra valami szelid megbékélés szállt a szívemre. Nem volt már bennem harag vagy neheztelés senki iránt. Elhatároztam, hogy bele fogok törődni.

XII.

Szünet nélkül zsongott a Balaton.

Szemközt, a túlsó parton kialudtak Füred lámpásai. A felhők útrakeltek valamerre és elvesztek valahol, a hold pedig szomorú bájjal ringatózott, de már fönt, egészen fönt. Lilaszínű árnyak hallgatóztak a tájékon.

Csend volt. Halálos csend.

Barátom egyideig maga elé gondolkozott. Mintha régi, igen régi emlékeivel küszködött volna. És ahogy rámemelte az arcát, sápadt volt.

— No, meg fogod-e írni?

— Így, ahogy eddig elmondtad, lehetetlen.

— Miért?

— Mert, ami Mayer Terivel történt, több, mint gonoszság. Erkölcsatlenség. Nem tudnám megokolni, miért kell ilyen szerencsétlennek lennie. Mert gondolom, hogy boldogtalan lett. Az életben történhetik sok minden: az író sohasem lehet igazságtalan...

Megszakított:

— Ez a baj tinálatok. Az életből kellene megírni minden regényt.

— Lehet. Csakhogy ez nem elég. Az életben száz meg száz véletlen fordulhat elő. Az író nem építhet tiszta véletlenekre. Legjobb esetben is nem hinnének neki.

Nem felelt mindjárt. Először koccintottunk s akkor megnézte az óráját:

— Negyedegy elmúlt. Még egy óráam van hátra. Folytassam?

— Folytasd. Remélem, hogy így mégis lesz belőle valami. Ha jól sejtem, egy óra múlva itt lesz Mayer Teri...

Megütődve pillantott rám:

— Ki mondta neked?

— Senki. Csak fölteszem. Különben minek virrasztanál itt egyedül. Négy esztendővel ezelőtt eddig futottál utána s itt vesztetted el a nyomát. Csak az ő ötlete lehet, hogy most ő jön utánad ugyanide.

Úgy van. De négy esztendő alatt sok minden megváltozott. Erről fogok még beszámolni egész röviden.

XIII.

Jártál-e már Tirolban? Nem a fürdőhelyein s derült völgyeiben, ahol már február végén hajtani kezdenek a rózsák, hanem a havasok tetején, túl a fellegeken. Ahol már elmaradnak a csenevész fenyők és nincsen élet többé, csak fehér hó és fekete sziklák vannak és olyan csönd, hogy napokon át visong tőle a fülünk. Mintha a túlvilágon járnánk.

Augusztus végén két hónap óta Tirol déli sziklagerincei közé volt beásva a zászlóalj. A Dolomitok láncza ez, amely fehéren szikrázik a napban s ahonnét belátni már Olaszország kéklő lapályát. Szemközt velünk, legalább öt-hat kilométerre, feküdt ugyanígy az ellenség, egy szédítő szakadék túlsó gerincein. És mialatt messze-messze délkeletnek, valahol a Piave-folyó táján, minden éjjel feldongtak az ágyúk, mi békében álltunk egymással szemközt. Védekezni se kellett. Aki pedig támadásra gondolt volna, az utolsó szálig odaveszett volna a feneketlen sziklák közé.

Így tartott ez két hónapnál tovább. Mert amire visszautaztam a zászlóaljhoz, a Doberdó helyett már a Dolomitok felé irányítottak.

Dolgunk alig akadt. Délelőtt megvizsgáltuk a barlangokba vájt fedezékeket, ebédután hírlapokat vagy könyveket böngészgettünk. Ebben az időben sokat olvastam. Ez volt egyedüli foglalkozásom.

Természetesen újból az ezredes mellé kerültem vissza. Az öreg nem kérdezett, de én elmondtam neki mindent. Attól kezdve még több figyelemmel volt irántam.

Azon voltam, hogy fokonzint felejteni próbáljak: a multat úgysem fordíthattam vissza. Minek is tagadnám? Felejteni akartam, de azért, különösen esténkint, föl-fölkeresett a Mayer Teri édes arca. Minden este külön elbúcsúztam ettől a bánkodó szempártól, de csak nem tudtam szakítani az emlékével. A szívem nem fáj már. És mégis... Valahányszor rá gondoltam, bús érzések vettek körül.

A kis Mártha írt még egyszer-kétszer. De mivel nem válaszoltam, elhallgatott és elszakadt tőlem. El akartam válni mindentől, ami Teri emlékével kötött volna össze.

Esténkint a fedezék elé ültem ki az ezredessel. El-elbeszélgettünk s hosszakat hallgattunk hozzá.

Azok a nyárvégi éjtszakák a Dolomitok tetején!

Komáromi János.

(Vége következik.)

VERSEK AZ ADRIÁRÓL

1.

*Kék az égbolt végtelen,
ring a hajó ideleenn.*

*Öt fehér sirály kíséri.
Mellük vakító fehérít*

*nézem déli szédületben,
gondolatom hazalebben
s tengernél is tengerebben*

*ostromol a fájdalom.
Ama sirályt fájlalom,*

*kinek melle volt fehér,
s mostan alvad rajta vér,*

*kinek szárnya napba vert
s most szemétdombon hever.*

*»Ah, de még így is sirály,
még bukottan is király!«*

*Kék az égbolt végtelen,
ring a hajó ideleenn.*

*Húst dob a hajó szakácsa,
s öt sirály mint mohó kácsa*

*veti magát húsrá, csontra,
tépi egymást, tépi, rontja
kék egek cédája, rongya*

*otthagya tengert, napot,
s boldog, ha többet kapott.*

*Jaj, ki volt fehér király,
kácsa már, nem is sirály!*

*Zengő szárnyuk mit ígért!
s mind ezért volt, mind ezért...*

*Árva költő, jaj neked:
most jár otthon az eszed.*

2.

*A tenger dúdolgat magában,
elheverézik, békült óriás —
s mily csendes, mily kicsiny mindenki más!*

*A tenger dúdolgat magában.
Sziklákon ülnek vak évszázadok.
A képzelet itt bódultan dadog.*

*A tenger dúdolgat magában.
Alatta hever ógörög cserép,
hajók, lándzsák, sómarta harci nép.*

*A tenger dúdolgat magában.
Hallgatja az aranygigász, a Nap.
Kis emberkék világot játszanak*

*vitáik, vágyaik borús zajában,
nyakig merülve pillanatnyi mában.
A tenger türi: ma még játsszanak!*

Ma kegyelmesen dúdolgat magában.

3.

*Vén toronyból száll az Áve,
Zengve száll a kék vizen.
Ó, Madonna, megbocsátod,
hogy lelkem sötétnek látod,
de szörnyű terhet viszen:
másnak békesség az Áve,
de itt közel a Piáve.
Ó, Madonna, a Piáve!*

*Im a tenger szelid Ávét
énekelget Teneked,
s egy magyar szív azon kérlel:
irgalmad puha selymével
födözd bé a szíveket,
kik nem mondanak több Ávét,
mert elérték a Piávét . . .
Ó, Madonna, a Piávét!*

A HALHATATLANSÁG

Fáradtan tette le kezéből ecsetjét a Mester. Kissé szédülő fejjel állt föl és pár lépést hátrálva, kényelmes karszékbe ült, szemben a kész festményel.

Mütermének tágas ablakai alatt a lagunák sötét vizét nyugtalan szél fodrozta, mely a mélykék tengerről suhant Velence szűk utcáin át. Sűrűn úsztak a gondolák, leomló függönyük alól csilingelő kacagás, halk ének, mandolin-pengés hallatszott. A gondolasok vigyázva markolták evezőjük hosszú nyelét és egykedvűen kiáltották figyelmeztető mondókájukat.

A nap vörös arccal függött az átellenes palota teteje fölött, rubintfénnyel övezte körül a fal ormán álló szentek komor alakját.

Az utolsó sugarak behullottak a műterem nyitott ablakán, bőven ömlöttek a Mester széles hátára és derűs örömmel folytak szét a még nedves kép színeken tomboló alakjain.

A nap utolsó sugaraival hűs légáram tódult a terembe s a Mester borzongva húzta össze magán prémmel díszített sötétkék bársonyköpenyét, melynek szárnyaival még a térdét is eltakarta.

— Jacopo — szóltott halkan —, add ide a sapkám! Fázom.

A terem homályos sarkából karcsú, világosbarna bársonyköpenyes ifjú tűnt elő s áhitatos tisztelettel nyújtotta oda Mesterének a bársonyföveget.

— Mester — szólt remegő hangon —, hűvös van még, a tavaszi nap csalékony: ne csukjam be az ablakot?

— Tedd be, kedves Jacopo, aztán haza mehetsz. Mára elég volt.

A tanítvány behajtotta az ólomkarikás, nagy ablakot. A terem egy árnyalattal homályosabb lett, de a kép gyönyörű színei annál élesebben világitottak.

— Mester! — kiáltott Jacopo megindultan — ne küldjön el! Hadd nézzem ezt az isteni képet. Ilyen színek soha nem kerültek még le festő palettájáról!

A Mesternek jól esett az elragadtatott hang. Bágyadtan állott föl a párnás székről és egy lépéssel közelebb ment művéhez.

Hatalmas ember volt a Mester. Öles természet a bő, prémes köpeny még nagyobbá tette. Tompaorrú, selyemcipőbe bújt lába alatt szinte besüppedt a terem kőköckája.

Ott állt a piros fényben és szemében még izzott a munka tüzeinek utolsó parazsa, sápadt arcán a bőr bizserogva feszült meg a lelkesedés szent borzongásától. Karja kinyúlt és a képre mutatott.

— Jacopo, kedves fiam — mondta rekedtes, mély hangon —, érzem, tudom, hogy remeket alkottam. Olyat, aminőt hármat sem teremt a gyarló ember, ha még olyan nagy művész is.

— Ó, Mesterem — dadogott az ifjú.

— Nézd, nézd, Jacopo, micsoda színek! Hogy' világítanak, beszélnek, hogy' vibrálnak, tombolnak! Micsoda bájos harmónia van ennek a mezítelen nőnek ragyogó teste, ennek a felöltözöttnek szederjes ruhája és az olajbarna lombok között! Ó, én tudtam, lelkem mélyéből éreztem, hogy igazam van, mikor nem az alakok elhelyezésére, hanem a színekre építettem fel egész művészetemet! Nincsen csodásabb, mint a szín, mert azzal mindent ki lehet fejezni. A kék hideg, a sárga meleg; a viola bágyaszt, a zöld felvidít; harsogva kiált a vörös, a gordonka mély hangja szól a barnából. Puha, érdes, síma, kemény tud lenni. Visszariaszt és vonz, lelkesít és felébreszti benned a szerelmes kéjt. A szín a festő igazi nyelve. Nem művész, aki nem tud a festékekkel bánni!...

A Mester arca kigyúlt, hangja zengett, s az ifjú tanítvány ragyogó szemmel bámulta őt.

— Ó, Velence, Velence, a tenger tündöklő drágaköve te, neked köszönöm ezeket a csodás színeket! Micsoda fény, micsoda ragyogás él rajtad és benned! Kék eged, gyöngyházfényű tengered, felülmúlhatatlan palotáid, pompád, gazdagságod, csillogó ékszereid, kápráztató ruháid és végül, végül a te csodaszép asszonyaid! Hiszen mindez csupa szín, tündöklő szín! Kit ne bolondítottál volna meg a te szemkápráztató színeiddel?! A nagy mester, az én nemes barátom, Giorgione is tőled tanulta halhatatlan képeinek teli színeit!

Kissé elhallgatott. Melle zihált, szeme tüzelt. Járkálni kezdett és aztán csendesebb hangon folytatta:

— A nők, Velence csodaszép asszonyai! Ők az én Múzsám! Tőlük tanultam, róluk festettem az én búbájos, csókravágyó, szerelmes asszonyaimat. Mit tud hozzánk képest Firenze, mit tudnak azok a száraz, rideg piktorok! Mi érezünk csak, lelkünk, testünk a kéj, a mámor tüzeiben ég! Ezért olyan pompásak a mi asszonyaink, ezért ragyognak úgy a mi vásznaink! A mi képeinken ég és föld, erdő, mező, a ruha, a ház és az asszony imádandó, mezítelen teste, minden, minden teli, dús, mélytűzű színekben fürdik... Nézd ezt a képet, Jacopo, édes fiam, nézd, micsoda pompa, micsoda ragyogás, csillogás, mintha világhódító útra indulnának a színek!

Az ifjú tanítvány ajkát szinte kéjes sikoltás hagyta el, szemét bezárta, s lehunyt pillái alól kibuggyant a könny. Remegő hangon, jóslatszerűen rebegte:

— Mester, a színek teszik halhatatlanná; Mester, képei túlélik az időt és a korok változásait!

Lelkesedésének legmagasabb fokán a Mester csaknem elsírta magát.

— Fiam, tanítványaim legjobbika te, tudom, érzem én is, hogy képeim halhatatlanná tesznek; hogy ezek a színek el nem engedik homályosulni, el nem hagyják feledni a nevemet soha, soha, soha!... Eredj, jó fiam, haza. Elfáradtam, nemsokára megyek aludni, csak még azt várom, hogy egy kissé lecsillapuljak.

Jacopo vette sapkáját, kezét csókolta mesterének, aki viszont melegen a szívéhez szorította őt.

A műterem nehéz ajtaja bezárult és ott bent mindenre ráborult a csönd.

Halkan inogva, lengve hullott a homály a bútorokra, a kőkockás

padlóra, s lassan elmerült benne minden, csak a mezítelen nő csodaszép teste világított még búbájos elefántcsont-fehérségében.

A Mester fáradtan ült le székebe, izzó fejét hátrahajtotta, s ráültette lelkét a képzelet sasmadarára, amely szállt, szállt, repült vele mindig szédítőbb suhanással előre, előre a távol jövőndöbe...

A műtermet elöntötte a homály sötét vize. Már a meztelen nő teste sem ragyogott többé...

* * *

— Mi ez? — csodálkozott a Mester —, micsoda fölséges terem és benne mennyi kép! És én ezekből egyet sem láttam! Mi történt velem, hol vagyok én? Valami képtárba jutottam?

Bámulva lépett az ablakhoz és gyönyörű várost látott a lábai alatt; fényes palotákat, pezsgő életet.

Atszédelgett a másik terembe, s ott — ó, nagy Isten! — lába a földbe gyökerezett. Az ő képei voltak ott, s a nagy ajtókon emberáradat tódult be és ujjongtak, tomboltak a lelkesedéstől:

— Micsoda színek, minő pompa, minő tűz! — kiáltották; — csaknem négy század mult el, s még ma is ő a legragyogóbb, ő, a halhatatlan mester! Ilyen színeket sem azelőtt, sem azóta senki nem tudott a vászonra varázsolni!

A Mester majd elájult örömeiben; ím, amit sejtett, érzett, tudott, íme valóra vált: övé a halhatatlanság!

De ebben a pillanatban újra csodás dolog történt vele. Elsötétült körülé minden; a házak, emberek mintha behullottak volna valami sűrű, fekete ködbe, míg ő szárnyra kapva, soká, soká kerengett volna a sűrű köd felett...

Egyszerre ismét világosodni kezdett. S ő megint ott találta magát abban a teremben, ahol az imént. De most egyegyedül volt.

Festményei mind ott ragyogtak a falon. A mélyszemű madonnák, a szerelmes, csókravágyó nők, a búbájos, mámorító, mezítelen testek! A dús lombú, napfényben fürdő fák, s a kék tűzben ragyogó égbolt! És a színek, a világító, tündöklő, tomboló színek!

De mintha a levegőben, a csendes, forró teremben valami nyomasztó érzés uralkodott volna. Mintha ő rajta, az ő büszke lelkének örömén, kielégített dicsvágyának mámorító érzésén kívül valami, vagy valaki még ott lapult, ott settenkedett volna; valami kimondhatatlanul aggasztó félelem, valami megérthetetlenül fájdalmas előérzet.

Lassan növekvő távoli zaj üti meg a fülét. Egy-egy tompa dörrenés, zúgás, zavaros lárma...

Remegett a kimagyarázhatatlan félelemtől. Mi ez, irgalmas Isten, mi ez?

Most már az ablak alatt tombolt a zaj. Most már nemcsak zűrzavaros lárma hatolt a terembe, hanem tisztán hallott minden szót, minden hangosabb kiáltást:

— Kenyeret adjatok nekünk, kenyeret! Le a gazdagokkal, le a henyélőkkel! Ez a palota is a fényűzésnek, az élvezetnek undok tanyája! Ezt is a gazdagok, az uzsorások, a szegénység kifosztói csináltatták, ők gyönyörködnek benne! Törjünk be, tépjük szét a kéjvadászó, drága képeket, hogy ne maradjon belőlük épen még egy tenyérnyi sem! Rajta!

Es ekkor iszonyú és borzalmas dolog történt.

Recsegve, ropogva vágódtak ki a szárnyas ajtók. Vadul égő arccal, vérben forgó szemmel dühöngő emberek rohantak be. Nekiestek a képeknek; bottal, késsel, puszta kézzel hasogatták, verték, szaggatták, tépték a Mester remekműveit, izzó lelke nagy alkotásait, halhatatlansága bizonyítékait.

Rájuk akart rohanni, hogy összegázolja őket, hogy ökle szörnyű csapásaival szétloccsantsa őrült agyvelejüket, hogy puszta kézzel tépje darabokra ez őrjöngő, romboló szörnyeket, de... mozdulni sem tudott.

Megalázott, megkorbácsolt lelkének kimondhatatlan fájdalomában, emberfölötti kínjában felordított:

— Örültek, mit cselekesztek?!

Ordított és erre hirtelen — — felébredt.

Kitépte magát a székéből, rohant a mécseshez, meggyújtotta, s mikor annak reszkető világánál meglátta, hogy remekművei bántatlanul, épen ragyognak a falakon, állványokon, — akkor megállott, remegő kezét feje fölött összekulcsolta és kínosan szakadtak fel széles melléből a szavak:

— Irgalmas Isten, porig aláztad szerencsétlen szolgádat!

Karja lehullott, feje nehézkesen esett a mellére, s rogyadozó térddel, súlyos léptekkel indult hálószobája felé.

Jókay Lajos.

ANDRÁSSY

Próbáljuk meg egyszer: legyünk őszinték és valljuk meg, érint-e közelről, vagy hidegen hagy-e bennünket most teljesedő százados évünnepe a kiegyezés első miniszterelnökének. Bevallhatjuk, mert több okból is érthető, hogy a legtöbb közülünk, nem tudván összeegyeztetni hétköznapi gondolatvilágával a fogalmakat, melyeket Andrássyhoz fűzünk, közönyösen és értetlenül megy el mellette. Alkotásai: kiegyezés és dualizmus, Bosznia elfoglalása, a német szövetség, mind darabokra zúzódtak az idő forгатagában és a legutóbbi fejlődés kanyarulatában az alkotó személye is annyira elmaradt mögöttünk, hogy aculján alig tudunk többé hozzánk hasonló vonásokat fölfedezni. Andrássy is azon mágnásnemzedékhez tartozott, mely a rendi Magyarországból átnyúlva a kezdődő polgári világba, élesen megkülönböztethető jelleget mutatott fel. A mi polgári gondolkodásunknak idegenek ezek az Apponyi Györgyök, Majláth Györgyök, Eszterházy Móricok, kikhez kell számítanunk a kiegyezés után is nagyobb szerepet vivő Sennyeyt, Apponyi Albert tanítómesterét, valamint a finom irodalmi kultúrával rendelkező Széchen Antalt. Amennyiben mémoires-ok és bizalmas levelezések ismerete nélkül megítélhetjük, mindnyájan kitűnő emberek voltak, tehetségesek, komolyan számbavehető egyéniségek, annak ellenére, hogy az egyiknek nagy fejtörést okozott, fölvegyen-e pártjába főurakon kívül nemes embert is, a másik pedig követi állását azért volt kénytelen elhagyni, mert hónapokon át egyetlenegy jelentést se küldött kormányának. Mindnyájan grandseigneur-ök voltak és egymás közt vagy a nagy nemzetközi világban, fejedelmi udvarokban és magas szalonokban éltek; műveltségük és jóindulatuk útjában állt ugyan annak, hogy a kisembereket megvessék, de erre még alkalmuk sem volt, mert egyszerűen nem találkoztak életútjaikon kisemberekkel. A grandseigneur akkor még megengedhette magának, hogy csak hasonszőrűekkel érintkezzék, annál inkább, mert hisz a fölfelé dörgölődő polgári és kisnemes típus sem volt akkoriban még túlságosan elterjedve.

Hogy Andrássyt a felsoroltak legtöbbjétől megkülönböztette minden alkalommal megnyilatkozó liberáлизmusa, ez ne tartson vissza bennünket, hogy őt is azon grandseigneur-ök közé számítsuk, kiknek indítékait csak akkor tudjuk valóban méltányolni, ha elképzeljük magunknak azt a szinte tökéletes, hiánytalan függetlenséget, melyet nekik születésük, gazdagságuk és osztályérzetük nyújtott. A grandseigneur megengedhette magának, hogy nagykövet létére ne írjon jelentéseket, amikor szélsőséges idők jártak és nem volt érdekes jelentenivalója. Nemcsak hogy nem remegett állásáért, melynek, nézete szerint, ő adott díszet, nem pedig ez neki, hanem egészben véve is annyira különálló, független pont volt a már polgári bürokráciában, hogy szuverén megvetéssel nézhetett le az ott uralkodó konvenciákra és egyedül a saját köre, végső következésben saját egyénisége felfogását

ismerte el irányadónak. Andrassy minden doktrinér liberális nézete mellett is ilyen grandseigneur volt, akkor is, mikor párisi emigrációjában ekvipázst és háttaslovakat tartott magának, s akkor is, mikor dicsősége tetőpontján, a német szövetség megkötése előtt, kiharcolta magának uralkodójától az irigyelt állásból elbocsáttatását. Függetlenségét mindenkor megőrizte, rang és munka, a polgári és szocialista életbölcséségtől egyaránt annyi hipokrizissal dicsőített munka sohase volt ambíciója s álszemérem nélkül akkor érezte jól magát, ha nem kellett dolgoznia.

Érthető, hogy szélesebb körökben melegebb érzéseket ilyen államférfiú sem akkor, sem ma nem kelthetett. Az ünneplés is, melyben a kortársak a kiegyezés első miniszterelnökét, Ferenc József koronázóját, Bismarck egyenrangú és egyenértékű kartársát részesítették, félszázad távlatán át nézve: lelkes, de rövid és hideg, inkább formális volt. Deák Ferenc, Erzsébet királyné, fölmelegítették az embereket, mert ezek megéreztek bennük a lélek közelségét. Andrassy belsejébe, hosszú közpályáján, senki sem pillantott. Érzelmi megnyilatkozások helyett valami mást adott a hazának: tetterejét, talán a legnagyobb tetterőt és legsikeresebbet, melyet Kossuthén kívül az utóbbi magyar század szült.

Alkotásait felsorolva, szinte évről-évre kellene menni, minden esztendőre esik egy-egy olyan munka, mely más ember energiáit éveken át emésztette volna. Az emigrációból hazaérkezve, a dualizmusnak a köztudatba már belekerült alapelveit ő önti praktikus formába. Nélküle talán nincs kiegyezés, de mindenestre rosszabb van, mely a magyar állam önállóságát nem domborítja ki annyira, mint ahogy ez Andrassy-nak az udvar, az ókonzervatívok, az osztrákok, sőt Deák ellen is folytatott harcokban sikerült. Az osztrák alkotmányosság szükségességét is ő fogta fel a legvilágosabban és hangoztatta, mint a kiegyezés egyik föltételét. A dualizmus megalkotása után ő áll harcban az osztrák generálisokkal, az ő sikere a honvédség megalapítása és ő az, ki a királytól kieszközli feketesárga tábornokok nyugalomba küldését és granicsár főtiszteknek fogcsikorgató, kénytelen meghajlását a dualizmusban kifejezett magyar állameszme előtt. Ő az, aki a határörvidéket felosztalta, s ezzel mindenkorra elejét veszi szervezett horvát haderők meglepetésszerű betörésének. Igaz, mögötte állt zárt arcvonalban, szinte az egész magyar politikai világ, s ennyiben könnyebb helyzete volt, mint utódjainak egész Tisza Kálmánig, kiket a magyar államiságnak Bécs felé érvényesítésében folytonosan törszúrással fenyegetett hátulról a közjogi ellenzék. Mégis szinte csodálatos és egyedül Andrassy hatalmas energiakifejtésének köszönhető az a folyton sikerekkel végződő állandó küzdelem, melyet Andrassy mint miniszterelnök, majd mint külügyminiszter folytatott a magyar érdekeknek a monarchiában és azontúl, az európai politikában érvényesítéséért, az ellenfelek légiója ellen. Hohenwart osztrák miniszterelnök, Ferenc József csöndes helyeslése mellett, megpróbálja a monarchia osztrák felét nemzetiségek szerint föderatív állammá tenni és a hatalmat a németiségtől elvéve, a csehek kezébe adni. Andrassy, mint magyar miniszterelnök, megakadályozza, és az egész tervet megbuktatja, a leghatalmasabb udvari mágnások, a Schwarzenbergék, Clam-Martinitzok, Thurnok ellenében, cseh demokratáknak és zavarosfejű német ideológus tanároknak feudálisoktól vezetett koalíciója dacára. Ugyanezekkel állott szembe a francia-német háború idején, mikor Ausztria szlávjai, feudálisai és udvari emberei reváns után epedezve Königrätzért,

a háború tervének már a császárt is megnyerték. Németországot a hábtámadástól egysesegedül a magyar miniszterelnök mentette meg. Mint külügyminiszternek még több az ellensége. Köztük vannak az osztráknémetek, kiket ő ültetett a nyeregbe, s mikor onnan kiestek, ő emelt fel és tett megint hatalmassá, persze ismét csak rövid időre, mert a végzetesen ügyetlen politikusok inkább a szövetséges magyarra irigykedtek, semmint arra gondoltak volna, hogy pozíciójukat a szláv feudálisok és demokraták ellen megvédelmezzék. Andrásynak a német szövetség felé folytatott útjában a legádázabb támadásokat éppen az osztráknémetek részéről kellett elszenvednie, kik minden politikai befolyásukat neki köszönhatték. Az 1874-es új választói törvényt is ő eszközli ki a németiség érdekében.

A Bismarckkal kötött német szövetséget, melyet Andrassy már mint lemondott külügyminiszter írt alá, s ezzel kapcsolatban Bosznia és Hercegovina megszerzését, az *akkori* viszonyokból kell megítélnünk és megértenünk, nem pedig a világháború tapasztalataiból. Úgy Bismarck, mint Andrassy, végtelen lenézéssel bánt volna el azzal, ki előttük fölvetette volna annak lehetőségét, hogy a német—osztrák-magyar szövetség egykoron kénytelen lesz az *összes* többi hatalmak ellen sikraszállani. Ez a lehetőség Bismarck és Andrassy európai génusza számára egyszerűen — nem volt lehetőség. Ők nem a francia támadás ellen kötötték a szerződést, hanem hogy a két monarchiának egyesülése elejét vegye annak, hogy Franciaország szövetségest találjon revánsálmái érdekében. Az ő konstrukciójuk szerint Ausztria-Magyarország és Németország nem egy ágyúktól és gyilkoló fegyverektől meredező ostromolt vár — nagyon jól tudták, hogy mint ilyen úgysis képtelen koncentrikus támadásnak ellenállani —, hanem olyan szövetségtést, mely kiterjedt érdekeinél fogva alakítólag képes belemulni a szomszédok: a Balkán, Orosz-, Francia-, Olaszország viszonyiba és az ott netán fölmerülő koalíciós bacillusokat még idején fájdalom nélkül eltávolíthatja. Ez persze munkát, folytonos vigyázást és iniciatívát követel, aminthogy a külügyek vezetése Bismarck idegeit is megörölte, Andrassy pedig a kimerülés elől csak a lemondás árán tudott elmenekülni. Az ő idejükben a szövetség, s ennek formális megkötése előtt a két államférfiú együttműködése annyit jelentett, hogy két nagy állam külügyminisztere törekszik az államának rendelkezésére álló külön úton ugyanarra: a Középeurópa ellen irányuló koalíció megakadályozására. Politikájuk egyik irányelve volt Angolország barátságának biztosítása: ha pl. büszke Albion, a Konstantinápolyra kancsalító, az orosz—osztrák-magyar antant miatt megneheztelt Andrassyra, akkor Bismarck lépett közbe s békíté ki, — és viszont. Andrassy német szövetségének egyik pillére az angol barátság volt; Bismarck és Andrassy konstrukciója angol-francia szövetséget teljességgel a lehetetlenségek világába utalt, s ez magában véve is eléggé mutatja, mennyire más volt az ő szövetségük, mint amivé az tehetségtelen és diplomáciai alkotásra képtelen utódaik kezében változott.

Bismarck jelentette ki egyszer, hogy ha neki külpolitikában valamennyi érdeme, az az, hogy a francia háború óta megakadályozta, hogy Németország ellen bárminemű túlerős koalíció alakuljon. Ilyen koalíciónak leginkább kézenfekvő lehetőségét Francia- és Oroszország nyujthatta. Innen a kettős szövetségnek állandóan, szinte erőszakosan, a tények szét-tördelésével és átformálásával alkalmazott orosz orientációja. A két diplomatának mindent, de mindent kellett mernie, nehogy francia-orosz szövet-

ség jöjjön létre. A pánszlávérzelmű orosz közvélemény, sajtó és udvar napról-napra fegyverzajtól hangzott és alig várta a pillanatot, mikor a balkáni szlávok érdekében keresztülgázolhat a kettős monarchián. Az oroszok között egyedül II. Sándor cár volt Középeurópának, igaz, eléggé ingadozó, de mégis számbavehető barátja. Bismarek és Andrássy megcsinálják a három császár szövetségét, melyben a cárt személyes érzelmei kötik a német császárhoz és általa Ferenc Józsefhez. De békés úton nem sokáig mehet a dolog, Goresakoff és a pánszlávok leigázzák a cár békés akaratát, jön az orosz-török háború, a balkáni szlávok felszabadítása és pánszlávizálása, mire cukor helyett előkerül az ostor: a győzelmes, békét diktáló Oroszországot a berlini kongresszusra cipelik és ott, főként Anglia segítségével, elveszik tőle a zsákmány nagy részét, kompromittálják a balkáni szlávok előtt, megerősítik Ausztria-Magyarország tekintélyét, s ezzel megint hosszabb időre biztosítják Középeurópát Kelet és Nyugat koalíciója elől. Bismareknek a szövetség formális megkötése után is főgondja volt az orosz barátságot fenntartani, amely szerepre Németország alkalmasabb is volt, semmint a Balkán miatt Oroszország felé több ütközési fölülettel rendelkező kettős monarchia.

Középeurópa és benne a magyarság érdekeit elsősorban a Balkánon kellett megvédeni. Andrássy ezirányban csodálatos találékonysággal, a viszonyok változásához mérten a legváltozatosabb eszközökét alkalmazta. Szerbia az ő idejében sem volt kellemes szomszéd. Politikusai orosz zsoldban vadúl fenekedtek Magyarország ellen. Milán kiskorúsága alatt az egyik régens kijelenti, hogy ha Magyarország testén bármi kis seb is mutatkozik, ő azt el fogja mérgecsíteni. Goresakoff ezt a Magyarországot körülfogó gyűrűt az Adriáig meg akarta hosszabbítani; háborús célja Románia, Szerbia és Bosznia felszabadítása, azaz elorosztása volt. Az orosz-török háború hírére Szerbia a törököktől Boszniát követeli, a bosnyákok Milánt, a hercegöcök a montenegrói fejedelmet kiáltják ki uralkodójukká. Andrássy a veszedelmet kikerülendő, előbb reformációt indít az európai Törökországban, amit az orosz megakadályoz, erre Oroszországgal akar megegyezni: a Balkánt keleti: orosz, és nyugati: osztrák-magyar hatalmi szférára osztja, amit azonban az orosz a győzelem után nem respektál többé. Az ultima ratio nem áll rendelkezésére: a feudális-katonai párt, Albert főherceggel élén, mely Poroszország ellen mindig szívesen fegyverkezett, nem enged háborút Oroszország ellen, s Andrássynak békés úton kell a monarchia érdekeit biztosítani. Ez sikerül neki a berlini kongresszuson, ahol Ausztria-Magyarország kap megbízást Bosznia pacifikálására. A bosnyák okkupáció a monarchia létkérdésének olyan megoldása volt, mely több egyéb kísérlet után egyedül bizonyult lehetségesnek és a valóságban negyven évre biztosította a balkáni és orosz békét. Andrássyt dícséri, hogy ezt akkor senki sem képzelte el; úgy a magyar pártok, mint az osztráknémetek ellene voltak és neki heves parlamenti vitákat kellett a delegációkban folytatnia. Apponyi Albert azóta őszintén megvallotta, hogy nem volt igaza, mikor Bosznia okkupációja ellen lépett fel.

De legyen elég a közismert diplomáciai tények felsorolásából. Csak azt akartuk bizonyítani, hogy Bismarek és Andrássy középeurópai konstrukciója egy élő realitás volt, mozgékony és ruganyos, mely az európai konstelláció legkisebb változásaira is reagált és amelynek védelmi apparátusát két zseniális munkaerő, lebírhatatlan energia irányította. Hogy nem akadt

méltó utódjuk, ki az ő módszerüket a további fejlődéshez képest alkalmazta és kiépítette volna, ezt nekik nem róhatjuk fel. Bismarekot a koalíció lidérce üldözte álmaiban; Andrássy testi szervezetére talán nem hatottak ennyire politikai gondjai, de ő is minden pillanatban a koalíció lehetősége ellen harcolt. Nem az ő bűnük, hogy Berchtold zavartalanul aludt...

Tanulság kell? és vonatkozás a nemzeti élet mai állapotára? — Andrássy géniusza eddig még egyedülálló a magyarságban, annyiban, hogy külpolitikai összefüggésekre volt beállítva és külpolitikai tényeket alkotott. Hogy hasonló géniusz adassék népünknek éppen most, a külső nyomás legsúlyosabb korszakában, ez nem tőlünk függ. Tőlünk egyedül az függ, hogy a külső nyomásra egyesült erővel, egyöntetűen reagáljunk és hogy a belviszályt félretéve egy emberként álljunk amögött, kinek külső helyzetünk javítását, tehermentesítését feladatává tettük. Andrássy példátlan sikereket ért el, de amikor cselekedett, ott állt mögötte az egész ország.

Szekfü Gyula.

A BAGHY-FIÚK ÉDESANYJA

1.

Anevét sohasem mondták ki másképp, csak így: A Baghy-fiúk édes anyja. Ez pedig sok mindent jelentett. Azt is, hogy a négy Baghy-fiú már rég nem lenne a világon az anyja nélkül, mert már rég fel-falta volna egymást; azt is, hogy négy zabolátlan fiat még nem kormányoztak ilyen erővel útjára, mint Baghyné a fiait s végül, hogy kevés anya volt olyan kérlelhetetlen egybefogója négyfelé lovanó akaratnak, mint ő, amíg fiai itthon voltak. Ott fenn, Pesten, a három idősebb fiú hírlapokban is visszhangzó elkeseredéssel ütközött meg szinte naponta s nem egyszer úgy volt, hogy az egész ország csak az ő nevüket emlegette... Sándor a legidősebb, ügyvéd volt; ügyes sajkás adósságok és társadalmi összeköttetések között s mindig felülről öklözött lefelé, gyalogjárón és kopottabb ruhában közlekedő embertársai felé. Ilyen handabandázáskor nem egyszer találta tarkón öcsését, Károlyt, aki valami intellektuális középpártnak volt a titkára s középiskolai tanár. Ha ők ketten összeakaszkoztak, akkor várható volt, hogy rövidesen a harmadik Baghy-fiú, Imre, a józsefvárosi iparostársadalom vezére is beleszól — s kész a koncert... Egy-egy ilyen zenebona hetekig is eltartott. Néha úgy tetszett, hogy a három Baghy-fiú háromfelé tépi ezt az országot.

Csak a negyedik fiú, András, maradt otthon... Nem tudta elképzelni, hogy miért menjen el édesanyjától, hát nem is ment. Esténként az ujságokból elolvasta, hogy miket mondanak Pesten a bátyjai; csendesesen felmérte magában, körülbelül melyiknek lehet igaza. Ezt pedig abból tudta meg, hogy melyik mond legtöbb olyat, amit itthon is szokott. Arról aztán meg is állapította:

— En utánam mingyán ez a Baghy-gyerek a legbecsületesebb...

Am ezt mostanában egyre kevesebbszer mondta. Bátyjai ugyanis sok olyan furcsaságot beszéltek, amit András jóformán meg sem értett. Néha már úgy olvasta megnyilatkozásaikat, mintha nem is a testvérei, hanem idegenek beszélnének...

Hagyján, amit Pesten csinálnak. De mostanában haza is olyan bolondokat üzengetnek, hogy azt már józan ember nem is érti... Most is:

— Mikor kezded a szántást? — kérdi Andrástól az anyja.

— Mára.

— Csak a liget mellett szánts fel, fiam. — S hogy András szeme kerekre tárul, halkán, gondgyötörten teszi hozzá: — Sándor bátyád írt levelet...

András már indulóban volt az Ecsezugra, de erre a szóra a rémület majd letaszítja a bakról.

— Mi?! Hogy csak a...? — s pillanat alatt kiszáradt torkán rekedten szakad ki a kérdés: — Miért?!

— Nem tudom...

András bódultan, remegő inakkal boklászik le a szekérről. Tekintetével közben szinte megkapaszkodik az anyja arcán, mintha elesnék enélkül. Tántorodó lépéssel áll elébe.

— Mán megint? — És nem tudja a sírást elfojtani hangján. — Idesanyám!...

Anyjának könny fut a szemére... Am Andrást már ez sem némitja el:

— A jóvátétel, mi?... Megin' aszt írja, hogy elszedik a termést...

Mellére zúduló, fojtott sóhajtással szinte a vért is lefogja szívéen, aztán remegő szájjal, sápadtan teszi hozzá:

— Tavaly is aszt írta... Nem lett igaz... Csak én, én lettem kólikás belé... A munka a derekamba dohosodott, hogy kocsmába' adtam ki, akit mán nem bírtam, a mírgemet... Idesanyám!

Könyörgős tekintete mellé a kezét is imádságosan kulcsolta fel anyja elé.

— Nem lehet, fiam...

Baghyiné lelkén száz visszhangot ver minden fiának minden kiáltása, vágyakozása; de ha négy fia négyfelé akarózik, olyankor a fájdalom hideg gondolkodóvá merevíti.

— A magadét szántsd fel, fiam. Sándor bátyádét hagyjad...

— Imréét még!... Legalább a tőtésig hadd menek!

— Hagyjad!

— Károlyén se dógozhatok?

— Nem.

András lassan, szinte félve fordul a szekér felé. Még mindig anyján csüggyő tekintetével nem mer kérdést kockáztatni többet. Tétován, bizonytalanul kapaszkodik fel az ülésre s csak mikor a gyeplő már a kezében, akkor nyög fel keserűen:

— Az a pesti spekuláció megint... Az!... Svindléroznak jobbra-balra, te meg Baghy András nyögjed... Csak mit akarhatnak, jó Isten, mit?...

Nyelt egy nagyot s azzal meg is rántotta a gyeplőszárat. Mikor lovai előmozdultak az istrángban, a szekér is hozzányögött egyet Andrást keserűvéhez. András meg lerántotta kalapja szélét, hogy amint két kézre fogja a gyeplőszárat, még egy utolsó kérdőt villanthasson alóla anyja felé. S mert anyja szemén valami meleg sugár rezeg, szóval is tetézni meri.

— Hát csak a magamét, idesanyám...

— Csak azt!... — Aztán nem akarta mégsem fiát olyan pusztá lélekkel elengedni, halkan utánatette: — Majd a többit meglátom én.

Én... Ezt a szót mondta ki lehangosabban. Szigor volt benne, de most már nem András ellen. A legény megérezte s kicsit előbbre merte magát tolni anyja figyelmében. A kapufordulón kinézett a kalap alól, de fel az égre. Vállát is felmozdította s egyenesebbre igazodott ültében:

— Pedig úgy megházasodtam vón' mán az idén, idesanyám, de úgy meg!

Nem is volt közelebről meghatározható foka ennek a vágynak. Így kellett kimondani...

Mikor a lovak ügetőre fogták, a könnyebben haladó szekéren András

gondolatai is bátrabban szaladtak egymás nyomára. A Nagy-utcán jobbra-balra be-bekukkant egy-egy kapu tetején. Mennyi fiatal lány!... Itt egy fekete szempártól lehetne egészen megbolondulni, amott meg piros szájról pergő szótól. Kúton, tornácon, házkörüli dologban ezer izmos derék hajladozik; barna karok csillognak a napon és kinn az utcason is úgy kell gyorsan váltani a nézést egyik ringó járásról a másikra, egyik nevető arcról a másikra, mert különben elszédül az ember.

Még így is micsoda bolondokat lehet gondolni!

— Hej, bár akár mindet elvegyem! — motyogja első felindulásában s csak később csitul a merész vállalkozás olyasformán, hogy hát a minddel azt akarja mondani, hogy akármelyiket. Akármelyiken akadna szeretni-való elég.

— De, jaj, no!...

Hirtelen rövidre kapja a gyepelt s gyorsabbra nógatja lovait...

Baghyné úgy maradt ott az udvaron, ahogyan símogató tekintetével kikísérte a kapun legkisebb fiát. András szekere már rég elfordult a faluszélen s ő még mindig utánarévedezett. Kis cselédje kért ki valamit a konyhára, arra ment csak be a házba.

Eleinte csendes szóval tesz-vesz a konyha körül... Mikor mindent kiadott, odaszóltja a cselédet és a bejáró asszonyt. Azok érzik már reggel óta a hangulat feszültségét s most túlbuzgó figyelemmel lesik az asszony szavát. Baghyné nem néz rájuk:

— Dél előtt hazajő Sándor fiam... Dolgom lesz veled, ne smátráljatok körülöttünk... Itt a kulcs, ha kell még valami.

A kulcsot odaadja s bemegy a szobába.

A két cseléd összenéz, vajjon mind a ketten egyet gondolnak-e?

Nem is lehet nem egyet gondolni... Régóta van már úgy, hogy győtrő aggodalom lesz abból, ha Pestről levél érkezik.

Baghyné lehajtott fejjel lassan jár-kelel a belső szobákban; nem vesz kézbe semmit, nem próbálja ki ujja hegyével, mennyi port felejtettek el kitakarítani; olykor megáll urának fekete tüllel körülcsozott képe előtt s szembenéz vele... Mintha beszélgetnének, olyan váltakozó eszmélkedés tükrözik az asszony szemén.

— Nem, nem. Nyugton lehet. Nem tudom ugyan, hogy mit akar a fia, de nem is akarhat semmi olyat, amit én nem akarok, míg én itt vagyok... Maga megérti!... Míg én itt vagyok... De nem hiszem... Rém az csak, hogy így akar kiforgatni. Így, hogy nem vetteti be a földet... Eladja?... Nem! Gondolja csak el: olyan volna ez, mintha engem adna el, engem. Érti?... Azt írja, hogy a másik kettő is beleegyezik az ő tervébe... Ami ha nem sikerül, ő belepusztul...

És ezt az utolsó szót hangosan is kimondja, hogy erejét jobban ki próbálja: „Belepusztul!”

A halántéka megfájdul... Gyorsan az ablakhoz lép s a tavaszi verőfényvel üzeti el szorongását.

2.

Sándor tizenegy óra tájt érkezett a ház elé autóval!...

Magas, elegáns alakja künn az utcán ámulatot, benn a házban megdöbbenést kelt. Gumisarkú cipője olyan félelmissé teszi megjelenését,

mintha kígyó siklanék nesztelenül az ember felé. Nappal is úgy jár benne, hogy csak az veszi észre, aki véletlenül éppen odanéz. A kis cseléd meg a bejáró asszony, míg róla beszél, nem egyszer riadtan hátrafordul, nem áll-e mögöttük.

Anyjával úgy találkozik, hogy az első pillantásuk is óvatos ütközet már.
— Kezét csókolom.

Nyájas és hajlékony. Magas, sápadt homloka időnkint idegesen félrändölődik, mint az olyan emberé, aki állandóan ellenőrzi saját szavait. De azért könnyeden beszél. „Kezét csókolom“ — csak ennyivel köszönti anyját, mintha nem Pestről, hanem az utcáról, rövid sétáról tért volna vissza. Idő- és térérzést győz le ezzel. Mindenhatóságot és mindenütt-jelentelenséget hitet el magáról. Megölelni, meghitt egyszerű szavakat mondani anyjának, máskor is jöhet... Jöhet, amikor akar. Neki nem gond az ilyesmi, de most a tervről van szó!

— Jaj, ne haragudjék édesanyám, hogy zavarom...

Baghyné, akit az autó megdöbbsentett, mert el sem tudta képzelni, hogyan juthatott hozzá Sándor — kölcsönkapta-e, vagy az övé csakugyan s ha az övé, akkor miből —, nehezen bírta az első megrohanás sodrát megállni.

— Hatalmas terveim vannak — veti magát fia a nagy karosszékbe, ahol néhány apjától eltanult pózt igyekszik utánozni s ezzel valami jogutódlásfélét jelezni óvatosan...

Baghyné a harmadik percben világosan érzi, hogy minden, ami most történik, már fia tervéhez tartozik: az is, ahogyan az anyjával beszél... És nem akart szívében előre nem-et mondani a fia minden „terv“-ére. Ezért elébevágy annak, hogy Sándor végleg visszataszítóvá sülyedhessen.

— Meg tudod mondani két-három szóval, mit akarsz?

Sándor homloka pillanatra megvonaglik... Gyors munkára kényszerítik s nem lehet előle kitérni. Előrehajlik hát a karosszékben, mint a mellbetegek szoktak, hajlott háttal. Arcáról — anélkül, hogy észre lehetett volna venni, hogyan csinálta — máris szenvedés tükrözik. Anyjára néz halálos komolysággal:

— El fogjuk adni a birtokot...

Tudja, hogy most egy pillanatig várni kell s csak azután teszi hozzá azt a szót, amelynek úgy kell hatnia, mint a hideg késpengének, amelyet a gyerek homlokára szorítanak, ha megütötte magát. A kés megvillan, a gyerek azt hiszi, hogy most a nyakát vágják el s ehelyett pillanatnyi enyhülést érez az acél hidegén.

— Az államnak...

Üres csend támad egy percre. Sándor aztán hátraveti magát a karosszékben... S megint nem lehetett észrevenni, hogyan tűnt el arcáról a szenvedés, hogyan váltódott helyére fölényes, biztos nyugalom.

— Az állam ugyanis — kezdte cigarettára gyujtva s mintha katedréről tartana előadást, gyorsan pergő mondatokkal. — Az állam ugyanis nagy kiterőállomást akar építeni K... alatt s ehhez az Ecsezugon van a legalkalmasabb terület. A földet természetesen háromszoros árán váltják meg hozzá... Itt van az én számításom. A mi birtokunk ebből a szempontból kitűnő helyen fekszik és ha feljebb az Aba-úti szikes nem volna: az állam is önkéntelenül a mi birtokunkra gondolt volna... Jaj, meg se kérdeztem: rágyujthatok?

Baghyné int, hogy ne zavartassa magát. Ezalatt mintha csak közbevetőleg kérdezné, ám belül szorongó szívvel érdeklődik:

— Nem az állam gondolt a mi birtokunkra?...

Sándor szellemes mosollyal magyarázta, hogy az állam nem gondol pontosan arra, amit csinál, mert valamit pontosan kigondolni csak egy ember tud. Az állam terveit sokan gondolják ki, tehát könnyebben irányítatók ügyes egyéni beavatkozással.

— És te ilyen ügyes voltál? — kérdezi anyja állandóan merev mosoly alá rejtve a kérdés élet. Sándor nem érzi fel a gúnyt s könnyedén felel:

— Szóra sem érdemes... Annyi dolgom van állandóan a minisztériumokban, hogy ilyen terveket naponta megtudok. Mikor a minket illető terv felmerült, eszembe jutott, hogy Károly is, Imre is éppúgy el vannak adósodva, mint én; ha ugyan lehet ennyire egyáltalán eladósodni, mint én. Sajnos, tavalyra vártam már a terv megvalósítását, azért nem vettetem be a földet. Ez ugyanis fontos, mert én azt mondtam, hogy nagyon rossz a földünk. A miniszter bankember. Nem ért hozzá.

— Hát nem a jóvátétel?...

— Á, dehogya!... Csak tudtam, hogy András nem fog félni a bőrében s esetleg mindent elront. — És fehér fogai villogtak a ravaszsága felett érzett önelégültségben.

Majd elgondolkozva hozzátette:

— Most már magam is bánom, mert a tavalyi termés nagyot rántott volna rajtunk... Erős bankösszeköttetésem vannak, furcsa emberek, akik előtt vigyáznom kell, hogy anyagi zavaraimat meg ne érezzék. Tavaly már úgy volt, hogy csak egy hirtelen házasság segít rajtam. De megúsztam a bajt. Erre gyorsan kiúsztam a házasság veszedelméből is.

— Nem Baghy-fiúnak való házasság lett volna?

Az asszony félig lehunyja szemét, mert élesen figyelő izgalmát nem tudja másképp leplezni.

— Nem hát — vágja ki Sándor s önérzetét úgy viseli arcán, mint parvenü az ékszerét. — Elkopott bácskai család. Alig akkora birtokkal, mint a mienk.

— Szóval az ilyen házasság nem jó!...

— Nekem nem.

És a fiú semmit sem vesz észre abból a gyötrelomből, amely anyját fojtogatja... Számokat mond; ezresekkel és milliókkal dobálózik s fejből óriási szorzásokat végez, előkelő pénzemberek és tőzsdei kufárok módorában.

Baghyné csendesesen feláll, az ablakhoz megy, hogy háttal lehessen a fiának:

— Az idén már a termés sem segítene rajtad, ugye?

Olyan közönyösen mondta ezt, hogy a fia nyugodtan felelhetett rá teljes őszinteséggel:

— Nem segítene... Csak ez a szerződés az állammal. Ez még megmenthet, vagy... — és elkacagta magát cinikusan — egy gazdag bankár leánya...

Az asszony halkan dobol az ablaküvegen:

— Ki volt az a bácskai lány?

— Nem fontos... Sallay Katalin. Amúgy egészen kedves és szép teremtés.

Baghynének eszébe jut legkisebb fiának reggeli kiáltása: „Pedig úgy megházasodtam vón' mán az idén, de úgy“ . . .

Es annak a gyerekek minden izmából, minden leheletéből a parlagon heverő földek panasza sír. Együtt liheg, él, virágzik, vagy omlik, züllik a röggel. Penészes korcsmákba veszi be magát, hogy hallja a nap-szamosok nótáit . . . Ott a bormáorban, mert kint a munkán nem hallhatja . . . Nem mer Pestre utazni téli, tétlen napokon; fél, hogy beleköt a bátyjaiba. Esténként odatérdel anyja elébe és a huszonhatéves ember sírva könyörög, hogy fojtsák meg őt is. „Vagy legalább háború legyen idesanyám, hogy ne kelljen félni“ . . . Megint ez az irtózat, fuldokló elszántság. De most csak itt, az ő egyik fiában. A másik ezalatt kockát vet. Naponta kockát vet Krisztus köntösére: életadó hatalmas földdarabokra, bársonyos, ragyogó mezőkre . . . A pénz, a most már nem is csörgő arany, csak zizegő papiros örült muzsikájára bokázik . . .

Csak addig maradt ott az ablaknál, míg érzéseit igaz sorba rakta. Anya volt mindig; osztatlanul egész anyja mindegyik fiának. Gyönyörű, tiszta családdá foglalta őket, míg itthon voltak . . . Nem tudja a legidősebbet együttartani a többivel? . . . Hát Istenem . . .

Érzése Sándorral szemben egy pillanatra közönnyé homályosul s akkor megvonja vállát . . .

Felelt önmagának. Nem is gondolt arra, hogy ezt a mozdulatot a fia is feleletnek veszi.

— Úgy, úgy édesanyám! — lelkendezik Sándor a vállvonására. — Nem olyan nagy dolog ez . . . Hiszen, nem mondom, nekem is fáj a szívem az ecsezugi földekért, drága régi birtokunkért, de mikor most olyan az ember . . . No hiszen . . . jól járhatunk . . . Emlék, emlék! . . . Istenem, ha csak ezzel törődném én!

Baghyné nem akarta tovább hallgatni. Idegesen ellépett az ablaktól s hidegen odaszólt Sándornak:

— Hozz írást Imrétől is, Károlytól is, hogy beleegyeznek . . .

Fia úgy ugrott fel, mintha már is szaladna az írásért. De aztán meggondolta, hogy most már nem szabad túlmohónak mutatkoznia. Csak odanézett a kalapja felé, de nem mozdult érte. Eddig izgalomban égő tekintete elbágyadt, arcizmai elpetyhüdtek.

— Különben hogy' vannak, édesanyám?

— Köszönöm . . . Itt ebédelsz?

— Jaj, nem . . . Délután háromkor tárgyalásom van. Bocsásson meg, hogy ajtóstudul rohanok nemcsak be, de ki is. Annyi a munkám. Úgy szerettem volna . . .

Igyekezett az utolsó percben jó fiúnak látszani, de nem jutott semmi eszébe, hogy mit szeretett volna . . . Beszélgetni? Itthoni, erős szándékok mámorát vinni magával? Mit?

— No majd máskor! — szabadította ki anyja a zavarából s csak tekintetével kísérte az ajtóig.

De nem úgy, mint reggel Andrást.

Reggel éles fájdalom tükrözött arcán; most csak végtelen szomorúság.

Mikor az auto elrobogott, az utcagyerekek rivalgása gúnyos kacagásként hatott a szobába.

3.

Baghyné, amint egyedül maradt, eleinte fel-alá járkált a szobában, aztán öntudatlanul régi almáriomfiókokban kezdett kutatni. Isten tudja, mi vitte rá, hogy legidősebb fia gyerekkori fényképeit szedje elő! . . . Sorra kiteszi maga elé . . . S akkor éles megdöbbenés hasít szívébe. Mind nevet! Irtózatos élettelenséggé összegeződik a tizenkét nevetés. „Milyen élethű!“ mondta a család annakidején Sanyi minden fotográfiájára. De élet volt ez valóban? Ez, amit a képek tükröznek, ez az egyetlen, szinte merevgörsként ható nevetés? . . .

Hirtelen összehasonlítja a képek dátumát a család történetével; 1903: Sándor apai nagymama elborult elmével jár-keel a folyosókon. Legkisebb unokáját, Andrást, úgy kell egyszer kiszabadítani kezéből, mert meg akarja fojtani. Nagymama nemsokára ezután meghal. Sándornak ebből az időből való képe nevet. 1905: leég a madarasi-úti ősi hajlék. Egész télen nyomorult tanyai házban élnek; Sándor nevet. 1906: Sándor nénje, az egyetlen leánygyermek meghal. Hónapokig sírva jár-keel a házban mindenki; Sándor nevet . . . És így tovább. 1913: Sándor atyja öngyilkos lesz . . .

Ezt a képet már nem merte megegyeszer szemé elé tartani. Nem; — a család életének semmi nyoma a legidősebb fiú életén.

Baghyné ajka szigorú, vékony vonallá élesedik, amint fogát összeszorítja. Aztán megint az ura képe elé megy. Csügg rajta hosszas beszélgető nézéssel.

— Belepusztul?! . . . Most egy szóval sem mondta. Csak az adóságait emlegette s azt is majdnem dicsekedve. A maga halálos dacossága volna ez? . . . Nem . . . Leírta ezt a szót, mert tudja, hogy én menynyire rettegek tőle. Itt már nem mondta . . . Nem kellett rámijesztenie, hiszen belementem . . . Haragszik, amiért hazudtam a fiának? . . . De ő jött haza hazudni . . . Nem fogadhattam máskép.

Megsimogatja homlokát.

— Hallotta? . . . Az a bácskai lány, aki „amúgy“ kedves és szép teremts . . . Én is bácskai és én is amúgy voltam kedves és szép . . . Maga megtette volna ezt velem? . . . Most valahol egy talán sokszor arculütött magyar család pirul az új arculicsapástól . . . Család, amely tavaly még meg is menthette volna . . . Az idén már nem mentheti meg csak az ecsezugi maradék birtokunk ára . . . Nem, nem, attól ne féljen . . . De ha . . . ha mégis belepusztul . . . Akkor?

Ajkán megint megjelent az iménti éles vonal s nem felelt a kérdésre.

Kiment.

A konyhán riadtan fogadják. A kis cseléd rémülten lapul a tűzhely mögött s nagy fekete szemével esengve néz asszonyára.

Baghyné a tűzhelyre pillant . . . Mintha ünnepi lakomára készülőd-nének, olyan sütést-főzést csapnak cselédei.

— Elment az eszetek? — kiált rájuk első meglepetésében. — Ki mondta ezt?

— Jaj, nemzeti asszonyom, most az eccer tessék még megbocsátani — sopánkodik a bejáróasszony. — Ki gondolta vóna, hogy a Sándor ifiúr

nem marad itt ebédre! . . . Nem akartunk szígyenbe' maradni . . . Leginkább ez a fityfiritty, ni, most lapul a hitvány, de hogy ú nem restelkedik be három tál étellel . . . Jaj nekem!

Baghyné egy darabig maga is ijedten nézi a póruljárt túlbuzgóságot, aztán elmosolyodik . . . S rögtön utána könnybe is lábad a szeme. — Egyszer jöjjön haza a ház egyik fia; kamra, kapu, szív, minden elébetáru; a megszokás szigorú zárai lemállanak a szeretetből; az egész ház nyitott, tiszta könyvként nyílik elébe: írja be legforróbb vágyát, legtitkosabb kívánságát, írjon be mindent, amit szeretne és . . . és . . .

— Kár volt! — szól oda ridegen, de megvonagló szájjal riadt cselédeknek s fordul, hogy gyengességét a szobákba rejtse . . . De az ajtónál megáll.

— Vagy várjatok! Most jut eszembe. Rakjatok kosárba mindent!

A két cseléd összenéz, egy szempillantás alatt megérti, miről van szó és szabaduló ujjongással ugrik a parancsra:

— Az ám . . . Hohó! Az András tekintetes úr csak szalonnát vitt magával reggel. No, fityfiritty, pattanj csak azér' a kosárér' . . . Ej, erre nem is gondótunk! Hogy így is jó hejre megyen . . . Hej, néz maj' nagyot a tekintetes úr . . .

Andrásnak, bár ő volt a legfiatalabb s bátyjait itthon csak ifúrnak hitták, kijárt ez a cím, mert ő vezette a gazdaságot . . .

Rakták aztán egymás tetejére a kenyeret, bort, húst, hogy három Andrásnak is elég lett volna.

— Én is a tanyán ebédek — kiált ki Baghyné a szobából, ahova útra öltözni az imént besietett.

— A tanyán?! — A bejáróasszonynak az álla is majd leesik. — Esse vót vagy tíz esztendő óta. Amióta a nemzetes urat eltemettük, azóta se vót kint a tanyán a nemzetes asszony . . . Húj, fityfiritty, nagy dókok mennek itt! . . .

És rakták megint egymás tetejébe a kenyeret, bort, húst, hogy három nemzetes asszonynak is elég lett volna.

Baghyné maga vette karjára a kosarat. Nem engedett senkit magával . . . Hosszas keserűség után remegve, gyermekesen örült ennek az útnak s egyedül akarta élvezni.

Túl a falun a rég nem járt út izgalma annyira megrázta, hogy zokogni kezdett. De az öröm gyorsan váltotta magához az első fájdalmas megindultságot s onnan kezdve magánál is tartotta. Az úti fák szemtelen hajnározása a széllal váltotta ki az első mosolyt. Szinte hallotta kiáltásukat: „Megint elkezdtük, nemzetes asszony . . . Hej, haj, mink már csak ilyenek vagyunk. Tessék erre jönni a jövő héten is, akkorra kiöltözünk . . . Hohó, mink már csak ilyenek vagyunk“ . . .

A tanyák között már valósággal boldogan birkózott a ruhájába kapó tavaszi széllal. Kacagott is hozzá . . .

András csak állt, állt, bámúlt, mikor anyját vagy fél kilométerről megismerte . . . Ez mi? Mennybéli Teremtóm, ez mi? Ott az anyja jön, az szent! Mert ha nem az jön, akkor ő most itt elsülyed a szégyentől, hogy volt asszony a világon, akit összetévesztett az anyjával. De nem fog elsülyedni, mert ott az édesanyja jön.

— Idesanyá-á-ám! — búgta messzibe síró, tanyák faláról visszhangot váltó, szívszakadó örömmel.

Anyja nem tudta viszonzni a kiáltást s csak a kezével igenelt feléje.

Erre nem lehet mást csinálni, csak futni. Futni az édesanyja felé, de olyan erővel, hogy az több legyen, mint amennyi az anyja útja volt idáig.

Izzadva, lihegve ért oda.

— Anyám, drága jó anyám — lelkesedik örömtől bomladozó ésszel. — Most ne tessék szólni. Most tessék hagyni, hogy én itt letérdeljek. Hogy én itt letérdeljek, elfekügyyek, oszt belehaljak . . .

Baghyné úgy ölelte mellére a nagy, bolondos gyerekefejet, olyan szorítással, hogy elnyomja a túl vad ujjongást, mert csakugyan baj lehet még belőle. Különösen ha András a még nagyobb örömet megtudja.

Várt vele.

Úgy ebédelték, hogy András eleget tudjon ujjongani. Lassan, tempósan . . . Ebéd után Baghyné leterítette kendőjét és a fia kabátját az útmenti gyepre. Arra heveredve nézte fia munkáját, aki a tanyással a boronát igazítottatta meg s maga állt az ekéhez. Már csak az anyja tiszteletére is. Közben folyton magyarázott, — néha félkilométernyiről:

— Itt most mélyebbre hasítom . . . Itt most szaladok rajta . . . Itt lesz a legmagasabb . . . Itt kiszűl, ha nem lesz elég eső.

Isten tudja, tán csábító, naiv csalogató éneknek szánta ezeket a lázas kiáltásokat, hogy amikor a magáénak végére jár, édesanyja megszeresse az ő kotyogását s csupa tréfából is tovább engedje egy-két barázdával. Magyarázott, sóhajtozott, nótázott, mint a gyerek, aki az esti lefekvést szeretné elfeledtetni másnapra.

Lefele bukott a nap, amikor egyszerre megállt s bús, nagy szemét anyjára meresztete.

— Hej, idesanyám!

— No?

— Hej, idesanyám, ha én hazudni mernék . . .

— No — mosolyog az anyja komolykodva csucsorodó szájjal.

— Mi lenne akkor, fiam?

— Jaj, idesanyám, akkor nekiakasztanám az ekét még egy barázdának . . .

— Hát akaszd neki!

— Jaj, idesanyám, csak az mán Sándoré. Nem tagadhatom le.

— No hát csak nem félsz tőle?

— A földtől nem, de anyámtól . . .

— No hát csak szántsd fel Sándorét is, Imrét is, Károlyét is.

András csak áll. Nyel nagyokat s nyel egyet, meg még egyet.

— Le . . . lehet?! — hebegi hitetlenül.

Anyja csak a szemével int rá. András meg, mintha meglökték volna, úgy nekilódul a barázdának s jó ötven lépés után fordul meg gyanakodva:

— Igaz?! . . .

— Igaz!

— Mind?

— Mind . . .

András még a barázda túlsó végén is gyanakodott:

— Fordulhatok is? — kiáltotta, hogy felverte vele a síkság alkonyelőtti hirtelen csöndjét.

Anyja megint csak a keze intésével igenelt rá.

Késő éjjel vetődtek haza. András a meghalást is elfogadó boldog ki-merültséggel, Baghyné pedig legalább nyugodtan s valami örök törvény elé biztosabb hittel.

4.

Egészséges, bizakodó napjai kezdődtek a Baghy-háznak. Dolgozók öröme ült az arcokon. Mintha Istennek elfeledett kertje lett volna a régi ház s most az első egészséges esőre magához tért volna. Ahogy a kezek járása gyorsult, ahogy a kedvek ereje nőtt, úgy nőtt vissza az élet a romokhoz. Néha csak meg kellett lökni valamit, ami holt ágba szakadt s az magától is visszatalált már az élet folyamába. Csak a „terv“ fenyegetett még s Baghyné tekintete nem oldódott olyan könnyen, mert finom lelke, mesék érzékeny királyfia, párnázó örömmön és biztonságon túl is érezte a „terv“ álmrontó izgalmát.

Andrásra pedig önkéntelenül is átragadt valami anyja gyötrelméből, jöllehet ő a tervet nem is ismerte, mert bátyjai nem szóltak neki róla soha.

Sándornak sikerült két öccsét rávennie, hogy a birtokeladásba beleegyező nyilatkozatukat elküldjék anyjuknak. S nemsokára ezután megérkezett egy külön levele is, amely jelezte, hogy folyó hó ennyi- és ennyiedikén kiszáll a bizottság a terepet megvizsgálni.

Baghyné azon a napon látszólag nyugodtan unszolta Andrást a tanyára; izgalmát azonban nem tudta annyira elrejtteni, hogy fia észre ne vegye. András nem mert kérdezősködni, de míg készülődött, minden mozdulatán meglátszott, — hogy fél. Fél ismeretlen hatalmaktól; mert bátyjai már azzá nőttek a szemében.

Remegő kézzel tartotta a gyepplőt, amint kihajtott a kapun.

A Nagy-utcán, amikor jobbra-balra bekukkant a kapun s meglátja napról-napra épülő-szépülő mindennapi látomásait: azokat, „akiktől egészen meg lehet bolondulni“ s akiken „van szeretnivaló elég“, nem állja tovább, behunyja szemét s úgy tartja arcát föl az égnek:

— Csak gondód el, Uram Teremtőm, ha én még az idén se házasodok, csak gondód el! . . .

Igen . . . Hogy akkor mi lesz.

András mostanában sohasem gondolt már arra, hogy az idén nem házasodik. Mindig az ellenkezőjére gondolt s most hogy az örök legénység lehetősége ismét fenyeget — legalább úgy érzi —, a szíve is összezugorodik. Most is, mint ilyenkor mindig, a jó Istent kérte meg, hogy gondolja csak el, mi lesz, ha Baghy András nem házasodik? Mert Baghy András már elgondolni sem meri . . .

Baghyné, András távozása után, hogy fojtó hangulatát elverje, kettős igyekezettel néz a ház körül.

A baromfiudvarban kis cselédje elkeseredett harcban áll két kotlóssal, amelyik mindenáron egy harmadikat akar lezavarni fészkeről, hogy beülhessen helyére elrendelt anyai méltóságába.

— Csak tessék mán nízni ezeket a . . . hess, te bitang! . . . eddig megvoltak jó egyességbe: két órát ült az egyik, kettőt a másik, kettőt a

harmadik . . . nem mec a fenébe? . . . oszt' most ez az árva alig ül fél-órája, sz' mán itt az abléz . . . Huss, te bűdös!

S röpül az ocsus sajtár az ambiciózusabb kotlós oldalának.

Baghyné a fészken ülöt nézi. Gyönyörködik hihetetlen méltóságos viselkedésében. Egyszerre elsápad: a tyúk bedugta fejét maga alá, ki-kotorta a csőrével az egyik tojást és kidobta a fészekből. Ismeri a kotlósoknak ezt a szokását, tudja is az okát, de most valami hirtelen rémület készíti, hogy felvegye a kivetettet s igyekezzék visszatenni a kotlós alá.

A kotlós éles csőrével hatalmasat üt a kezére. A kis cseléd meg elkezd sopánkodni:

— Jaj, ne tessék bántani! . . . Tuggya ú mér' csinájja . . . A' mán úgyis döglődik, oszt' hül . . . Kihüti az anyja testit, a' meg árt a többinek . . . Nem szabad visszatenni, mer' elhüti a többit is . . .

Nem szabad visszatenni! . . .

Megy fel az ámbitusra. Csak egy pillanatra szégyenli el magát a kis cseléd előtt, aztán mintha az eleve rendeltetés vihara zúgna át lelkén, kínlódva fogadja vissza öntudatára a benne most iszonyú dörgéssel visszhangzó törvényt, amelyről nem tudni, hogy hol kezdődött a Végtelen Öntudatban, de amely örökre ott maradt a legalsóbbrendű lények ösztönében is:

— Nem szabad a halottat az élők közé visszatenni!

Önkéntelenül jutott eszébe erre az a tizenkét fénykép, amely egyetlen nevetésbe haltak dobta lelki szeme elé legidősebb fiát.

Mikor a bizottság megérkezett, szinte örült, hogy kínzó látományai elől a bizottsággal való bibelődésbe menekülhet.

A bizottsággal együtt megérkezett mind a három fia. Sándor megint csak előkelő „kezét csókolom“-mal köszönt. A másik kettő azonban a találkozás első örömeiben nem gondolt avval, hogy itt most hidegnek és előkelőnek kell lenni. Örültek anyjuknak és később is, amikor a birtok eladásáról volt szó, amikor a Sándor szerinti „végérvényes“ megbeszélés folyt, elszoruló szívvel, szégyennel, fájdalommal vettek részt a tanácskozásban. De részt vettek. A fórumai ütközetekben, ahol általános elvi összecsapásról volt szó, nem engedtek Sándornak, de magánéletükben szívesen utánozták „briliáns üzleti lendületét“. Szemük elkáprázott; mindent hittek a ragyogó megjelenésnek és saját érdekeik ellenőrzése nélkül mentek együtt Sándor érdekeivel.

A tárgyalás símán folyt. Baghyné az ablaknál ült s egyetlen mukkas nélkül hallgatta, hogy az ecsezugi földek szikések, intenzív gazdálkodásra nem alkalmasak, de viszont mint legelők néhány év múlva megbecsülhetetlenek lesznek s ezért, sajnos, nem lehet olcsóbban adni. Az állam semmi esetre sem követ el bűnt, mert nem tökéletesen művelhető földeket vesz el, de viszont bűnt követne el, ha egy régi családot potom áron akarna kiforgatni vagyonából stb. stb.

Csak egyszer keletkezik parázs összetűzés, amikor Sándor elvi kijelentést tesz, hogy a mai kormányzatnak feltétlenül előnyére válik, ha minél több vasutat épít.

— A tisztviselőit azonban éhbéren tartja, mi? — vág közbe élesen Károly. — A magyar tanároktól elvonják a vasúti jegyet, de azért az állam vasutakat épít, egészen „fölsleges“ útvonalakat „szervez“, ezzel gazdasági jólét látszatát kelti.

De itt már Imre sem állhatja meg:

— Pardon! . . . Az építkezés feltétlenül szükséges, mert pénzt csak az ipari termelés felfokozása hozhat s ez pedig nagy mértékben függ az építkezés fellendülésétől. Nem mondom, hogy egyes bankérdekeltségeknek — s itt Imre sandán odavillan Sándorra — egyes merészebb, a büntető törvénykönyv paragrafusai között tojástanccot lejtő egyéneknek . . .

És így tovább! Öt perc alatt halálos ellenségek lettek. A bizottság elnöke rántotta el őket elveik mellől.

— Nézzük meg inkább a terepet, uraim . . .

— Talán esznek valamit az urak előbb — szólal meg az egész idő alatt most először Baghyné.

Kimennek a terített asztal mellé. Sándor idegesen figyel anyját. Nem tetszik neki az a nagy nyugalom, ahogyan szó nélkül túri, hogy a család életében ennyire döntő eseményhez egy szava se legyen. Hirtelen roppant szenvedést ölt arcára, amivel anyjának egy-két meglepődött pillantását sikerül elkapnia. Észreveszi, hogy ez a szenvedés hitelt szerez neki anyja szemében, tehát innen kezdve végig megtartja. Sőt, mintha nem bírná az urak vidámságát, bevonul a belső szobába. . . . Mikor anyja utána megy, azon éri, hogy a szekrényben kotorászott . . . És:

— Semmi, semmi — mondja, mielőtt még egyáltalán kérdezték volna. Odalép anyjához. És ekkor valahogyan csakugyan mélyebbről, kínlódva mondja:

— Egyet ne felejtsem anyám . . . Az életem függ ettől . . . Úgy, ahogy első levelemben megírtam . . . Az é-le-tem . . . Én azzal is gyorsan végzek . . .

De Baghyné már erre sem döbben meg.

— Ott, ahol ez a dolog elakad, ott lövöm föbe magamat. Eszem ágában sincs elviselni eddigi életem következményeit, — folytatja Sándor.

És Baghyné még erre sem változtatja egyetlen arcizmát, csak hidegen néz a szemébe.

Rövid, kemény ütközet ez.

— Hát sikerül az öcséidet végleg tönkretenni! . . .

Sándor legyint:

— Ők most nem fontosak . . .

— Csak te?

— Csak én!

Olyan durva volt utolsó mozdulata és hanghordozása, hogy Baghyné pillanatra fizikai undort érez a fia iránt . . .

Öt perc múlva hatalmas amerikai autó röpti őket az Ecsezug felé. A bizottság elnöke, fehérbe borult, komoly, tiszta tekintetű úr, Baghynével ül a nagy ülésen. A hideg álarc alatt is megérzi az asszony szenvedését s már nagyon kedvetlenül járja ezt a kirándulást. Sándor az egész életéért komédiázva minden idegszálával játszik: tudóst, közgazdászt, politikust, mindent. Mindet tudja könyv nélkül.

Mikor azonban az autó átrepül a töltésen, akkor kiesik belőle minden s csak a leleplezett tolvajok hirtelen dühe marad benne. Öklét összeszorítja, foga megcsikordul s halálos gyűlölettel mered az anyjára . . .

. . . Az ecsezugi föld, — végig mind az ötszáz hold — ott terült el előttük a termékenység királyi palástjába öltözve, bevetetten, gazdagon . . .

— Itt van, uraim, a terméketlen szikes! — mutat Baghyné a gyönyörűen megmunkált földekre, a dühtől, de félelemtől is remegő fiát egy pillantásra sem méltatva. A vetés — András boldog munkája, — amint

szellő suhan el felette, szinte alázatosan hajlong úrnője előtt. A tetején napkiszítt, fakuló már, de a száruk alján mintha a föld mérgeszöld, haragos lelke szívódnék felfelé... A mag felé.

Terméketlen szikes!... Úgy hangzott ez, mintha Baghyné egy megbántott istenségre szórt galád rágalmat idézne. S a megbántott istenség, az ősföld lelke, most köszönné meg neki, amiért a gonosz árulást megakadályozta; az elárult Baghy-birtok most köszönné meg, hogy engedték visszatestvéredni a roppant sík többi, kenyérrel búzgó, áldott, gazdag földjei közzé. S mintha éveken át volt parlagulás szomjára egyszerre akarná felhörpinteni az adakozás minden mámorát: százszor szebb vetésbe zsendült, mint körülötte a jól tartott, elbízott földek valamennyien.

Károly és Imre egy szempillantás alatt megbánták a vásárt.

A bizottság elnöke a kínosan feszült hangulatban kelletlenül száll le az autóról:

— De hiszen ez...

Sándor remegő ajkkal, míg jobb kezével a zsebében kotorász, közbevág:

—...Így is eladó a megbeszélte áron... Birom két öcsém beleegyezését...

— Ha végrendelet szerint nem volna birtoklási jogom halálig — fejezi be anyja a hirtelen éles ütközetet. És elnéz a birtok felé.

— Hogy, hogy? — hökkén a bizottság elnöke — Baghy Sándor úrnak nincsenek birtokai?

— Nincsenek.

Ekkor egy majdnem artikulálatlan, rekedt üvöltés hangzik az autó fölől...

— Eladó az a föld, anyám?!...

Mindenki riadtan fordul oda. Sándor halántékához szorított revolverrel áll az autó előtt.

Baghyné a rémület első lökésére esengve nyújtja felé karját. Szája megnyílik a fájdalomtól, hogy elmondja a hívó kiáltást, amely már ezer-szer elkészült szívében, de amely fia hazudozásai miatt még egyszer sem fért ki torkán. Hogy jöjjön haza, ide vissza a földhöz, az elárult, leköpött röghez. Jöjjön el onnan, ahol annyi hazugság születik, hogy egy Baghy-fiú vére végleg elposhad belé. Ide, ahol a munka isteni birkózás az ég szándékaival, Jákob tusakodása az Úr angyalával s nem embernek ember ellen való örült acsarokodása...

— Fiam!

Csak ennyi tud elhangzani a hívó kiáltásból, mert Baghyné észrevesz valamit, amitől még iszonyúbb megdöbbenés járja át.

A fia feltűnő egykedvűséggel s elszántsággal tartja halántékán a fegyvert, de egyúttal úgy csillogtatja, mintha oda akarná mutatni édes-anyjának. Ugyanaz a revolver van kezében, amellyel az apja lett öngyilkos tíz évvel ezelőtt s amely úgy el volt rejtve szekrények fenekén, hogy csak tolvajkéz keríthette elő. Mi ez? Ezzel a borzalmas emlékek akarja leütni őrző anyai öntudatát, amiért a nagy „terv“ elől óvón borul gyermekei fölé?!

— Ó, bitang komédiás!

Senki sem érthette az anyának ezt a halk taszító kiáltását, csak ő és a fia...

Sándor még választhatott a két kiáltás közül. A keserű fájdalommal visszahívó „fiam“ és a hideg, áttörhetetlen büszkeséggel eltaszító „bitang komédiás“ közül. Anyja merev kérdő tekintetére könnyen felelhetett. Csak a fegyvert kellett volna eldobnia. De minden fegyverét, mindet, még a hazugságot is...

Teljes erkölcsi elernyedés volt-e, vagy a szemérem utolsó lobbanása, amikor mégis a ravaszt nyomta meg inkább? Senki se tudta...

Baghyné még egy ideges mozdulatot tett a fia felé. Későn. A dörrenés után Sándor inogva állt még egy-két pillanatig. Szeme már élettelen. Ajkán szinte kőbedermedten az az iszonyú, részvétlen mosoly, amellyel egész életén át mindent tudomásul vett. A saját halálát is.

Amint holtan elvágódott, mindenki az anyjához ugrott, mintha azt érte volna a halálos golyó.

Baghyné halványan, nyugodtan állt a helyén... András rémülten száguldott át a vetésen a barázda felső végéről, ahonnan eddig szorongó szívvel figyelte a bizottság munkáját...

És csak, amikor András vállára hajtotta fejét, akkor buggyant ki Baghyné pillája alól a Sándort sirató könny...

Addig valahogy legyőzött ellenfélnek érezte legidősebb fiát.

Rozványi Vilmos.

TUT-ENCH-AMON ÉS KORA

(Tanulságok Egyiptom történetéből.)

Meglepő hír járta be nemrég az egész művelt világot. A hír különösen a régészettel s főleg az egyiptológiával foglalkozók körében indokolt feltűnést, sőt izgalmat keltett. Azt jelentette, hogy Lord Carnarvon angol egyiptológusnak sikerült a mult év november havában Luxor és Karnak közelében egy még teljesen érintetlen, régi egyiptomi király-sírt, — Tut-Ench-Amon király, — vagy amint ma általánosan mondani szokás: fáraó —, sírját megtalálnia.

Ennek a leletnek annál nagyobb a hordereje, mert eltekintve attól, hogy a sírban a legkülönbözőbb tárgyak és drágaságok is voltak eltemetve, amelyek élénken világítják meg az egykori Egyiptom kultúráját, — a tudománynak nyilvánvalólag értékes adatok is jutnak a birtokába, arról a korról, amelyben Tut-Ench-Amon élt és amely zavaros időkről egyébként mindeddig még elég hiányosak az értesüléseink.

Az a kor, amelyben Tut-Ench-Amon uralkodott, a kialakulatlan viszonyoknak, mondhatni az anarchiának volt a kora, amelybe az országot Tut-Ench-Amon egyik előde, — aki mellesleg az apósa is volt —, IV. Amenhotep döntötte, vallási reform-eszméivel oly áldatlan helyzetet teremtve, amely az akkor még hatalmas birodalmat a szó szoros értelmében véve: alapjaiban rendítette meg.

Az egyiptomi monarchia megalapításának időpontját bajos volna pontosan meghatározni.

Kr. előtt 6000 és 3000 év között váltakozva, — jóformán ahány tudós, történész —, annyiféle kules szerint számítja ki.

Az egyiptomiaknak ugyanis nem volt meghatározott fix időponthoz kötött és ehhez alkalmazkodó időszámításuk, mint pl. minékünk: Krisztus születése, — vagy a mohamedánoknak: Mohamed futása, — vagy a régi rómaiaknak: Róma alapítása. Az egyiptomiak időszámítása a mindenkori uralkodó uralkodási évéhez igazodott s ez a körülmény valamely időpont meghatározását, azaz a mai időszámításunkra való átszámítását szerfölött megnehezíti.

Az egyiptomi papság vezetett ugyan följegyzéseket arról, hogy melyik uralkodó melyik előde után következett és hány évig ült a trónon, — de ez csak támpontokat nyujt, nem pedig hiteles adatokat —, dacára annak, hogy az időszámítás tekintetében az egyiptomiak óriási léptekkel előzték meg a későbbi görögöket és rómaiakat, akik egészen Julius Caesarig még a hold járásához igazították a hónapjaikat —, holott Egyiptomban már évezredekkel előbb ezt a nap járása után irányították, az évet 12 hónapra osztva fel, melyeknek mindegyike 30—30 nappól állt és mindegyik nap 12—12 órára oszlott. Az így nyert 360 napot aztán az év végén még öt nappal megtöltték, sőt gondoskodtak arról is, hogy az évente még mindig mutatkozó negyed-napi különbözet is eloszlattassék.

A XII. dinasztia után azonban már pontosabban lehet megállapítanunk az éveket és pedig egy meghatározott időszakonként visszatérő csillagászati jelenség nyomán, amely egy régi papirusz-tekercsen följegyezve maradt reánk.

Egészen pontos és hiteles időbeli adatokkal a XXVI. dinasztia, jelesül Pszametik kora óta rendelkezünk, — Kr. előtt 663-tól.

Egyiptom trónján a királyság megalapításától Kleopátrának, — mint az utolsó uralkodónak haláláig számítva —, 31 dinasztia ült, amelyek a következő rendben követték egymást.

Őskor: Kr. előtt körülbelül 3315—2895. I—II.

Ókor vagy a piramisok kora: Kr. előtt körülbelül 2895—2360. III—VI.

Közbeeső kor: Kr. előtt körülbelül 2360—2000. VII—XI.

Középkor: Kr. előtt 2000—1550. XII—XVII.

Újkor: Kr. előtt 1550—1100. XVIII—XX.

Idegen uralkodók kora: Kr. előtt 1100—663. XXI—XXV.

Késői kor: Kr. előtt 663—332. XXVI—XXX.

Ptolomeuszok kora: Kr. előtt 332—30. XXXI.

Herodotosz — egyiptomi papok előadása alapján —, úgy írja — és ezt megerősítik más kútforrások is —, hogy Egyiptom első uralkodója Mena — vagy görögösen: Menesz —, volt, aki a jelek után ítélve katonai forradalom útján szerezte meg uralmát Egyiptom felett. Lehet, hogy erre a közvetlen mozgató erőt valamely szerencsésen befejezett háború adta meg.

Mena volt, aki az addig külön-különálló, független és törzs-szerkezeti alapokon nyugvó Alsó- és Felső-Egyiptomot egyesítette, s mint első viselte a fején az ország kettős koronáját, — a déli fehérét, vagyis Felső-Egyiptomét és az északi vöröset, vagyis Alsó-Egyiptomét. És érdekes: politikailag Felső-Egyiptom mindig „fehér“, — Alsó-Egyiptom ellenben mindig inkább „vörös“ volt.

Ugyancsak Mena volt, aki a Nilus alsó folyásánál, a mai Cairótól mintegy 15 kilométernyire délfele, „Mannover“ vagy „Mennefer“ vagy „Menfe“ —, „jó hely“ —, néven székvárost építtetett magának. A várost utóbb a zsidók „Nófi“ vagy „Mófi“ néven nevezték, — a görögök pedig „Memphisz“-nek.

Ennek a városnak a mellékneve — tekintettel arra, hogy Ptah istennek volt szentelve —, „Ha-Ka-Ptah“ volt, ami annyit jelent, mint „Ptah isten lakása“. Ebből a névből képezték volna — egyes tudósok szerint —, a görögök az országnak „Aigüptosz“ nevét —, azaz a mai, általában használt „Egyiptom“-ot, holott az egyiptomiak az országukat annak idején „Khemet“-nek, „fekete föld“-nek hívták.

S ha Menáról és közvetlen utódairól csak kétes bizonyosságú hagyományok útján tudunk is egyet s mást, — a II. és következő dinasztiákról s azután folytatólag a többiekről már egykori följegyzések, faragványok maradtak reánk.

Az egyiptomi állami szervezet Egyiptomnak már az ókorában jóformán teljesen kialakult volt.

Az állam élén a mindenható, abszolút uralkodó állt. Mint ma általánosan nevezik: a fáraó, — amely szó a „Per-Ao“ egyiptomi szavakból származik és „nagy (vagy előkelő) házból (vagy családból) való“-t jelent.

Az egyiptomi ugyanis oly tisztelettel viseltetett uralkodója iránt,

hogy azt sohasem nevezte a nevéen, hanem csak körülírással jelölte meg. „Öfelsége“, „Öszentsége“, „A jó isten“ voltak a leghasználatosabb formák. A zsidók részéről a leggyakoribb megjelölés a „Per-Ao“ volt és a „fáraó“ név az ő útjukon, a Biblia útján jutott a köztudatba, a közhasználatba.

A sirok vagy a templomok falain talált festmények, vésések, domborművek és föliratokból, nemkülönben régi papirusz-tekercek megfejtett írásaiból ma már tudjuk és ismerjük az uralkodó jogait, egész közjogi helyzetét, munkakörét, sőt napi időbeosztását, — udvartartásának, — a spanyol etikettre emlékeztető udvari szertartásoknak minden részletét. Tudjuk és ismerjük az állami adminisztráció bonyolult gépezetét.

A legelső állami tisztviselő a Vezér vagy Nagyvezér volt, egyúttal rendszerint a főváros katonai parancsnoka s legtöbbször az igazságszolgáltatás feje is. Minden közigazgatási ügy átment az ő kezén. Igen gyakran ő volt megbízva a közmunkák felügyeletével is.

Kiváló gondnal volt megszerveve a pénzügyi igazgatás. Ennek feje rangban közvetlenül a Vezér után következett.

Az egyiptomiaknál pénz, — mai értelemben —, ismeretlen fogalom volt. A vásárlásokat, az adókat természetben eszközölték, illetőleg szolgáltatatták be. Adót kellett fizetni minden hajó, pálma, barom, szőlőskert stb. után.

A pénzügyi igazgatás hatáskörébe tartoztak a készletek gazdag raktárai, melyeknek adminisztrációját nagyszámú hivatalnok és tisztviselő látta el.

Ugyanígy szerveve volt a közigazgatás minden többi ágazata. Egyebek között pl. a postaforgalom. Állandó futárszolgálatot rendszeresítettek, amely az uralkodó parancsait és intézkedéseit haladéktalanul és a leggyorsabban közvetítette az ország legtávolabb fekvő részeibe is. Krisztus előtt több ezer évvel!

Az országot közigazgatásilag 44 megyére vagy kerületre osztották fel, melyeknek élén kezdetben többé-kevésbé önálló fejedelmek álltak. Csupán a későbbi időkben vált rendszerré, hogy a megyék élére a király a központból küldött kormányzót vagy főnököt.

Az összes állami hivataloknak és hivatalnokoknak működését az uralkodó egységes akarata irányította s a fegyelem és az engedelmisség tartotta a rendes kerékvágásban, — akkor, amikor Európa lakói még a kőkorszakban éltek és Ázsia későbbi kultúrnépei előtt sem derengett még a művelődés hajnalhasadása.

Csodálatos részletes pontossággal állapították meg a közigazgatáson kívül az egyházi vagy a hadiszervezetet is.

Meglepő továbbá az a magaslat, amelyen az egyiptomi művelődés már azokban a régi időkben a csillagászati, az orvosi, a mérnöki, az építészeti, a bölcsészeti, az erkölestani, vagy a hit- és a vallástudományok terén állt.

A kutatások ma már kétségtelenné teszik, hogy az egyiptomi vallás, melyet az istenségnek sok különféle alakkal való ábrázolása következtében sokáig sok isten-imádatnak tartottak, — oly mély erköles-bölcseleti alapon nyugodott, amelyet a nyilvánvalólag a hatása alatt vagy talán egyenesen a belőle keletkezett zsidó vagy keresztény vallásban találhatunk fel.

Sok momentum, — jelesül a Genézis könyvének 28. rész 18—22. ver-

sei —, 31. rész 30—35. s különösen 45—54. versei —, 35. rész 20. verse arra enged következtetést, hogy a zsidók ősi vallása a kő-, illetőleg a bálvány-imádás, a fetisizmus lehetett.

Az egyiptomi vallás lényegileg véve egy-isten-imádat volt és pedig a Szentháromság — Atya, Anya, Fiú —, alapján.

A sólyomfejű Hór, — a vizilófejű Szet, — az oroszlánfejű Szekhet, — az ibiszfejű Thot képes ábrázolatai vagy a skarabeusz-bogár: az örökkévalóság és a feltámadás jelképe, — az Ápisz-bika: Ptah isten első kinyilatkoztatása, — mindenesetre kicsinylően megmosolyogtatónak tűnik elő, ha ezeket isteneknek képzeljük el, akiket személyük szerint imádtak.

Ezen az „állatkultusz“-on főleg a régi görög írók élcelődtek, gúnyolódtak, pedig az állatoknak az istennel való kapcsolatos elképzelése a régi görög vallásban sem volt ismeretlen.

Minden istennek, istennőnek megvolt a maga szent állatja. Athéné-Minervának: a bagoly, — Zeusz-Jupiternek: a sas, — Phoibosz-Apollónak: a farkas, — Arthémisz-Diánának: a medve, — Héré-Junónak: a tehén, — Afrodité-Vénusznak: a galamb.

Tökéletesen hasonló jellegűek voltak az egyiptomiak megjelölései, amelyek mindig találóan jelképezték azt a helyet vagy körülményt, ahol vagy amely között az az illető isten jelentkezni szokott.

Anubisz-t, a sivatag istenét sakálfejű jelképezték, — Szobek vizi-istent: krokodilfejű.

Az egyiptomi vallásban szereplő állatfejű alakok és állatok nem voltak szó szerint veendő istenek s maguk az egyiptomi hittudósok sem tartották ezeket isteneknek, hanem csupán oly lényeknek, amelyekben az Isten szikrája lakozik, amelyek az egy-isten különböző tulajdonságainak vagy jelentkezéseinek megtestesülései, megnyilvánulásai.

Hogy a nép, a be nem avatottak nagy tömege előtt a vallás esetleg sok-isten-imádatná vagy éppen bálvány-imádatná fajult, — a vallás lényegén nem változtat.

Amon: a teremtő-, Ptah: a rendező-, Ozirisz: a fenntartó és éltető-, Izisz: a tápláló-erejét jelképezte az egy-istenségnek s valamennyi sok-isten valójában mind ugyanaz az egy-isten volt.

A régi vallásokban a nép alacsonyabb kultúrfoka miatt és a könnyebb megértés és elképzelés céljából hemzsegték az allegóriák.

Az egyiptomi Ozirisz isten mithosza vagy legendája, — ha figyelemmel tekintjük —, jelképesen a napnak naponkint, örökké visszatérő reggeli születését és estil lenyugvását, halálát szimbolizálja csupán. Épp úgy, mint ahogy a görög-római mitológiában is számos példát találunk, amelyekben csak a természet egyes, különböző tüneteinek allegorikus kifejezését kell látnunk.

Itt van pl. Persephoné elrablása, az év felerészében anyjánál, a felvilágon, — a másik felerészében a Hádeszben, az Alvilágban való tartózkodása —, amely a természetnek, a termékenységnek téli pihenését szimbolizálja.

Vagy vegyük pl. Heraklesz és Antheüs küzdelmének mondáját.

Antheüs a Föld gyermeke volt és valahányszor őt Heraklesz a küzdelem hevében a földre terítette, — szülő-anyjától új erőt nyerve —, újult erővel szökött talpra megint. Heraklesz végre is csak úgy tudta legyőzni, hogy a levegőbe emelve megfojtotta. Mi más ez, mint jelképes kifejezése

annak, hogy az erő, a hatalom az anyaföldben gyökerezik, amelytől a nép az ő erejét kapja, de amelytől elszakasztva, könnyű zsákmányává válik megtámadójának.

Minthogy Egyiptom az ő történelmének kezdetén nem volt egységes ország és az első uralkodó: Mena alatt is csak névleg egyesült és véglegesen csupán a XVI. dinasztia alatt lett tartósan egységes, a régi tartományok s ezeken belül az egyes megyék vagy kerületek, sőt még ezeken is belül az egyes városok, falvak évezredekén át fenntartották autonómiájukat.

És ez az autonómia megnyilvánult a vallásban is.

Mindegyik kerületnek, mondhatni: minden egyes városnak, sőt falunak külön-külön véd-istene volt, helyesebben: az egy-istenség egyik vagy másik, — náluk éppen aktuális —, alakját tartották véd-istenüknek és elsősorban ezt részesítették tiszteletben.

Így volt pl. véd-istene Memfisz-nek: Ptah, — Thébé-nek: Amon, — Abydosz-nak: Ozirisz, — Heliopolisz-nak: Rha.

Mindezek az istenek, — hogy úgy mondjam: helyi istenek —, egymástól többé-kevésbé függetlenül uralkodtak a maguk területén, — miközben papjaik és híveik nem egyszer vetélkedtek azon, hogy az igazi hegemoniát melyik isten vigye közülök?

Minthogy Egyiptomnak a déli, a felső része képezte a politikai súlypontját s az ország igazi fővárosa is a csak másodsorban szereplő, alsó-egyiptomi Memfisz mellett a délen fekvő Thébe, a régi Felső-Egyiptom fővárosa volt, és minthogy itt az uralkodó véd-istenként Amon-t tisztelték, — az uralkodók s következőképp az ország előkelőségei —, elsősorban Amon-nak hódoltak leginkább.

Ezért is nevezték a görögök Thébét másként „Dioszpolisz“-nak, — „az isten városá“-nak. A zsidók a várost ugyanebből az okból „No-Amon“ vagy csak röviden „No“ néven nevezték. Egyiptomi neve „Veszet“ volt.

És Amon-isten elsősége ellen hiába küzdöttek a többi istenek papjai és hívei. A többi isten nem tudta elérni azt az általános tiszteletet, amelyben Amon részesült. Nem tudta felülmúlni Amon felsőbbségét.

A XVIII. dinasztia uralma alatt, jelesül III. Thutmesz trónralépésétől III. Amenhotep haláláig tartott Egyiptom fénykora.

Sem azelőtt, sem azután nem volt oly nagy és hatalmas és boldog Egyiptom, — nem virult benne a jóllét, a gazdagság annyira, mint ez alatt az idő alatt.

A barbár hikszoszok bitorló uralma, — Egyiptom ú. n. „középkor“-ának ez a legjelentősebb eseménye —, már csak az emlékezetben, a történelemben élt és Egyiptom a diadalmas szabadságharc után, az újra uralomra jutott nemzeti dinasztia alatt, a nemzeti irányzat jegyében újjászületve oly világhatalommá vált, aminőt az emberiség addig még nem látott.

Fölfedező, kutató tengeri és szárazföldi expedíciók indultak útnak, — hódító, dicsőséges hadjáratok vették kezdetüket s az addig többé-kevésbé elzárkózott Egyiptom politikailag és gazdaságilag kapcsolatba lépett a külfölddel és vezető-szerepet ragadott a kezébe.

A külfölddel való érintkezés, — igen természetesen —, nem maradt hatás nélkül Egyiptomra. Sokban átalakította, módosította a régi szokásokat, erkölcsöket. A világlátás számos új, ismeretlen világnézetet honosított meg a Nilus partján. És ezeknek nem mindegyike volt üdvös hatású.

A túlságos jóllét azt eredményezte, hogy külföldi, keleti mintájú fényűzés kezdett lábrakapni.

A művészetben új gondolatok, új eszmék termelődtek. Az egyiptomi művészeti típusba számos nem egyiptomi motívum keverődött.

S amint a külfölddel való érintkezés kapcsán az egyiptomi fogalomkör, gondolatvilág sok új, ismeretlen fogalommal, gondolattal gazdagodott, úgy a nyelv is, — kifejezésükre törekedve —, gazdagabb lett. Szavakat keresett, amelyek az egyiptomi nyelvben addig nem léteztek. Csakhogy ezeket a szavakat, ezeket a kifejezéseket az egyiptomiak az idegenből egyszerűen, változtatás nélkül átvették. Ezért van a régi egyiptomi nyelvben oly sok, — legnagyobbbrészt sémi eredetű szó.

A külföld hatása bizonyos tekintetben még a vallás szempontjából is észlelhető.

E tekintetben ugyan az egyiptomiak sokkal hithűbbek voltak, sem hogy eredeti, ősi vallásukat tudatosan idegen motívumokkal szaturálták volna —, de az idegen kultusz hatása mégis elvitázhatatlan és szerves összefüggésben állt az idegen bevándorlásokkal, amelyeknek az egyiptomiak sohasem vetettek gátat.

Ez a bevándorlás, sőt betelepítés különösen a későbbi, a XIX. dinasztia alatt öltött nagyobb mérvet. Az uralkodók eleinte könnyelmű elővigyázatlanságból, fölsemmvevésből, — mondjuk: rövidlátó „liberálizmus”-ból —, utóbb politikai okok külső hatása alatt, eltértek a szigorúan keresztültvitt nemzeti és vallási irányzattól. Az idegenek mind több és több befolyást ragadtak a kezükbe.

Az idegenszármazású királynékkal velük jött a kíséretük s azoknak bizalma, fajszeretete természetesen pozícióhoz juttatta velük fajrokon híveiket. És ezzel az idegen, — elsősorban: sémi —, befolyás lassankint mind mégjobban elhatalmasodott az országban.

Utóbb egész városok jutottak a sémi-törzsek birtokába.

És ezek a bevándorlottak, — habár Egyiptom alattvalói voltak —, sohasem idomultak át, sohasem tették a magukévá teljesen az egyiptomi szokásokat, erkölcsöket, az egyiptomi felfogást.

Lehet mondani: külön államot, külön szervezetet alkottak az államban, külön szokások, külön erkölcsök szerint éltek, melyekhez ragaszkodtak, — vallásukat, nyelvüket féltékeny gonddal őrizték meg.

Egyiptom eleinte az őt jellemző vendégszeretettel tüntette ki a jövevényeket s a türelmesség jelszava alatt nem akarta, — utóbb már nem bírta —, lerázni magáról azoknak a befolyását, amely végül annyira összevissza hálózta, aláaknáztta, megőrölte, hogy Egyiptom ereje velük szemben egészen megbénuult.

Nem az ősi, civilizált Egyiptom alakította át magához az idegeneket, de ezek ütötték egyik részt a másik után Egyiptom nemzeti irányzatán, ősi hitén. A sémi istenek: Baál, Asztarte, Szutek, — bevonultak Egyiptom földjére.

A sémi nyelv elrontotta az egyiptomi nyelvet. Az írók kezdték átvenni, — talán öntudatlanul, talán divatból —, a közhasználatú sémi-szavakat, sémi kifejezéseket.

A nyelvben, a közéletben, a művészetben háttérbe szorult a több ezer éves Egyiptom minden nemzeti sajátága, úgyhogy Kr. előtt a X. század-

ban, a XXII. dinasztiaival kétségenkívüli sémi származású család jutott Egyiptom trónjára.

Az idegenek természetesen közönyösek voltak az ország nemzeti és vallási irányzatával szemben, — sőt ellenségesen tekintették ezt, mert semmiesetre sem kedvezett az ő érvényesülési érdekeiknek.

Ebből aztán az következett, hogy befolyásukkal, szereplésükkel nemcsak nem vitték előre az ország fejlődését, de véglegesen lejtőre juttatva Egyiptomot, a végfeloszlásba, az elbukásba sodorták bele. Így az ország, melynek hatalma jóformán az egész akkor ismert világra kiterjedt, könnyű zsákmányává vált a későbbi idők nagy hódító népeinek: az asszíroknak, perzsáknak, görögöknek s végezetül a rómaiaknak.

Alárendeltségi, függőségi helyzetbe került. Tönkrement.

És amikor mindennek, akkor még csak fenyegető veszedelmére ráeszmélt: már késő volt.

Már a XIX. dinasztia alatt ideges kapkodással próbálta, hogy fáradt szervezetét fölfrissítse.

És itt ismét végzetes hibába esett bele.

Erőtlenségének talán túlzottan pesszimiztikus megítélésével újjászületését nem önmagában a nemzeti és vallási irányzatban kereste, hanem újból az idegenekben, — ez alkalommal a görögökben.

És a görögök be is telepedtek — és kitűnő üzleteket csináltak Egyiptomban. De nem olvadtak be ők sem. Sőt lelkük mélyén megvetették a halódó Egyiptomot. Még azt a kevés életerőt is kiszívták belőle, ami még megmaradt volt benne, — nem hagyva neki egyebet, mint a múlt emlékein való keserű rágódást.

Krisztus születése előtt az 1400-as évek eleje és az 1300-as évek utolsó esztendői alatt történt, hogy a XVIII. dinasztiaiból származott III. Amenhotep király megtért őseihez és a trónon fia, IV. Amenhotep követte.

III. Amenhotep, — görögösen: „Amenóphisz“ vagy „Amenóthesz“ —, 36 éves uralkodása kezdetén házasodott meg. Bizonyos Teja, Tai vagy Thi nevű nőt vett feleségül, — kétségenkívül a szépsége miatt. A nő nyilvánvalólag nem volt „vérbeli“ származású. Szülei egyszerű közemberek voltak. Atyjának: Jee, — anyjának: Tue volt a neve. A Delta-közből származtak. Az bizonyos, hogy a királynénak és szüleinek neve, egész jellegük, sőt a magukkal hozott környezetük is, — semmi esetre sem volt egyiptomi. Idegen fajbeliek voltak. A királyné típusa, — arcképei után ítélve, kétségenkívül sémi, — talán éppen zsidó származásra vall.

A régi egyiptomi: általában véve magas volt, nyulánk termetű és sovány. Széles, erős vállal, domború mellel. Karjai izmosak voltak és hosszú kézfejen végződtek. Csipői szélesek, lábai vékonyak, de izmosak voltak. Lábfeje kicsiny, hosszúkás és lapos volt. Feje aránylag nagy volt, homloka alacsony és széles. Szögletes arca rövid. Szemei nagyok, orcái teltek, ajkai vastagok, szája széles, mely rendszeren valami sajtászerű, fájdalommal jellegű mosolyt tüntetett fel.

Dacára a „vérbeli“ különbségnek a királyné megkapta a „nagy királyi feleség“ címet, — tehát hivatalosan is királynévá lett. Ami mindenesetre a királyi hatalom és uralkodói akarat korlátlan voltát s egyúttal a király nagy szerelmét igazolja. Hágasságkötésükről több „emlék-skarabeusz“ maradt reánk, amelyek azokban az időkben azt a szerepet töltötték be, mint

amit mai napság az emlék-érmek. Azokat akkor amuletteknek, pecsét-nyomóknak használták.

Férjének iránta érzett nagyfokú szeretetét jellemzi az a körülmény is, hogy III. Amenhotep Zeruche város mellett, — alkalmasint a keleti Deltában —, egy 1374 méter hosszú és 700 méter széles mesterséges tavat készíttetett a felesége kedvéért és pedig hihetetlenül rövid idő, — 14 nap —, alatt. S amikor a munka elkészült, azt a király maga avatta fel ünnepélyesen, nem mulasztván el, hogy ez alkalomból új „emlék-skarabeusz“-okat osztozatosan szét hívei között.

A más ünnepélyes alkalmakkor kiosztott „emlék-skarabeusz“ darabok is mindig viselik az ő nevét és az emlékeken mindenkor a férje mellett ábrázolva látható.

Ez a nyilvános szereplése mindenesetre szokatlan jelenség, mert az egyiptomi királynék mindaddig nem igen szoktak volt kilépni hagyományos visszavonultságukból, hogy a nyilvános életben résztvegyenek.

A királynének politikai szempontból is gyakorolt befolyása annyira köztudomású volt, hogy III. Amenhotep halála után Dusrata mitániai király levélben fordult hozzá, gazdag ajándékokkal kísérvé sorait és kérve, hogy fiánál, az új királynál közbenjárva, ennek jóindulatú hajlandóságát az ő részére eszközölje ki.

III. Amenhotepnek és feleségének egyetlen fiúgyermeké, a trónörökös — akinek hasonlókép Amenhotep volt a neve, — a későbbi IV. Amenhotep király, — külsőleg nem volt szép. Hegyes volt az álla és arcsontjai feltűnő élességgel álltak elő. Nyaka szokatlanul vékony és hosszú volt. Termete karesú, lábikrái pedig még az általános egyiptomi jellegzetességhez képest is vékonyak voltak, — csodálatos ellentétben szerfelett kifejtett felső-lábszáraival és szinte felfuvódottnak látszó testével.

Mindenesetre igen érdekes, különös egyéniségnek kellett lennie.

Gyenge fizikum, behatásokra, befolyásokra fogékony jellem, aki azonban, ha magát valamiben megkötötte, amellet makacsul kitartott s igyekezett azt keresztülerőszakolni a legfanatikusabb csökönyösséggel, melözve minden mellétketeket.

Vallási szempontból rajongó, exaltált volt, — családi életében azonban gyöngéd és bensőséggel teljes.

Nevelését, — alkalmasint deltaközi származású anyjának befolyása következtében a heliopoliszi papoktól nyerte és így természetes, hogy az ottani vallási iskola elveit szívta magába, amelyek szerint minden isten között a legelsőrendű és rangú: a heliopoliszi véd-isten, Rha, — aki nem más, mint a Nap-isten, — sokak szerint maga a nap, mint égítest.

Éppen erre vonatkozással nevezték a várost a görögök „Heliopolisz“-nak, ami annyit jelent, mint „a nap városa“.

Ez a vallási iskola a thébei Amon istent, aki már sok évszázad óta az egyiptomi vallásban vezérszerepet vitt, csak lokális istenségnek minősítette és nem lehet csodálni, hogy a heliopoliszi papság az ifjú trónörököst mindenáron igyekezett a tanainak megnyerni és ezzel kapcsolatban serényen iparkodott azon is, hogy az ifjút lehetőleg mennél sikeresebben elidegenítse az ősi Amon istentől, akinek országszerte, hallgatólagosan elismert elsősege méltán keltette fel a heliopoliszi papság féltékenységét.

És a trónörökös csakugyan teljesen el is hidegült őseinek istenétől és szívvel-lélekkel a heliopoliszi vallás hívévé vált.

Ennek okát a heliopoliszi papságnak és ezenkívül az idegen fajbéli királynénak kétségtelen személyes befolyásán kívül még más momentumokban is lehet keresni.

Egyiptomban ugyanis a trónhoz való jog megállapításánál és elismerésénél nagy szerepet játszott a „vérbeli“ születés és III. Amenhotep előtt már számos uralkodónak voltak súlyos küzdelmei amiatt, hogy egyik vagy másik szülőjük nem származott egyenrangú családból.

A cselszövények, udvari intrikák legelkeseredettebb küzdelmét kellett pl. I. Thutmesz király legidősebb — ugyancsak Thutmesz nevű gyermekének, a későbbi III. Thutmesznek, — görögösen: Thutmószisz-nak, — végigküzdenie, mert édesanyja — Izisz, — nem származott királyi vérből, hanem csak egyszerű nő volt, — talán éppen háremhölgy.

20 évig küzdött változó szerencsével, nyíltan és titokban, amíg le tudta győzni az akadályokat, hogy Egyiptom egész történelmének, mint legkiválóbb uralkodója, örökéletűvé tehesse a nevét és emléket s Egyiptomra nézve a legdicsőségesebbé azt a kort, amelyben élt.

Amenhotep trónörökösnél hasonló eset állt fenn.

Anyja egyszerű emberek, idegenfajú emberek gyermeke volt. Anyai ágon tehát nem volt „vérbeli“ születésű. És jöllehet, az uralkodói abszolút akarat azokban az időkben mindenható volt, az ifjú Amenhotep joggal aggódhatott, hogy az Amon-papok, mint a belpolitikai élet irányítói, súlyosan írják a terhére a születésénél mutatkozó kettős fogyatkozást, a „vérbeli“ származás hiányát és az idegen — tehát nem a nemzeti — befolyás érvényesülésének veszedelmét.

Nem lehet tehát csodálni, ha benne eleinte idegenkedés, majd ellen-szenv, utóbb gyűlölet nyilvánult meg az Amon-papok és közvetve Amon isten ellen, amit a heliopoliszi papság kétségkívül buzgóan szított benne.

A heliopoliszi papságnak kézenfekvő érdeke volt, hogy Amenhotep reájuk támaszkodva, kerüljön a trónra, mert ezáltal saját befolyásuk erősödésére lehetett kilátásuk.

És az erre vonatkozó törekvés nem is maradt meddő.

Amenhotep náluk keresett oltalmat, vagy legalább is támaszt a thébei konzervatív párt ellenében és természetes, hogy a heliopoliszi papság iránt érzett bizalmát és rokonszenvét átvitte az ottani istenségre is.

Az ifjú Amenhotep, mihelyt a trónra jutott, azonnal a tettek terére lépett.

Kifejezetten az új isten: a nap-csillagzat — egyiptomi nyelven: Aten — hívének vallotta magát és templomot kezdett neki építtetni, tüntetőleg a thébei Amon-templom szomszédságában.

Egyúttal Thébén kívül is, másutt szintén megkezdette az építkezéseket Aten isten tiszteletére, akinek ily körülmények között, hogy kultusza teljesen megszilárdulhasson, csak egy hiányzott még: a terület.

Az új király mindenesetre ezt legszívesebben Thébében létesítette volna, de Thébe Amon istené volt és ahhoz, hogy Amont onnan száműzze, ekkor talán még nem volt elegendő bátorsága.

Ezért más tájat szemelt ki Aten isten részére: az El-Amarna beduin törzs után elnevezett síkságot, amely a Nilus mellett, körülbelül a feleúton fekszik Thébe és Memphisz között. Itt fényes templomot emeltetett Atennek és megvetette Khunaten (Eszutaton) város alapjait.

A király környezete, az előkelőségek, az udvari népek hódolattal

hajoltak meg a mindenható király akarata előtt és követték őt a hitében, ha nem is mindnyájan hajlamaik szerint. Mindössze — igen természetesen — az Amon-papok között mutatkozott nagyobb arányú ellenkezés, de Amenhotep ezzel nem sokat törődött.

Az Aten-kultusz kimélyítésére azonban Thébe és vidéke nem nyújtott elég alkalmas teret, mert itt minden Amon istennel volt összefüggésben.

Ezért a király uralkodásának hatodik évében elhatározta — lehet: külső, kényszerítő okok befolyása következtében, talán zavargások, lázongások miatt, — hogy egész udvartartásával együtt otthagyja Thébét és Khunatenben telepedik meg, ezt jelentvén ki székvárosának, Thébe és Memphisz tökéletes mellőzésével.

Vissza is vonúlt ide és hivatalos díszkocsiján bejárta az egész kerületet s a tündöklő nap — Aten — felé fordulva, ünnepélyesen megesküdött, hogy a kerület határát soha életében átlépni nem fogja. Itt, az Isten hivatalos területén fogja őt szolgálni, mindhalálig.

És ezt az esküjét meg is tartotta.

Új székhelyén nagy fénnel, pompával vette magát körül és teljes lelkesedettséggel fogott hozzá az új hit általánosításához.

Mindenekelőtt is Aten istentiszteletét hivatalos állami vallássá tette. Csak ennek az egyetlen istennek a tiszteletét engedte meg. A többi istenek templomait bezáratta. Az isten-szobrokat elpusztíttatta, képesábrázolataikat a falakról lekapartatta, sőt nevüket is száműzte.

Gyűlölete különösen Amon isten ellen nyilvánult meg. Ebben a tekintetben még a régi sírokat sem kímélte meg. Ahol ennek az istennek a neve, képe, szobra előfordult, ezt irgalmat nem ismerve, elpusztíttatta, megsemmisítette. Sőt azokat a személyeket, akiknek a nevében Amon isten neve szerepelt, kényszerítette, hogy nevüket változtassák meg.

Ebben a tekintetben maga is példával járt elől. Nevét „Amenhotep“ helyett — amelynek jelentése: „Amon megelégedett“ — „Khunaten“-re („Ech-en-Aton“-ra) változtatta, ami annyit jelent, mint „a nap lelke“. Az Amon nevet még a családjának, a szüleinek neveiből is kivakartatta, ahol ezek felvésvé vagy felfestve voltak s azt az illetőknek más címevel helyettesítette.

Azt, hogy az új vallás miben állt, egy himnusból tudjuk meg, amelynek szerzője valószínűleg maga IV. Amenhotep volt.

Ez a himnusz Atent, mint az egyetlen istent, az életnek és általában mindennek a teremtőjét, rendezőjét, megtartóját és igazgatóját dicsóíti, mint olyan istent, aki nemcsak Egyiptomé, de az egész világé.

Olyan tan ez a hit, amely nemcsak lényegileg, de formailag is teljesen kiküszöböli a sok-isten-imádatot és a nyers egyiptomi hit formáját, az egy-isten-imádatot mutatja, csakhogy a Szent-Háromság nélkül és azzal a különbséggel, hogy ez az egy-isten: a nap.

Az új isten ábrázolása is a nap korongja volt, a sugarakkal.

Egyes tudósok — így többek között Lenormant — Aten isten nevében a sémi „Adonáj“ szót vélik felismerni és feltalálni és ennek lehetőségére nézve némi nyomot látnak abban a kétségtelen tényben, hogy Aten istennek az új városban és a zsidóknak utóbb a pusztában gyakorolt istentisztelete között bizonyos hasonlóság el nem vitatható.

Az új vallás a művészetben is új irányt teremtett.

Eddig a sírokban, a feliratokon, képeken, domborműveken az elhaltak élettörténete részletesen volt leírva, megörökítve a legaprólékosabb vonatkozásokban, pl. a hivatalos életben, a vadászaton, az illető foglalkozása körében, vagy otthonában. Most a képek csak a hódolatot adják vissza az új isten és a király előtt és ezekben a képekben most már nem a régi sablonos, kötött stílus uralkodott, de valami modernebb felfogás, újabb iskolai irány érvényesült.

Arra nézve, hogy az államvallás átalakítása járt-e nagyobb rázkódásokkal, találkozott-e különösebb ellenkezésekkel, esetleg nem támasztott-e forrongásokat? — adatok még nem nagyon jutottak a tudomány birtokába.

A látszat az, mintha a királynak, a királyságnak még elég csorbítatlan lett volna a tekintélye ahhoz, hogy az oppozíció még csak fel se üsse fejét. A főurak, a főhivatalnokok talán követték IV. Amenhotepet, vagy pedig önként visszavonultak, nem várva be, amíg a király őket eltávolítja, esetleg kivégezti. A nép meg — lehet nem is sokat törődött az egész valláskérdéssel. Imádta tovább a saját helyi istenét.

De a hamu alatt azért okvetlenül izzott a parázs, mint ezt a IV. Amenhotep halála után bekövetkezett események bizonyítják.

A király vakbuzgalma és egyoldalúlag lekötött, lelkesült tevékenysége azonban ha a belföldön látszólag, egyelőre nem érezte is a hatását, a külpolitika terén annál súlyosabb eredményeket vont maga után.

A meghódított tartományokban nagyon is észrevehető volt a király erős kezének hiánya. Az Egyiptom elleni lázadásokat nem torolták meg — mint a múltban — azonnal, véresen.

Észak-Szíria hatalmas dinasztiaja: Aziru, az amori fejedelem már III. Amenhotep uralma alatt bizonyos függetlenségi törekvéseket árult el, amelyeket támogattak a szomszédai, a hethiták, a kabirok törzséből való beduinok, sőt titkon még Babylon és AsszírIA királya is.

Más tartományokban szintén súlyos volt a helyzet.

A szorongatottak hasztalan kértek sürgős segílyt, támogatást a királytól. Ő nem törődött mással, mint az új vallás népszerűsítésével, terjesztésével, kultiválásával. Az államügyek intézésével nem is foglalkozott. Ezeket kegyencei végezték helyette, sokszor elég lelkiismeretlenül, felületesen.

Az is lehet ugyan, hogy ezek a kegyencek belátták annak szükségét és horderejét, hogy Egyiptomnak hadsereggel kellene fordulnia a felkelők ellen és megvédenie megtámadott tartományait. Azonban aggályosnak mutatkozott, hogy a haderő az országból külső hadjáratra kivonúljon. Nagyon el lehet képzelni, hogy ez esetben alapos lehetett az aggodalom, vajjon nem támad-e valami belső forrongás, a vallás miatt, amelyet meggyöngített karhatalom mellett semmi esetre sem lehetett volna leverni.

Így a segílyt-kérők támasz nélkül maradtak és az illető tartomány Egyiptomra nézve elveszett.

IV. Amenhotepnek és feleségének, Nefretétének, házasságukból hat leánygyermekük született. Fiúk azonban egy sem.

A legidősebb királyleányt — Meritatont — Szakéré, a király egyik kegyence vette nőül, a másik hercegnőt pedig, névszerint: Enchesz-n-Patont, Tut-Ench-Aton, egy másik kegyence nyerte el feleségül.

IV. Amenhotep 18 esztendeig ült a trónon.

Uralkodásának vége felé Szakérét uralkodótársul vette maga mellé, hogy minden idejét és erejét kizárólag a vallási ügyeknek szentelhesse.

Haláláról közelebbi részleteket nem tudunk. Természetes halállal halt-e meg vagy pedig erőszakos módon — esetleg méreggel tették-e el a láb alul? — hiába kutatjuk.

A fővárosához közelfekvő egyik völgyben temették el, már korábban elhalt Meket-Aton nevű leánya mellé.

Halálával aztán tökéletes felfordulás következett be az országban. Megindultak a vallási- és a polgárháborúk.

A régi hit háttérbe szorított, vagy elnyomott hivei fellázadtak az új vallás ellen. Az Amon-papok álltak a mozgalom élére. Ők lettek a forradalom szóvivői, apostolai.

Az új király: Szakéré, teljesen IV. Amenhotep nyomdokain haladva, megkísérelte az ellenállást. És a közhangulat elkeseredettségét semmi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a dinasztikus érzelmű egyiptomi nép Szakérét elűzte.

Utóda és sógora — Tut-Ench-Aton, — akinek a sírját Lord Carnarvon most megtalálta, óvatosabb volt és engedett a közhangúlatnak. Magát és családját Amon isten hívének vallotta s mint egykor Amenhotep megváltoztatta a nevét, ő is elhagyta a nevéből az ellenszenves „Aton” nevet és helyette a jobbhangzású és népszerűbb „Amon” nevet vette fel.

Igy lett belőle Tut-Ench-Amon.

Tartózkodási helyét is, mint király, Khunatenből Thébébe, tehát az Amon-kultusz gócpontjába helyezte át és visszaállította a régi isten — Amon — kultuszát.

Ezzel a IV. Amenhotep-féle vallás sorsa meg volt pecsételve.

Az udvari főméltóságok, az előkelőségek egymás után tértek vissza Amon tiszteletéhez és a khunateni paloták, villák, templomok, az egész város és vidék, mihamarább elhagyatottakká váltak.

Egy-két kereskedő és iparos — nem tudván, hogy mit hozhat a jövő — még megmaradt ugyan ott, egy ideig, hogy folytassa mesterségét, de a rövidéletű főváros jelentősége megszűnt.

Tut-Ench-Amon iparkodott, hogy jó, vallásos egyiptominak, Amon-hívőnek mutakozzék, habár neki ez a hit idegen lehetett s talán titkon még hódolt is az elhagyott, megtagadott Istenének. De a papság gyanakvását, idegenkedését nem tudta elosztatni, rokonszenvét nem volt képes megnyerni sohasem.

Egyetlen erőssége, támasza az egyiptomiak páratlan konzervativizmusában, dinasztikus hűségében, felesége jogában gyökerezett.

A trónutódlás joga ugyanis az egyiptomiaknál abban az esetben, ha a király fiutód nélkül halt el, a leányutódra szállt. Minthogy azonban nő rendszerint nem lehetett király — mely elv alól az egyiptomiak több ezer éves történelmükben talán csupán 2–3 esetben tettek kivételt, — a koronát az illető legitimörökös hercegőn férje birtokolta, mint törvényes király. Ha azonban a „nagy királyi feleség” még férje életében elhalt, ennek, felesége jogán szerzett uralma természetszerűleg megszűnt és tovább szállt a kettőjük gyermekére. Ha ilyen nem volt: a legközelebbi legitim nőutód férjére, vagy leszármazottjára.

Tut-Ench-Amon halálakor azok a hullámok, amelyeket az apósa felkavart, még nem csillapodtak le teljesen.

Uralkodása szakadatlan láncolata volt bizonyos politikai „tojás-tánc”-nak és elgondolható, hogy ha egyébként meg voltak is benne a jóindulatú, népének, országának érdekeit szívén viselő uralkodó minden előfeltételei, valami nevezetes alkotás, vagy emlékezetes esemény, valami különösebb eredmény nem ékesíti az emlékét, mint az, hogy ő volt, aki alatt Egyiptom hivatalos formában szakított az új vallással és visszatért az ősi vallás kultuszára és ezzel megtette az első lépést, hogy fölemelkedjék és elfoglalja újra azt a fényes pozíciót az akkori világban, amelyről, ha nem komoly történelmi munkákban összegyűjtött adatokat összegeznék, hanem történelmi regényt írnék, azt mondanám: egy idegen szép asszony befolyása néhány évtizedre letaszította.

De ennek az újjászületésnek végleges megvalósulását Tut-Ench-Amon már nem élte meg.

Közvetlen utóda, Eye, aki mint IV. Amenhotep egyik kegyence, magas katonai rangja miatt is nagy tekintélynek örvendett az egykori khunatenni udvarnál, és Tut-Ench-Amon halála után nem tudni mily módon, mily joggon, mily előzmények után és mily körülmények között foglalta el a trónt, a még mindég le nem csillapodott általános viszonyok közben nem volt képes megtalálni az igazi helyét. Ő sem tudta végleg lecsendesíteni a felizgatott kedélyeket, ő sem tudta kiegyenlíteni a vallási ellentéteket a régi és az új vallás hívei között.

Ingadozva tétovázott. Nem merte erőlyesen és végleg letiporni, elpusztítani az Aten-tisztelet hitét — sem pedig mint IV. Amenhotep vagy Szakéré, — nem mert véglegesen szakítani a régi vallással.

Lehetetlenné vált helyzetéből a halál szabadította meg és ekkor, amikor már-már újból teljes anarchia ütötte fel a fejét, amikor az ország teljes összeomlása fenyegetett: bátor, elszánt szabadító lépett elő, aki erőlyes kézzel ragadta meg az állam kormányrúdját.

Haremheb — vagy görögösen: Harmaisz — volt ez, IV. Amenhotep alatt Memphisz katonai parancsnoka és egyben a közmunkák minisztere, majd az egyiptomi hadak fővezére és Núbia, valamint Sziria kormányzója.

Az egyetlen, aki a szerepetvivő egyiptomi főurak között sohasem tagadta meg ősi hitét, sohasem hódolt meg az új isten, Aten előtt és akit több, egyidejűleg betöltött vezetőállása révén élvezett tekintélye, megközelíthetlenségének köztudomású volta, megalkuvást nem ismerő egyénisége miatt maga a vallási tekintetben erőszakos, sőt gyakran kíméletlen, kegyetlen IV. Amenhotep sem mert hitében befolyásolni, még kevésbé presszionálni.

Az egyiptomiaknál nem tartozott a ritkaságok közé, hogy magas katonai rangot betöltő férfiak — uralkodójuk bizalmából — egyúttal magasabb polgári alkalmazást is nyerjenek.

Így pl. III. Amenhotepnek egyik tábornoka, H-Amen-Heb („Amon nyájának pásztora”) katonai rangja mellett „Amon isten építkezéseinek vezetője volt, ezenkívül főnöke a felső- és alsó-egyiptomi papságnak s végül vezetője a földmívelési ügyeknek. Tehát mai modern meghatározással: közmunka-, vallásügyi- és földmívelésügyi miniszter.

Eye halála után Haremheb a fejére tette Egyiptom kettős koronáját. Lehet, hogy saját elhatározásából, hazafias becsületből, érezve, tudva, hogy ő az egyetlen, aki a hazáját a bukás lejtőjéről még visszarántani képes, de valószínűbb, hogy az Amon-papok kérésére, ösztönzésére és azok támoga-

tása mellett, akik joggal félhettek az új zavaroktól, az új vallásnak esetleg újra való feltámadásától.

Hogy a trónöröklési szabályok követelményeinek is eleget tegyen — nehogy bitorlónak tekintsék —, aki a régi királyi családdal semmiféle kapcsolatban sem áll és így a trónra semmi jogot sem formálhat: nőül vette III. Amenhotep királynak még életben lévő, Mutnotmet nevű leányát s ennek leszármazási jogán erősítette meg magát a trónon.

Ezután eréllyel ment neki IV. Amenhotep vallásának. Elpusztította az új vallás templomait, ezeknek köveit egy új, fényes Amon-templom építéséhez használva föl. Leromboltatta Khunaten városát s a régi vallási szertartásokat visszaállította. Aten isten tiszteletét véglegesen beszüntette. Aten isten nevét, képeit eltüntette mindenhol. Egyszóval, amit IV. Amenhotep Amonnal tett, ugyanazt cselekedte Harenheb Atennel.

A gyűlölet Aten isten és az ő főapostola IV. Amenhotep iránt annyira ment az országban, hogy az „eretnek király“-t még a sírjában sem engedték pihenni és még az emlékét is száműzték az egyiptomi történelemből. Merész történelem-hamisítással úgy vették, mint hogyha III. Amenhotep után a trónon közvetlenül Harenheb következett volna.

IV. Amenhotepre és az ő hitújító mozgalmára csupán a legújabb kutatások derítettek világosságot.

Lehet — sőt valószínű —, hogy a most napvilágra került leletek szintén több érdekes, eddig ismeretlen adattal gazdagítják majd ennek a kornak sokban hiányos és homályos ismeretét.

Harenheb erélyes kormányzása közben Egyiptom visszatérve régi hagyományaihoz, föllélekzett és mihamarább talpraállt.

Harenhebnek mindenestre kétségtelen érdeme, hogy újból megerősítette a királyság és az ország tekintélyét, egységes voltát.

És habár Egyiptom ő alatta még nem érte el azt a virágzást, amelyet III. Thutmesz és közvetlen utódai alatt élvezett, óriási módon föllandult újjolag.

Annak idején a hikszosz-iga lerázása a belföldi dinasztia, a nemzeti irányzat küzdelme és diadala volt az idegen, bitorló uralommal szemben, amely az országnak nemzeti alapon való föllandulását vonta maga után.

IV. Amenhotep hitújítási mozgalmának megbuktatása pedig a régi, az ősi vallás diadalát jelenti, amely az országnak a hit, a vallás jegyében való újjászületését alapozta meg.

Harenheb hazafias munkájának kiépítése, valamint a IV. Amenhotep alatt történt külpolitikai csorbulások kiköszörülése és a veszteségek visszaszerzése a következő harcias nemzedéknek, a XIX. dinasztíának, — jelesül I. Szétinek s különösen II. Rhamzesznek a nevéhez fűződik.

Harmatzy-Simon Loránt.

S A J Ó

Ketten ülünk a parti köveken
Édes napfényen, a Sajó meg én.
Gügyög a Balaton gyermeketen.

Elmondhatatlan mély mosoly az égen
És édes-kéken tükrözik a tóban
És bennem, és az állat mély szemében.

Halk szellő rebben, néma felhők szállnak.
Árnyak a vízen. Lelkem megremeg,
Riadtan lobban szeme a kutyanak.

És gondolatom Istenhez suhan.
Nagyságos csendben ünnepel a tó,
S a kutya rámnéz, hosszan, komolyan.

MÁRCIUS

Nézd, földben, szélben, ereken
Hogy lüktet a tavaszi láz!
A mélység ritmusa rebben:
A boldog, a bölcs fakadás.
Friss szélben, bíboros érben
Megzendül a tártölű távol,
A lélek lobban a vérben
És szállani, szállani vágyol.

Szökelleni, szállani vágyom
A szűz föld szíve felett,
Én, én, a gyerek-rügy az ágon,
Én, én, a kelő kikelet.
Mosolyomtól serken a pázsit
És rezzen a tavalyi dudva
S bűvő pici szarvacskáit
Félénken a napra kidugja.

Sík Sándor.

LEVELEK ETELKA IRÓJÁHOZ

(Folytatás)

(11) Szeged 27a Jan. 793. — Édes Uram Bátyám! Budai apothecarius Kolb uramnak az feleségem egy zsákban szappant, s 12 marhanyelvet küld fel, ezt azért cselekszi, mivel Temesvárrul $\frac{1}{2}$ mázsa munt-lisztet hozott számunkra, és azután Budárul is valamely szaftot küldött s az árát sem nem specificálta, sem pedig elvenni nem akarta: kérjük Uram Bátyámat, adassa néki által.

Iderekesztem az dorozsmai pap két aranyát is.

Énnékem régtül fogva nem volt nyugodalmassabb éjczakám, mint az múlt 2 éjczakán; éppen nem fájt az bal lábam s fel sem ébresztett szokása szerént az fájdalom; talán elvesztette az óráját, holott ennekötte megtartotta; azután nappal is ülhetek, és még, mi nagyobb, az egész sessiót is kiültem már; talán megsegít az Isten, remélem.

Erre az 793-dik esztendőre is kapom az Görög újságát, ámbár újra nem kértük is levél által; talán esziben jutott, amit mondottam Bécsben neki, hogy mindaddig jártassa, míglen levél által róla le nem mondunk; az árárul, tudom, Uram Bátyám amint eddig, úgy ezután is fog gondoskodni.

Az 4 philosophia-professoroknak az házbéli böcsülletes instructióját (berendezését) az magistratus magára vállalta, mindeniknek' egy ágyat, egy szalmazsákot, egy madráczot, paplant és vánkusokat, 2 széket, egy asztalt, egy bibliothékát resolvált. Majd meglátjuk az fundatio micsodás léssen; amidőn haza felé jön az P. Provincialis, azt is elvégezzük jól, elhiszem.

Koliczhoffer szegény agonizál, nincs reménség az életihez; régtül fogva húzza az hectikát. Nem tudok többet mit írnya, éppen Virág Peti jön hozzám. Adieu. — Dugonics m. p.

Ehol-é a P. Rectort is és a Directort; ezek is itt vannak. Most olvassa az levelit, most adja által az vásznat; de amint látom, 3 gatyá nem telik ki belőle, de nem is tudom, mi lesz belőle, mert csak az hármat hallom benne; és a mennyei völegénynek nagyon nevetnek, még az fogait kimutogatja a csúnya.

(12) Szeged 11a Febr. 793. — Édes Uram Bátyám! Igen gyönyörűen eresztett ki a tél, hasonlóképpen ment ki a Tiszából a jég; az hó kevéssége miatt nem juh, sem ménese ló nem vesztegette a takarmányt. Éppen ma vágattatok le egy szép bárányt, ez sem satnyult el a télen. Fogoly annyi, mint a Mátra szele; Karátsonyi fenyves madarakat küldött, Szekeres fáczánnyal kedveskedett; P. Rector pedig vaddisznó hússal szolgált; már az apró madarakra, sármányra és apró pintyőkékre reá sem nézhetünk: csak az a kár, hogy kevés a tokaji, mind azon által helyrehozza a ménesi

auszpruck. Az földből is kiment már egészen a fagy, nem hiszem, hogy még a héten el nem kezdik a homokon a szántást; ha így tart, Józsefre mind a vízimalmok bé lesznek kötve a Tiszán, mind pediglen az álló hidat berakják; csakhogy meg ne csalna az üdő, mert én nagyon tartok tőle, mert ha így maradna az üdő, májusban már kellene nyári gyömölcsöt ennünk. De semmi; jobb az Isten száz papnál.

Vagyon itt az Devins divisiójában egy kapitány Nozdroviczky nevű, ez a Terézt kérlette; szives barátságunkkal élvén, bízott hozzá; de elgondolván mi az Mamimmal az katonák házasságát és a mostani háboru üdőt, megmondottuk néki, hogy abbul semmi sem lesz, így tehát hirtelen, és heves indulatján felhagyott, úgyannyira, hogy még felénk sem jön azólta; mindazonáltal az bálakban öszve jövünk. Alig eresztett ez ki bennünket a rónából (kerékvágásból, szorult ehlyzetből), Bellosics helyett leküldetett vármegye-nótáriussa, Benyiczki, ezis tegnapelőtt jelentette magát; én ezt soha sem láttam, sem nem ismerem; tisztességes mindazonáltal az magaviselete. Ennek is mondtam, hogy én inkább adom az leánt civilisnek, mintsem katonának; de már minthogy a farsang majd elmúlik, tartsa magában a szándékát, legalább az bűtön (= bójtön); üdő lesz az nyáron róla gondolkozni. Én nem tudom magamat meghatározni; mert Terézem szerencséjinek előmozdításában testestül, lelkestül iparkodok; de mire vezet a szerencse őtet, azt ki nem gondolhatom. Mondhatom, valóban ezen esetek engemet legalább inkább szomorítanak, mintsem vidámítanak, mert az meghatározásom is igen nehéz, az hirtelen való resolutio pedig talán még nehezebb. Ezt írom az farsang befejezésire. Egésségesek vagyunk; az Tóninak Lavner küldjön le egy eszimat, nékem már nem kell, mert elmúlt az tél, nyári eszímám pedig elég van, vissza is küldhetnék fel egy néhány párt. Ma Prasecskánál eszünk ebédet, estve datum Fazekas; Prasecska megnyerte a processusát Gróf ellen; csakugyan maga lesz Prasecska az apothecarius, Gróf héjjában csináltatta a stelázsit. Az 200 arany vinculumnak (bánatpénz) megvevéséért Grófon Prasecska törvényes útra igazíttatik. Imé így folynak nálunk az üdők, mi is benne úgy forgunk, én pedig maradok Uram Bátyámnak igazán szerető öcse Dugonics Ádám m. p.

Az bíró nagyon rosszul van aranyérben; kitett magáért az mult szerdán: bálat, pedig szépet adott, virradtig tartott a muzsika. Az iskola, amint megmondám elébbi leveleimben, az piaristák kertjiben az nagy utcára fog építtetni; Christovics püspökünk is reá áll leveliben, hogy az parochusnak — — — reparáljuk az gymnásiumot lakóhelyének; az consistorium is, előbb mintsem az püspök, ebben is megmutatta garabonczászkodását; mert azt mondotta az insinuationkra, hogy az parochus lakóhelyinek megváltoztatása meg nem eshetik elébb, miglen új contractusra nem lépünk ismét; de eztet az püspök utóbbik leveliben megezáfolta, mivel reállott.

(13) Szeged 10a Jul. 793. — Édes Uram Bátyám! 6-dik júliusban szörnyű nagy szél volt nálunk; úgyannyira, hogy az sessióbul az város szolgáit házanként kiküldöttük, hogy minden ember az tűzre vigyázna; csakugyan mégis megesett az szerencsétlenség, mert estve 7 órakor alsóvárosi templomon alól egy kovácsnál kiütött az tűz, egy rendiben lévő 5 házat elégetett; azután az harmadik utcára vitte az tüzet, ott is egyet tönkretett; kettőt pedig elrontottunk, azaz tetejét lehányattattuk; csak-

ugyan mégis tovább nem eresztettük: még most is fáj az lábom, amint gyalog lementem az tűzhez, pedig itthon volt az kocsim, befogathattam volna, ha eszemben jutott volna; és ha még azután utánam nem küldtetnék volna, visszagyalogolván egészen elromlott volna az lábom; de hagyjám!

Schrand komám uramnak vettem levelit, melyben az várost 1000 forintokkal unszolja; proponáltam az magistratusnak; de már nem kelletik az pénz felvétel. Mert az Tóth János általelleniben lévő 30 öles szegletfundust, mely az Piller kertje-szegletinél vagyon, eladtam ex donatione(?) 326 forintokon, az Palánkbeli roskadó város-szegletkoresmáját, mely az bótók között vagyon, ugyanakkornap az ifiu Panittyknak 5000 forintokon. Most meg újra azon kvártélyt determinálták hogy adjam, melyben Adamovics fiskális lakik, azután általelleniben lévő szegletfundust, ahol a meszet tartjuk, abból is kijön egynéhány ezer. Az haszontalan fundusokat is kótyavetyére eresztjük, így gyűjtünk magunknak pénzt. Azért neki nem irok most levelire, hanem köszöntöm kedves komám asszonnyal együtt és mentül előbb adja tudtára neki Uram Bátyám, hogy haszontalanul sokáig ne heverjen nála az pénz.

Schönbeck órás nálam volt tegnap; én neki sem javasoltam sem . . . az itt való órásságot, mert látom s tudom, hogy ezen az környéken az óra szinte olyan becsben van, mint az köny(v): de hogy ad az magyar óráért 30 vagy 40 forintokat, az könyvért pedig, akármicsodás jó is, 6 forintokat; mert amazért inkább egy pár tinót, ezért pedig egy rugott kanca-borjút vesz, nagyobb hasznát várja azokbul. Eleget beszélgettünk egymással; ami illeti az városban való bévételit, arról affidáltam, mert szükségünk van reája; de hogy fog elélni, azt ő lássa; város órássa is lehet 80 forintokért; de ez is baj, mert fél napot kell neki eltölteni az járkálással. Mindezeket elibe adtam, azt is mondván neki, hogy próbálja meg: az jó órás mindenütt élélhet, legfőképpen itt Szegeden és a nagy vidékön.

Jerosolimitanus István barát is 8 forintokat nálam letett. Somogyi friss, pöki az markát; azt mondja, hogy még ősszel is felmegy ezek után minden esztendőben kétszer. Mi minnyájan egészségesek vagyunk; csak az Mami hébe-hóba az lábára rosszul van. Az iskola félig felépült; igen szépen esik az épület az Palánki nagy utcára; az plébánia egészben kész és méltóságos, az püspökjinek sines Makón oly kvártélya; még nem vette által, mivel az általvevésire egy kanonok jön: az piaristák mindjárt megmenekszenek az plébánustul, úgy elrekesztjük egymástul, hogy! Többnyire vagyok igaz öcse Dugonics Ádám m. p. —

Úgy bizony, ismét feltörtem az lepecsételt levelet; Görög újsága a la Julii nem jön ám hozzám, talán azért, hogy az elmúlt angariával (előfizetési részlettel) is adóssok vagyunk, én pedig szeretem az újságot olvasni, és minnyáján, hanem az angariát kifizetni, úgy tetszik, mintha lusta volnék.

Kralleré a rév: Deákovics társátul eldisputálta; Kraller ismét Dvornyik főstrázsamestert fogadta meg társnak.

(14) Szeged 23a Jul. 793. — Édes Uram Bátyám! P. Rector mutatja az főtiszt. provinciálisnak levelit, melyben pénz felől ír; igen is kelletik az városnak az pénz, mivel pro septembri evocáltak bennünket most egy nihány napok előtt az districtualis táblához 80 m (mille = ezer) forintoknak lefűzése végett. Az most-mult közelibb való vasárnapon communitással együtt

azt végeztük, hogy akármiként azon summa pénzt felhajhásszuk. Hallom pedig, hogy Budán valamely Abrahám Izraelnek annyi volna az pénze, mint a polyva; ezt is jó volna megtudakozni, vagy megkeríteni. Nagyon szeretnék, ha az terminusig lefizethetnék. Schrand komám uram is tehát egy kevésse tartóztassa még magánál az pénzt; jobb helyre nem teszi, mint az városnak. Akárhól hajhásztasson fel Uram Bátyám tehát 80 m; de ha lehet, mivel az városnál securitas (biztonság) van, 5 procento, ha pediglen éppen úgy nem adnák, 6 procento. Amennyire lehet, gazdálkodni kell az városnak; mert annyi ezer forintoknál egy forintot is interesben oeconomisálni (kamatban megtakarítani), tesz valamit.

Ime mikor ezt irom vala, ide küldik az levelet, melyet is accludálok (mellékelek); tudom: ő is pénz iránt ír. Szeretném valóban, ha mostani szükségiben Ő Fölségit azon Szőregi dominiumért kifizethetnék; mert nekünk mindegy, akár Ő Fölséginek, akár privátusnak leszünk adóssak, de az lefizetéssel hogyha nem késünk, az városnak mégis jó hirt s nevet szerzünk az Udvarnál. Rajta kell tehát Horányi urat hajtani; tudom, ha másnak nincs is pénze, lesz néki, vagy e converso (fordítva); de akárhogy, ha annyi summa pénzt rövid idő alatt megszerzi, Szegeden talán az nagy oltárra tesszük, vagy pedig az új szegedi iskoláknak frontispiciumában bé rakattatjuk.

Itt nálunk tegnaptul fogva borong; de igen csekély módon esik, nem tom mit akar, addig borong, míg hetes esőt nem hoz; az sem ártana az mostani szárazságban; legjobban használna az szöllőre és kukoriczásra.

Tegnap az makai határban az Vetyeháti füveket elosztottam. Sokan valánk, és vígan is. Már el lehet Makóra menni bizvást; az Maros mellyékin nagyobb volt az üdén az árvíz, mint a Tiszánál, mert itt az partját sem vette el mindenütt az árvíz, és ha taval ilyen árvíz lett volna, az nagy hidban belesültem volna.

Minnyájan egészségesek vagyunk, köszöntjük az pestieket. Várjuk őket Szegedre, pedig ennek az szép iskoláknak szemlélésére. Azonban maradok Uram Bátyámnak alázatos öccse Dugonics Ádám m. p.

(15) Szeged 23a Mart. 794. — Édes Uram Bátyám! Már az pesti vásárral hazajöttek jóformán az emberek, de az kelyheket mégsem adták az kezemben; nem tudom kitül kérni, mert meg nem írta Uram Bátyám, ki hozza le; talán az napokban kezemhez veszem, ha jó lelkű ismertetőnek adta lehozni.

Az Újságot adnectálok, egy bető héjja van és az mutató táblája. Nékem üdöm nincs felirnya Görögnek; röstellem is kikeresni az bécsi házi numerussokat az Ujságbul, tudom végbenviszi Uram Bátyám, és szokott béköttebe le is küldi adandó alkalmatossággal.

A Tisza apad, az álló híd bé van kötve nálunk, az Banátusi töltést az nagy hídtul fogva Szegedig újra emberül reparáltattam; ezután fogom újítani Szőregig az nyáron, annyival is inkább, mivel árvíz nem lesz.

Etelkában (Etelka-erdejében) is rakattattam egy hajó füz-nevendék-fákat és 300(nál) több tölgyfa-fiatalokat.

Az Fölső-városi és Alsó-városi tölgyfa erdőt az héten fogom magában termett fiatalokkal beültettettni; azt is akarom szaporítani, mert hasznosnak látom; mert ha tilalmasnak teszem, annyi fiatalokat fog hajtani, hogy

mind az városnak magának, mind publicumnak, mind pedig az privátusoknak elegendőt szaporít.

Az Mamim 4ed naptul az ágyat nyomja; egész lába inflammálva van; rodlauf jött hozzá, de már jobban van Isten kegyelméből, oszlik benne az fájdalom; elég az, hogy sokat szenvedett benne; csak azt gondoltam, hogy véget vet utoljára az szenvedése.

Többet írnék, de főstrázsamester és Kraller János urak bétoppantak hozzám; megyek az városházához 14 város-ökreit, mivel öregek, licitálni; van már párjáért 105 forint ígérve, talán fellyebb vihetem kótyavetyén. Maradok alázatos öccse Dugonics Ádám m. p.

Iszunk ehol-é mindjárt egy pohár bort, pedig tokajit, Uram Bátyám egészségeért; éljen sokáig.

Ma bentvoltam az francziáknál; egész várat kertnek, pedig szépnek, csinálják, úgy distrahálják magokat szegények, mert ki nem szabad jönni már nekik az várbul, nagy parancsolat van irántok.

(16) Szeged 9a X-bris 794. — Édes Uram Bátyám! Beniczkink hazahozta az ajándékozott két abroszokat, részemről köszönöm, éppen legjobb az kis asztalunkhoz, beérjük vele egynihány esztendeig ilyen kevés cseléddel.

Az francia pap is ideadta az . . . levelit és ferslógját, még eddig nem hallottam, ha bevette-é ötet itt (a) franciaság.

Egy Levele itt maradott Uram Bátyámnak az tükör mellett, imé most vissza küldöm, talán már eddig szüksége is lett volna reája.

Az onokám, az kis Niki, amint hallom, nem beteges, hanem csak szárad, fel nem veheti magát. Várom az atyját bé ez héten, bővebben fogok róla értekezni.

Az Tisza nagyon árad, az városban is türhető a sár; az mezőn nyargalva lehet járni, mintha nem is esett volna még, olyan kint az föld.

Toldi Miklóst is oda adtam már főstrázsamester úrnak, az többit is eladom üdővel. (Dugonics egy színművének a címe Toldi M.)

Mi minnyájan egészségesek vagyunk. Ma az utolsó comedia, holnap Aradra mennek az actorok.

Svarecz is idehaza van, amint hallom, de mint tékozlót bé nem veszi a felesége; holnap talán bizonyosabbat fogok róla hallani; ha igaz, sokat vesztett benne a pesti Magyar Nemzeti Játékszín; csudállom, hogy eddig is vissza nem citálták. Többnyire maradok Édes Uram Bátyámnak alázatos öccse Dugonics Ádám m. p.

Az provinciális interessit is tegnap felvette az idevaló rector; tudom, felküldi mentül hamarább.

(17) *Kivül:* „Az Urnak Fő Tiszt: Dugonics András Urnak Királyi Oktatójának adassék Pesten.“ —

Szeged 23a Jun. 796. — Édes Uram Bátyám! Egészesen hazaérkeztem, az úton semmi bajom sem volt; ide haza is minden szerencsétlenségtől megmenté az Isten házamat, a várost úgy találtam, amint hagytam, csak hogy Rodl comissarius az mult hétben meghala. Pestről kijöttünkkor, csőtörtökön Örkényen háltunk, pénteken Kisteleken; szombaton 10 óra előtt már idehaza valánk, két nap tehát megjártuk. Igen jó(l) esett, hogy Nagy Péter, és Aczkovics velünk útaztak, mert az napjainkat vigabban töltöttük. Én azúta szüntelen dologban vagyok, rétosztásban, kaszállásban; ma kezd-

jük Szőregen az uraság székét; még csak arra sem értem, hogy megkérdeztem volna eddig a szabót, azon tudva lévő fekete posztóból egy öltözetre hány rőf kellene; de az napokban megtudom s meg is írom. Az Tónit nógassa Uram Bátyám, igen szépen kérem, hogy valami legyen belőle, nem tudom van-e már könyve, mert ha még eddig sem szerzett mindakettőnk parancsolatjára, már akkor engedetlen nyakas előttem és még az jég-eső sem moshatja le róla ezen titulust; sem pediglen azon cselekedetét el nem disputálhatja. Aldendorf fel megy pénzzel; ezen ember emberséges ember, jó barátom is, és igazi becsületes jó szomszédom, felér egy utcával; recommendálom őtet. Benyiczky tegnap idebent volt, Teréz könyveit kiküldöttem, az posztáját is keziben adtam. Tóni írjon nékem valamit, főképpen az könyvirül s azután tanulásáru; tanácsom után járjon, intéseimet szívből ne csak hordozza, hanem cselekedettel is mutassa meg, hogy az szegedi ifiak között nem utolsó, ha mindjárt nem első is. Köszöntöm T. P. Provinciális Rector Secretarius Urakat; és a többi ismerősseimet, magam pedig vagyok igazán szerető öccse Dugonics Ádám m. p. —

Gyöngyösit (Gyöngyösi költeményeinek Dugonictól ez évben sajtó alá rendezett kiadását) magam is szeretném már olvasni, ezen alkalmatossággal le lehetne küldeni.

(18) Szeged 9a Aug. 798. — Édes Uram Bátyám! Ezen adnexum (meléklet) érdeklé Magyarországot, azért küldöm fel, hogy aztat ruminálhassa (átgondolhassa). Én már annyira-mennyire jobban vagyok, kijárhatok, az érvágás, és az bevévés után éppen keveset, vagy semmit sem érzek a nyaválambul. Az recipét kaptam, köszönöm, hozzá fogom magamat alkalmaztatni; az Sobay recipéje hasonló éppen hozzá a Schrandéhoz; az regulákat szereti a természetem, mindent meg is tarthatok, hanem a borvizezéshez nem akar szokni az gyomrom, ámbátor ennekelőtte is vizeztem, de nem oly nagyon, mint már most; nagyon lityeg-figyeg az hasamban, de semmi! az hasznáért el kell szenvedni. Én holnap Nagy-Becserekre megyek az congregatióra, megizenték, hogy várva várnak. Viszek magammal oda is az porokbul ex superabundanti (bőségese). Sz. Istvánra hazatöredetek, mert az szegváriak is be jönnek, Horgosra mennek köszönteni; ajánlom tovább is magamat s maradok Édes Uram Bátyámnak alázatos öcse Dugonics Ádám m. p.

(Vége következik.)

A HÁBORÚ KÖLTÉSZETE.

A háború véres valósága durva és borzasztó élmény magában véve; hü leírása — esztétikai alig lehet — könnyen mellékes célok gyanújába kever, vagy nemkívánatos célt talál. Megfigyelhetni: komoly emberek mennyire nem szeretnek beszélni „véres” élményeikről: örülnek, hogy feledhetik. Viszont tudják, hogy ez „ultima rációra” még szükség lesz; tudják, hogy a háború ellen agitálni, ú. n. pacifista közszellemet létesíteni semmivel sem lehet hatékonyabban, mint a „véres valóság” sanda kiaknázásával; a háborúért, mint önmagában való célért lelkesedni keserű tapasztalásuk —, ellene izgatni illuziótlan világismeretük s aggódo magyarságuk tiltja: mit tegyenek tehát? Hallgatnak. Amint hogy hallgattak akkor is, mikor még a harctéren a hazulról kapott hírlapokban vagy könyvekben színes, lelkes, de hazug romantikájú harctéri tudósításokat olvashattak, naiv, vagy üres utánzatait a „háborús költészet” egy régiebb, de már időszerűtlen sablonának. Ők nem politizáltak s hazatérve sem ők a hangosak. De náluknál senki sem látja világosabban, mily nagyarányú emberi áldozatok tőkéjét tette semmivé itthon a politikai léhaság.

E háborúban résztvett, komoly emberek közül való az a költő is, kinek verses-füzete előttünk van. A kötet Sárospatakon jelent meg 1921-ben. Címe: Két haldokló gladiátor. Dereka (nagyobb része) a háború alatt, a harctéren szerzett költeményeket tartalmaz; előtte a közelgő vihar balsejtelmei, utána a nagy magyar csalódás haragja és fájdalmai szólalnak meg néhány darabban.

Komolyságát s a háborusdi-irodalom sablonjától való egyéni, éles különbözését már előszava is jelzi. S minthogy a költeményeiben más eszközökkel megnyilatkozó egyéni ség az előszóban csakugyan szaba-

tosan jellemzi magát, jónak látok bemutatni belőle néhány részletet:

„A háború romantikus felfogása a világháborúban gyógyíthatatlan sebet kapott. Háborút átélt generációkat nem lehet napi érdekű verses riportokkal, hősi felkészöntőkkel elkápráztatni. Eleven és véres valóságot követelnek a betüktől is, akik az eleven, véres valóságot csinálták. E könyv sem akar egyebet, mint a háborút közelről, ábrándok nélkül úgy feltüntetni, amilyen a valóságban.”

„Lélektani megfigyelések, emberi dokumentumok, megdöbbentő színek, nehéz kínok s a csatatér semmi máshoz nem hasonlítható hangulatai sodródnak itt néhány versen keresztül. Az emberi eltévelyedéseket siratja e könyvben az Ember. De e sírásokon is keresztül sikolt a magyar szív aggodalma, világviharba dobott kicsiny, árva nemzetemért.”

„E könyvvel nem akarok semmi ködös pacifista célt szolgálni. Gondolkodásom nem elég idealista ahhoz, hogy a háborút e keserű Földről valaha kiríthatónak vélném. Míg trianoni békék lesznek, a háború ultima rációja sokszor fogja meg az emberi civilizációt kétségbe vonni s árvák könnyeivel öntözni meg azt a halhatatlan növényt, mit emberi nyelven igazságnak nevezünk.”

A költő önismeretéről tanuskodnak e sorok. Költészeete valóban a háború véres valóságából sarjadt elő, de mély és komoly emberi érzés táplálja. Viszont határt szab magának két oldalról is: mint magyar, és mint illuziótlan gondolkodó. A háború, az ember, a magyar, a józan világismeret: megannyi meghatározó jegyei e költészetnek, s híven jelölik ki lírai rendszere talaját, határköveit és tilalomfáit, s határozzák meg felelősségtudattal teljes, erkölcsi jellegét.

Mert e háborús költészet mélyen erkölcsi ihletű. Nem valami banális

szándék örökítetteti meg vele harctéri élményeit; nem borzasztani, nem idegeket izgatni, s általában nem „izgatni“ a célja. Azt teszi, amit egy nemesen érző ember tehet ily helyzetben, mikor egy zordon kötelesség az emberpusztulás szenvedésekkel és áldozatokkal teljes mezejére állítja: megteszi kötelességét, de gondolkodik. S gondolatai képeket és alkalmi hangulatokat hoznak magukkal és örökítenek meg, mert elváhatatlanok az élménytől, mely létre hívta őket.

Az élet, az emberiség, a jóság és igazság nagy kérdései együttesen és végső feszültséggel ostromolják ott a lelket, még az együgyűbbet is; mintha, minden pillanatában az utolsót sejtven, önmagát akarná még megérteni, sorsát, rendeltetését tisztázni egy végső erőfeszítéssel az egyéni élet. S e gondolkodás nem szűnik meg, sőt hallucinatív erőre tesz szert a legszörnyűbb percekben is, és képes — éppen olyankor — a fenségig emelkedni. A Pergőtűzben c. költemény kitűnően örökíti meg a gondolatnak azt a magában szakadatlan működését, mely a szorongatott életosztönből kiindulva, hovatovább elszakad tőle s a mindent megértés végtelenségébe röpöln. Éjjél; az ellenség vonala „villamba gyúl“: kezdődik; lángnyelvek csapnak fel körben a sötétből; böffen, morajlik messze ágyúhang; elnyomják mérges közel csattanások; rád támad a lég, és lökdös; szédítve forogt örült rosta; semmit se látsz, vagy mindent egy pillanatban, amint eléd csattan a „düh“. Köpköd a föld, mint szökőkút... lapul árok mélyén az élő, de repülnek lábak, kövek; eseng a lég, sziszegnek fent dühös drót-ostorok, jaj sír szerte, — de ki törődik most azzal?

Csak rád ne csapjon, iszonyodva
[kéred,
Vagy eltompulva — jöjj hát — gon-
[dolod
S hozzon dörögve csendet, néma
[véget.

Van perc, mikor e bús hang-boltozat
Templommá lesz, hol fölemel a
[fenség.
Napoleon szól a gulák alatt.
Vagy átkozott a póz s minden
[hiresség!

Kettőzött fénnel lát az öntudat;
Kitárul és fontos lesz a közelség,
Egy kis bogárka, mely elődbe
[szállott,
Jelenti — fű közt — az egész világot.

Mindent megértve, a magasba
[lengve
Élet, halál oly egy lesz, — és nyugodt
Szemmel nézel a ringó végtelenre.

A pergőtűz kényszerű, kínos tétlenségében sokfélekép védekezhet a fenyegetett életosztön; szebben, költőbben aligha, mint a bemutatott módon, mikor u. i. eszmélkedésbe menekszik. Novák Sándor nem minden fölény nélkül intézi el a háború régimódi költészetét, sőt egyik versében annak rendje szerint el is temetteti. De a háború „költészete“ azért nem halt meg, csak átalakult; s hogy milyen irányban, azt éppen az idézett költemény mutatja: a harcbavívó, lelkesítő nagy eszmék helyett a harcban résztvevő egyén gondolatvilága lett főtárgya; a tömegből kitűnő, cselekvő egyéniség helyett a tömegbe elvesző emberparány lett hőse, amint meghozza az elnévtelenedés, az egyéniség-vesztés áldozatát. Régen csak magasztalták a „névtelen hőseket“, ma a névtelenség lélektana teremt új költészetet. A hosszas, éveken át tartó harctéri élet foglalja le magára a figyelmet, míg azelőtt jobbjára csak a lelkes megindítás és dicső, vagy gyászos vég követelt és kapott hangot a kor költőitől. Most is jó volt a kezdethez és véghez a hagyományos hang és modor (Novák Sándor sem e pontokon ad újat), az itthoniak számára meg talán mindvégig megfelelőnek tetszett; de az árok-életbe szorult ember három-négy évi harctéri tapasztalata hamisnak, romantikusnak, sőt izléstelennek érezte már az itthoniak mondva-csinált háborús költészetét, s megalkotta magának a magáét, a tapasztalása szerint igazit és illuziótlant.

Nos, a háború ez új költészete nem alább való a réginél, kivált ha oly éber erkölcsi tudat szab neki határt, minőt Novák Sándor kötetében látni. Még anekdotikus apróságai is fölvehetik a versenyt a régivel. Olyanokra gondolok, mint pl. Petőfi Halvány katonája, s melléjük állítok a tárgyalt kötetből egy költeményt,

melynek „Az a tizenhét korona“ a címe. Valami külön feladatra indul a század; Sikora János közhonvéd előáll a sorból s át akarja adni zsoldjából összegyűlt 17 koronáját a főhadnagy úrnak, hogy „ha nem találna visszajönni“, küldje el édesanyja atrecára; a tiszt, ellágyulását tréfával leplezve, ilyenformán felel: „Nem úgy, fiam, Sikora János, hátha én sem találok visszajönni; hanem valami mást mondok nektek; lépjön ki kend, öreg Szabó András, kendnek otthon hat apró cselédje van, kend ma nem jön velünk; ki akar még pénzt küldeni haza? Átveszi kend mind s holnap hazaküldi, — mindjárt az enyém is...“. Az öreg tisztességtudóan vonakodik, de úgy lesz, amint a tiszt rendelkezett. A század pedig elindul dolgára nélküle. S itt ismét oly részlet következik, amiben költőnket sokszor látjuk jeleskedni: a muszka előörs felé a sötétben haladó század hirtelen, s mint mindig, most is véletlennel, sorsszerűnek, váratlannak tetsző belekeveredése a harcba, majd dolguk végeztével a visszatérés: Sikora Jánost holtan hozzák vissza, s most már a költő is szabad folyást enged érzésének: „Alig tudok félig behunytt szemed homályába benézni... Oh, szívemmel símogatnálak végig... még ma éjjel megírom a tudósítást, hogy hősen estél el a hazáért... s esküszöm: Özvegy Sikora Györgyné ott Szabolesban megkapja majd és könnyébe fűrösztí azt a tizenhét koronát.“ A történet kétségtelenül való; nemesak azon naplószerű, prózai följegyzések igazolják ezt, amilyenekkel Novák Sándor szereti költeményeit megszerezni (őszintén szólva, fölösleges módon): hanem a tapasztalat. Ki-ki emlékezhet az emberi részvét egy-egy hasonló tényére a végzetes nagy feladatokra indulás előkészületeiből, mikor kíméletből egy-egy öreg, vagy beteg embert „otthon“ hagyaték „az állásban maradt holmik őrzésére“.

A részvét, mely a cselekvés forratagában már szinte teljesen kihalt, annál élénkebben, de lágyság nélkül, férfiasan árasztja szét melegét a szabadabb, passzívabb órákban. Kiterjed még a szegény máhás-állatokra is. Költőnk — híven egész lírai rendszeréhez — nem a rohamra iramló, nyerges paripákat

bámulja, hanem a pára-szakadva dolgozó máháslovakat, kik ütleget közt nyúlnak el a hóban: dolgoznak és megszakadnak:

Virágosan belerohanni
Egy fölséges, gyors elmulásba,
Százszor könnyebb, mint féken élni
S lépve-lépni lassú halálba.

Egészen következetes marad önmagához akkor is, mikor a híresség, a dicsvágy ellen kél ki; s abban is, hogy nem dicsekszik, nem panaszkodik, nem magasztal. Hiszen oly sokan teljesítik ott vele együtt napról-napra ugyanazt a súlyos kötelességet. S a háborús költészetnek egyik legszebb darabja nem a harcoló férfit magasztalja, hanem a nő apoteózisát írja meg, magvas, szentenciózus tömörséggel, csodáló s egyszersmind részvevő odaadással. S mily szép gondolattal emeli fel a szentség, a kinyilatkoztatás magasztalába a női eszményről való felfogását:

Harc éjjelén, gond-köpenybe
[burkoltan
Krisztust láttam; fölmutatott az
[égre
S én olvastam az írást meghatottan:

s következik — mintha a jóság és szeretet kútfeje, Krisztus sugalmazta volna —, s Dante terzináiban, — mintha vallásos misztikum is lendítené a nagyarányúság felé —, következik a nő apoteózisa, mint „írás az égen“. A nagyszerű feladat méltó ihletre talált, s a tisztaság, az anyaság, az önfeláldozás, a jóság, a béketűrés, a fájdalom és szelidség glóriája sugárzik fel a női eszmény köré, a súlyos, színes, gondlattól és szeretettől teljes, tömör mondatokból. A harcoló férfi egyszersmind önmagát is legszebb oldaláról jellemzi itt, midőn minden részvétét *ennek* az eszménynek ajándékozza. Végző soraiiban ki is csillan a szál, mellyel rokonszenve hozzáfűzi magát:

Szelid lámpái ők a házi gondnak
S útjok végén a *névtelen kereszt*...
Akkor is áldnak, mikor szétomolnak.

Magasba lelkük példaképen lebben.
Oh könyvek százszor érdemeltje: Nő,
Néma mártír a világtörténetben.

Világtörténet! Valami vak, igazságtalan hatalomnak tűnik ez föl a költő szemében, nem az „élet mes-terének“, hanem a pusztulás tanító-jának, a hírnévkereső rossz példák megörökítőjének, melynek az egész emberiség, az egész „keserű föld“ folytonos áldozata. Nem egyszer Vörösmartyas szembeállításban látjuk az embervérben tobzódó földet, a nagy, nyugalmas, néma minden-ség fönségével s keserű pointe-ben, vagy Istent-kereső, egyedül Istentől remélő sóhajban zeng ki a költemény.

Maguk a haretéri események és képek, bár sokszor szándékos napló-szerűség formái közt, mindig csak mint gondolat, életérzés és hangulat hordozói örökítődnek meg, de szugesztív valóságossággal. Nem keresi a visszataszítót, nem tobzódik naturalista módjára a szörnyű jelene-tekben; sőt inkább visszataszítót, ellenszenves mivoltuk ellen látszik tiltakozni, vagy védekezni életér-zése. Így nem egy költeményében örökíti meg azt a gyakori rossz ér-zést, mikor a pihenés, az otthoni képekbe elmerengés hangulatát riasztja el hirtelen a mérgesen ki-törő harci zaj. A kórház sem ön-magáért kerül e szomorú hűségű ké-pek tárába, hanem egy emberért, ki festő volt, megsebesült s most bú-csúzik levágandó karjától, művésze-tétől, a színektől, a művészi látomá-soktól, az élettől. Ne riasszon vissza egyik legnagyobb arányú költemé-nyének a címe — Hullaszag — sem; nem fél ő ugyan a közeli ellenséges árkok e nyomasztó, kedélygyilkos lidércét sem megjeleníteni a maga szörnyű valóságában, oly szavakkal, minőt csak a közvetetlen tapasztalás talál a maga rossz érzésének jel-lenzésére; de a vers nem e címbe tett jelenségért van megírva, hanem az emberért, ki azt napokon át kény-telen szenvedni, s azért a reakcióért, melyben az egész élet-érzés fellázad, küzd, viaskodik ellene. S e vívódás, ez az undortól felriasszott életérzés, e voltaképp lelki jelenség a költe-mény igazi tárgya, s nagy erővel, a kétségbeesésnek szinte tragikus via-dalmával ragad meg. „Akadhatnak olyanok is, mondja előszavában a szerző, akik némely versben tragi-kus stíl ígéreteire fognak ismerni.“ E vers, több mással együtt, ily ígé-retnek tetszik.

Költői nyelvén imitt-amott Ady-nyomok ismerhetők fel; hajlik a szimbólikus kifejezés felé is, nem egyszer (Kenyér s babér; Átveszem a kommandót) nagyarányú gondol-lat-szugesztíóval. De igazi stílusa nem ez. Még oly költeményében is, mely tagadhatatlanul Ady-hatásra vall (Kínok pokol-zongorája), kinő az idegen köntösből s nagy hatalom-mal uralkodik képes szemléletén. Idézeteim mutatják, hogy költői stílje inkább a Csokonai és Arany János-félével rokon. Nagy része van benne az erőteljes, világos értelem-nek, mely hű vezetője marad a páthosz hullámverésében is; szabatos zengésű, tömör, határozott színű szavak az övéi; s homályból, testi-ségből és zavarból mindenkor a vilá-gosabb felszínre törekszik s jut is el. Tömörítése néha kárt is okoz; a Pergőtűz c. szép költemény első sza-kaiban van egy pár homályos mon-dat; az utolsóban pedig szűkszavú-sága miatt csak a „szakember“ érti meg, mit jelent az, hogy a hajnal sugara már „a tartalékra árad“: azt t. i., hogy kezdődik a roham s a tar-talék már megindult az első vonal megerősítésére s rohamba ragadá-sára, — ha ugyan csakugyan jól értem.

Verselése is más világból való, mint az Adyé; többnyire már hagyó-mányos, olykor éppen ünnepélyes formákat (stanza, terzina) használ. Nem sejtelmes zenei hatást céloz, mint Ady. Általában jól versel; ma-gyar formákban igen jól s kitünő érzékkel a régiebb népies iránt (a „Nagymajtényi síkon letört a zászló“ kezdetű, elterjedt dalnak szö-vegét s dallamát is ő írta); nyugati formákban kissé több óvatosság el-kele az időmérték körül.

Súlyos, sőt talán komor olvas-mány is e versfüzet. De vagy tíz köl-teménye, úgy véljük, legjavához tar-tozik a háború költészetének. Egy-oldalú tárgyköre szükségkép korlá-tozza a megnyilatkozás színeit és hangnemét, de ne siessünk ebből az egyéniség egyoldalúságára követ-keztetni. Bízunk benne, hogy a min-dennapi élet kevésbé idegvesztítő él-ményein át is ki tudja fejteni mély és komoly egyéniségét s végképen kibontakozik azon Ady-hatásokból, melyek — e füzet tanúsága szerint — egyébként is csak felszínét érin-tették líraiságának. *Horváth János.*

Két magyar lángelme. (Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága.) A lángelmék kettős vonatkozásban érdekelhetnek bennünket: egyrészt alkotásaik, másrészt lelkük és jellemük révén. A Bolyaiak értékelése a tudomány terén régen megtörtént, életük és sorsuk eddig azonban kevéssé volt ismeretes a nagyközönség előtt. Jelent meg ugyan két munka is a Bolyaiakról, de míg az egyik (Bedőházié, 1897) kritikailag nem állja meg helyét, addig a másik (Stäckelé, magyar fordítása Rados Ignációl a Tudományos Akadémia kiadásában, 1914) — kitűnő munka bár, de — matematikusok számára készülvén, nem számíthatott általánosabb érdeklődésre.

Dávid Lajos könyve élet- és jellemrajz, mely a művelt közönség számára készült. Megtaláljuk benne a két lángelme tudományos alkotásainak vázlatát is, de főleg életük minden emberi vonatkozását, sokoldalúságukat, s keserű magyar sorsuk színes, eleven képét.

A szerző legtöbbször magukat a Bolyaiakat szólaltatja meg leveleikből vett, rendkívül érdekes és jellemző idézetekkel. Az író saját véleménye háttérben maradván, az olvasó lelkében alakul ki a két csodálatos jellem abból a sok apró vonásból, melyek a régi és a legújabb időkben az Akadémia birtokába került levelekben voltak elrejtve.

A Bolyaiakat rendszerint tudományos vonatkozásban szokták értékelni, holott életük, jellemük, sorsuk is a legmélyebbek, legtanulságosabbak közül való.

Azt mondhatnók, hogy Dávid Lajos a *nem matematikus* Bolyaiakat fedezi föl könyvében. Ebben a vonatkozásban különös érdeklődésre számíthatnak azok a részek, melyek a Bolyai-Gauss-levezetés alapján Bolyai Farkas mélységes lelkét tikröztetik. „Beesteledett — írja Farkas Gaussnak 1848 január 18-án —, Te megkaptad méltó napszámodat; az enyém csak az a belső megnyugvás, hogy a sorssal küzdöve, jutalom nélkül is hű maradtam az igazság zászlójához; hacsak a legszebb évek egy sora miatt nem kellene pirulnom, mikor a paralellák elméletének meg nem találása és az ezzel járó ezer kellemetlenség majdnem elcsüggesztett és megfélemlített. Oh bár ne volna oly viharos nap után

oly borús az este!, vagy jönne nemsokára az éjtszaka és a megpihenés után egy szebb nap azzal a tiszta forrással, mely csillapítaná a tudás olthatatlan szomját. Mindkettőnk számára a földi játék utolsó felvonása folyik; de Neked, ha legördül a függöny, az örökkévalóság tapsol; én megelégszem azzal is, ha azután, hogy sorsunk hű kísérője, a harang elhangzott a föld szélén, még kő sem beszél többé rólam.“

1850-ben, mint helyettes rektor, ezt mondja az ifjúságnak: „Szegény nemzet!, mily magasról esett le s a Széchenyi négy betűje „lesz“, „volt“ leve. A rózsának egy tavasz, a nemzetnek ezer év az élete, Róma se élt tovább. De ha meghalt is úgy, mint magyar, feltámadhat úgy, mint ember s kitartó, célszerű munkássággal, kimért körrel, egyenességgel még újra a felsőbb nemzetek sorába is emelkedhetik. Fogjunk hozzá, tegyük meg a munkát; a többi az Istené. Amint haladunk, nő a kedv s az erő továbbra is. Nem csüggedhet az el, aki Istenben hisz. Minden elveszés csak tetsző, s újulva jön valaha elé. Sokat elvehet az Isten, de magát mindig megahagyja.“

Majd élete végén így szól: „Sebesítétek meg az ázsiai vadtkét, s oltsátok meg európai nemes ággal, mely a műveltség egére terüljön; ezen örököldöd fa alatt találjátok meg azt a szépséget, mely vénülve szépül.“

Az öröklés csodálatos törvényének játéka, hogy az apa lelkében fogamzott gondolatot, a geometria kétezer éves alapjaira vonatkozó vizsgálatok megejtését, a fiú tudományos örökségképen kapja s ellenére az intelmeknek, szívós, székely kitartással diadalra viszi. Ebben az évben lesz száz esztendeje (november 3-án), hogy Bolyai János megírta apjának azt a történeti fontosságú levelet, melyben a XIX. század legcsodálatosabb matematikai alkotásának, a Bolyai-féle geometriának a megszületését jelzi.

Ennek a tudománytörténeti évfordulónak legszebb emléke Dávid könyve, mely a matematikában már régen nagyrabecsült és csodált Bolyaiakat tragikus sorsuk, jellemük és lángelméjük fényében mutatja be. Minden magyar embernek melegen ajánljuk elolvasását. *Tóth Géza.*

Rózsáskert. (Szavalkönyv, összeállította Tordai Anyos. Szent-István-Társulat kiadása.) Tordai Anyos ezt írta kedves szavalkönyvének címe alá: a katolikus költészet java termékeiből. Minthogy azonban nincs tere elméleti fejtegetésekre, nem magyarázza meg, mit ért katolikus költészetten. Mert bizonyos, hogy van katolikus költészet, mint ahogy van protestáns költészet is, és pedig nemcsak abban a nagyon is egyszerű értelemben, hogy például a protestáns pap Tompa költészete protestáns, a katolikus Tárkányié meg katolikus. Katholicizmus is meg protestantizmus is világnézetet, bizonyosfajta életlátást, életérzést jelent, és ha bizonyos az, hogy az író világnézete minden művészi formálásnak egyik legelemibb, legmeghatározóbb principiuma, akkor kétségtelen, hogy a költő katolikus mivoltának meg kell látszania minden írása mélyén. Nem is volna nehéz kimutatni, hogy például Vörösmarty költészete velejében katolikus, mint ahogy például Arany János költészete félreismerhetetlenül protestáns.

Tordai — könyvének anyaga után ítélem — háromféle költői csoportot foglal össze a katolikus költészet gyűjtőneve alá. Anyagának legértékesebb része azokból a költőkből kerül ki, akik a szó legigazibb, legmélyebb értelmében katolikus költők, vagyis akiknek minden alkotása egy katolikus értelemben vett, sub specie Dei életlátásból fakad, amilyen például a régi irodalomban Zrinyi, vagy a XIX. századi lírában Mindszenty Gedeon, és akiknek csoportja a legújabb magyar költészetben számban is, értékben is olyan tekintélyesen meggyapodott. Tordai antológiájának második rétege azokból a költőkből kerül ki, akiknek a katolicizmushoz csak annyi közük van, hogy a katolikus érzés és gondolatkörből, mint a hatásos költői motívumok gazdagon kínálkozó tárházából, egyszerű-másszor ügyes ökonómiával költői témákat merítettek (Várad Antal, Endrődi Sándor). Végül bőséggel találunk ebben a könyvben olyan verseket, amelyeket finomlelkű és nagybuzgalmú dilettánsok írtak, sok jóakarattal, sok áhítattal, de kevesebb költői tehetséggel. A belsejük szerint ilyen lényegesen

különböző elemeknek ez az összekeverése tisztán irodalmi szempontból természetesen nem válik javára a könyv értékének. Tordai célja azonban megkívánta ezt. Ez a könyv tisztán gyakorlati célokat szolgál: a vallásos ünnepelekre akar értékes programot adni: „Nem ú. n. anthológiát gyűjtöttem össze a vallásos költészet java termékeiből — írja —, hanem praktikus *szavalkönyvet* igyekeztem szerkeszteni. Ez a cél mentse itt-ott az esztétikai szempont sérelmét; ez magyarázza egy-egy szerző műveinek aránytalan számát; ez a tárgy, a hangulat, az érzés, általában a belső tartalom különbözőségeit.”

Ezt a célt pedig ez a kis könyv derekasan eléri. Tordait kiművelt ízlése, művészi érzéke megóvta attól, hogy egészen értéktelen darabok kerüljenek gyűjteményébe, nagy ambíciója és a szeretet, amellyel könyvét összeállította, sok elfeledett, folyóiratokban eltemetett érdekes anyagot összehozott vele. Hogy nagy súlyt vet a legújabb költészetre, hogy a kiforrott tehetségek mellett tért nyit a legfiatalabbaknak is, ez csak még érdekesebbé teszi munkáját. Ha Rózsáskertje csak félig is eléri, amit akar, és iskoláink, intézeteink ünnepeleiről kiszorítja a megszokott sok silányságot és ezeket az ünnepeket fölemeli a maga színvonalára, akkor az izlésnemesítésnek olyan szolgálatot tesz, amelyért az irodalom embere és a pedagógus is csak hálás lehet. S.

Regényfordítások. (Wells, Löns, Loti, Rosny, Lasswitz, Kipling, Sven Hedin, Sheehan Patrik, H. Bordeau.) Kilenc külföldi regényről kell beszámolnom. Előre megvallom, kissé zavarba ejtett ez a sokféleség s mikor az utolsó kötetet letettem, furesza zsbongás kavargott fejembem, mint-ha múzeumból vagy valami irodalmi nagyvásárról jöttem volna. Hiszen mióta mesterséges sorompók korlátoznak, a külföldi irodalmak termékeihez is oly nehezen juthatunk. Pedig hát ha idegenekről beszélünk, ismernünk kell multjukat, legfontosabb műveiket, a kort, melyben élnek, elődeiket, akiből kinőttek stb. Most aztán írjon az ember egy német, egy angol, egy ír, egy francia! regényről! Szerencsére nem ismeretlen előttünk egyiknek írója

sem. A kiadóknak dícséretére válik, hogy alaposan megválogatták, milyen idegeneknek adnak útlevelet a papirinség korában, mikor hazai íróink fiókjában egy halom kézirat várja a feltámadást. Abban persze már tévedett némely kiadó, hogy egy-két jobbhangzású név túlságosan hódolatra bírta s elhallgattatta tárgyilagos ítéletét. Pedig ebben sovének kell lennünk, hogy úgy mondjam, a magunk magyar szempontjából kell mérlegelnünk, függetlenül minden fényes multtól, ha például egy szóbanforgó kötet — különben nagy író műve — véletlenül rossz. A külföld kultusza szép és nélkülözhetetlen, de idegen nagyságok kis állomásainál kár vesztegelnünk. Így aztán az egyik könyv elragadott, felejtette velünk, hogy háborús ellenfelünk gyermekétől kaptuk (amire csak a mindenek fölött való művészet képes); viszont akadt munka, mely honi légkörben pompás sikert arathatott ugyan, ám idegen útra kelve, úgy járt, mint a mi Bánk bán-unk odakünn. Aztán olvastunk kifejezetten háborús regényt, tele helyi sajátossággal, ami természetesen nem baj, csak kár, hogy mindezt semmiféle művészet nem tette előtünk széppé, élvezhetővé, ami kétszeresen baj és érthetően bosszant. Nincs kellemetlenebb, mint egy rossz háborús regény, kivált ha ellenséges terület bazarórszája.

Első helyen említtem *Wells* nagyszabású regényét, a *Szenvedélyes barátok-at*. (Lampel.) Ez a könyv bizonyos tekintetben a híres angol író pályáján is csúspontot jelenthet. Áttekintést ad egész életén s ez az élet, melynek érverése, mondhatni, a mindenség érverésébe kapcsolódik, úgyszólván az egész emberi sors áttekintése. A széles perspektíva nem tűrte a regény hagyományos formáit s a jókora kötet egyszerű levelek sorozata lett; *Stratton-Wells* írja őket fiának, tanulságképpen. A lírikus mutatkozik be itten, a szubjektív ember, aki szégyen és szemérem nélkül vallja meg tévedéseit, küzdelmeit, egész érzés- és gondolvilágát legelső gyermekkorától fogva. Rendkívüli tettekre, alkotásokra, új világ teremtésére felkészült emberrel van dolgunk, kinek esze és szíve egyenlő magasságokig ér fel s az emberiség boldogságára való törekvésbe olvad. Az örök mun-

kát, a lázas útkeresést elmúlt korok és jövődek ingoványaiban a szerelem vesztatúze teszi magasztossá, mely a pubertás éveitől kezdve végezetig ott ível az író sorsa fölött, mint útmutató, biztató szivárvány. Ez a szerelem ragyog, izzik a hűvösen kimért, féken tartott sorokból, ahogy az acél sugara villan. A férfi és nő közül természetesen a férfi emelkedik ki szédületes fölényben, éppen a túlsúlyért, melyet benne a szerelem örök társa, az emberi megváltás vágya jelent. A nő csak mint az alkotás erőforrása, a sugallat szimbóluma kap meg. *Mary* fenkölt és sajátos lélek, de mégis csak nő, modern, ideges, túlfinomult, excentrikus. *Erti* és szereti az ő egyetlen férfit, fiatalkori játszótársát s mégis elhárítja magától, férjhez megy egy dúsgazdag iparnagysághoz, mert hát a fiú szegény az ő álmaihoz képest, neki pedig azonnal rang kell, vagyon kell, aztán meg senkié sem akar lenni amúgy igazában, legkevésbé azé, akit szeret, mert akkor örök eszményévé válhatik. Kettőjük közül ő esik el, amint kibontakozik zárkózottságából; az uráé lesz, gyermekei születnek, hogy aztán asszonyosan és későn eszméljen rá, mit vesztett. Így válik az élet neki is széppé egy elérhetetlen álomban. De a férfi diadalmaskodik, őt a felsőbbrendű munka tartja fenn, a szerelemnél is istenibb gondolat. Reformok embere és szerelmes ember talán még sohasem kulminált olyan magasan, mint *Wells-Stratton*. Háta mögött az emberiség története, ez a lanoszító útitárs, mely eddig a mának tegnappá kopásában s minden hónaputának elavulásában merült ki, de előtte a jövő, mely — úgy reméli — egykor még boldoggá teszi az embert. — *Mikes Lajos* kiváló tudással és művészettel tolmácsolta a nagy angol író vallomásait.

Hermann Löns-t a háború tette ismeretessé. Amit regényében, *A második arc-ban* (*Franklin*) megismerkedésével, a festő *Hagenriederrel* mondat, hogy t. i. szeretne egyszer háborúba menni, csakugyan megvalósult, még pedig végzetesen: *Löns* hősi halált halt. Azóta Németországban kevés modern írónak van annyi olvasója, mint ennek a nagy halottnak. *Löns* az irodalmi érdeklődés központjába került, sőt *Swaant-*

je Swantenius, aki a regényben a második nő szerepét játssza, könyvet is adott ki róla (Meine Beziehungen zu Hermann Löns). „Nagyon szeretjük ezt az író — írja egy német íróbarátom, — csak sajnálom, hogy magyarra éppen a legkevésbé értékes könyvét fordították. A második arc-ot nem sokra becsülik Németországban, annál inkább a Werwolf-ot, állatmeséit, vadász- és falusi történeteit. Ennek a kedveltségnek főoka Löns pompás, dús, természetes nyelve. Aztán meg ő az ifjúságnak ír, mindenkorú fiatalnak, akár gyermek, akár aggastyán. Megértette a német nép lelkét és szerencsés művészettel szólaltatta meg műveiben. A lüneburgi pusztá meg a Harz, hol életének javarészét töltötte, ma sok Löns-imádó zarándokútja.”

„A második arc“: nagy tehetség munkája, egyúttal tévedése. Löns legfájdalmasabb sebé akarta feltárni, de éppen az sikkadt el a sorok közt, amiért könyvét megírta. A hatalmas téma pompás részletekre porzik szét, a regény értelme a túlságba vitt misztikum kódéba vész. Bizonytalan talajon járunk; nem tudjuk, hol végződik a valóság, hol kezdődik a szimbólum. A kettő sokszor párhuzamosan halad. Nem érthetjük a regény utolsó akkordját sem: a tüz-boszorkány megkergeti Hagenriedert (még pedig remek leírásban), a festő beleesik egy kátyuba, aztán megbetegszik s kétoldali tüdőgyulladásban hal meg. Csudaszép természeti rajzok, szellemes, ősgermán ízű gondolatok halmazából bágyadtan réved felénk a két nő alakja, kik közt az elkényeztetett festő, a maga bízzal érthetlenségével, sértett gögjével elvérzik. Swaantje, a festő onokahuga a szótlanságig hisztériás nő. Nem tudjuk, miért szerelmes bele a festő. Azért-e, mert annyi nő előtt és után ő volt az egyetlen, aki bár szerelmes belé, mégsem adja oda magát? Van egy igazság, mely a regényben gyakran felüti fejét s bizonyos egységet pótol a széthulló képek között. Inkább a szerző szava ez is, mint az alakok sorsából kisu-gárzó tény: mindennek két arca van, még szerelmünknek is. Pogányok vagyunk a kultúra mezében és sokszor nem bírjuk kibékíteni ezt a kettős arcot. Hagenrieder is kétarcú, két nőt szeret, legalább ő úgy hiszi, két nő miatt lesz asszonyok Don

Juánja, mígnem ajkán egy egészen jelentéktelen leány nevével hal meg. Amíg él, kettős élet közt ingadozik, a paraszti és az úri, a természetes és művészi élet közt, valami elvesztett ősgermán boldogság után sóvárogva. A gyászközönség, mely végső útjára kíséri, éppoly különös, mint élete volt: a legfurcsább paraszti emberek s a városi társadalom, a művészvilág keveréke.

Löns regényében nagy germán erő rejlik, s mint mondtuk, ez az erő valahogyan a távolból izgat, de magában az anyagban nem bír érvényesülni. Hiányzott az író koncepciója s az olvasó félig csudálkozva, félig hitetlenül áll e befejezetten is csonka életvallomás előtt. — Farkas Zoltán nehézveretű, kifejező nyelve sok helyt méltóan és híven adja vissza a részletszépségeket.

Wells és Löns hegyilevegője után túlérzelmesen hat *Pierre Loti* regénye: Az ébredők (Franklin). Irányregénynek is nevezhetnők. Loti a török nőt mutatja be, az örökké lefátyolozottat, kinek nincsen arca, aki csak aféle fekete szellem, többedmagával egyetlen férfi játékszere s kétszeresen tragikus sorsú, mert ennek az élő dísz-tárgynak megengedik, hogy európai divat szerint járjon s kisujjában hordhassa a fél világ irodalmát. Egyetlen sikoltás az egész könyv, a török nőé, aki szabadulás után eseng. Loti nagy művészettel fogta meg a témát, anélkül, hogy jelentősebb képét adta volna a háreméletnek. Már az a tény, hogy csak a felső tízezer világába vezet, egyoldalúvá teszi a rajzot. Ennek a három nőnek az életébe is csak halvány fény vetődik, legföllebb egy hosszú novellára való, mintha csak kuleslyukon kukucskálnánk. A sovány mesét háttérbe szorítja a sok érzelmes tájképhanulat s egy jellegzetesen Loti-motivum: a mulandóságnak képekben pompázó el-síratása. De ezek a képek éppen elevenségüknél, változatosságüknél fogva mindvégig lekötnek. Bárány-felhős, álmodozó lelkeket bizonyára könnyekig meghat a három kis fekete szellem sorsa, akik az európai zene, irodalom és divatvilág mellé még emberi jogokért is könnyörögnek. Néhol persze a kulisz-szák mögé lát az ember, hol az író

a sóhaj- és könnyfakasztó eszközök gazdag arzenálját igazgatja.

Két fizikai regénnyel is találkozunk. Művészi szempontból értékebb az idősebbik *Rosny* fantasztikum: A föld halála, és a Felfordult világ (egy kötetben, Geniuskiadás). „A tűz meghódítása” után az emberi nem első tömegkatasztrófája ez, aztán az agónia, az utolsó ember elmúlása s a szervesetlen világ (a vasdelejesek) ébredése. Szóval összefüggő trilógia, az emberiség sorsa, dióhéjban. Rosnynál a fizikus elnyomja a művészt s hogy könyvének mégis irodalmi értéke van, az éppen az író tudatos szükségsváviságában rejlik, ami szerencsésen felel meg az utolsó, szavat vesztő ember némaságának. Ebben a komor, a fenségig dísztelen leírásban van valami különös, szokatlan erő, mint ahogy az egész gyászinduló „lehangolón szép”. — Laky Margit okos bevezetést írt a kötethez s mint fordító ügyesen megállta helyét.

Már sokkal több művészi szempontot áldozott fel a német *Lasswitz* Két bolygón című terjedelmes regényében a fizika javára. Szereplői egytől-egyig papirosfigurák s mindössze arra jók, hogy tolmácsolják az író, kinek egyetlen komoly célja egy tudományos fantasztikum minél hihetőbb megrajzolása. A már valószínű, de még bizonyításra szoruló fizikai elképzelés magában véve regényes s ezért is vált a regényforma olyan kedvelt köntösévé azoknak a tudományos utópiáknak, melyeknek a hivatalos tudomány egyelőre kiadja az utat. Viszont a regény keretei közt is hamarosan megvan a baj. *Lasswitz* rengeteget tud, remek a fantáziája, csak művésze nincsen. Hogy a Genius lefordította, illetőleg átdolgoztatta könyvét, helyes, utóvégre mégis csak értékes munkát adott, de azt hisszük, nem sok eredménnyel járt az a pályázat, melyet 12–16 éves tanulók számára hirdettek. Próbát tettünk u. i. egy felsőbb osztályú jeles diákkal, hogy feleljen e pár kérdésre: érdekes-e *Lasswitz* könyve, tanult-e belőle s melyik rész tetszett neki legjobban? A diák felelete az volt, hogy több szórakozást várt. Érdekesnek találta azokat a részeket, hol az író a fejlettebb bolygó műszereit rajzolja. Nem tanult belőle semmit (amiben nincsen okvetlenül

igaza, mert a tanulás nem mindig tudatos), az előadást vonatottnak tartja, a befejezést erőltettnak, a két bolygó lakóinak rajzát halványnak. — Bálint Lajos nagy szeretettel végezte az átdolgozás nehéz munkáját.

Kipling Három kópé-ja (Genius) pompás angol ifjúsági regény lehet, de ez a műfaj annyira nemzeti jellegű, hogy csak a legnagyobb művész bírja nemzetközivé szépiteni. *Kipling* nem adott mást, mint tipikusan angol regényt s ez a hang, ez a humor száraz a magyar diáknak. Tanulónk végigélvezett egy-két csinyt, különösnek találta a diákok vadságát, néha túlságosan durva tréfáit s légbolton megszerette, bár kissé távolállónak érezte, az intézet igazgatóját. Ennek az idegen diákhumorok a frazeológiája is más és hihetetlen nehézségeket gördít a fordító elé. Nem a *Benedek Marcell* hibája, hogy a regény magyar köntösben zamátát vesztette.

Az ifjúságnak szánt könyvek közül még legjobban megközelíti célját *Sven Hedin* útleírása: *Csangpo* Láma zárandokútja (Genius; a második rész még nem jelent meg). *Sven Hedin* nem regényt akart írni, hanem miliórajzot. Leírókészsége megszire kiemeli könyvét a letárszerű utirajzok tömkelegéből. A mese, egy mongol ifjú küzdelme a világi és a szent élet között, alkalmas keret, melyben az ázsiai nomád élet, valóság, a pusztai veszedelmek érdekes, lebilincselő képsorozattal szélesednek. — *Gerely Jolán* stílusosan adta vissza az eredeti színes, eleven nyelvét.

Nagyon becsületes ír regény *Sheehan Patrik* könyve: *Gray* doktor vaksága, vagy a legfőbb törvény (Pallas kiadása). A csaknem ötszáz oldalnyi munka egy szent igazságon épülne fel, ha az író építeni tudna s unos-untalan maga is el nem tévedne negyvennyolc fejezetében. Ez az igazság: minden dogmán, paragrafuson diadalmasodik a törvények törvénye, a szeretet. Egy fiatal leány képviseli a legfelsőbb törvényt s egy rideg pap fogadja el hosszú makaeskodás után, mikor már késő. Az aprólékos, szinte öregesen bukdácsoló elbeszélés számos gyarlóságára mellett sok vallásos olvasóra számíthat keresetlen stílusáért s azért a sajtóosan ír levegőért, mely az egy-

más mellé állított embereken, s társadalmi jelenségeken szétárad.

Szerencsés téma gyarló kivitelben *Henri Bordeaux* regénye: Testnek feltámadása (Pallas). Egy ifjú katona elesik az elzászi harcokban. Jelentkezik menyasszonya, ki nemcsak vőlegényét veszette el, hanem leendő gyermeke apját. A leánynak egyetlen megértője az özvegy, az elesett hős anyja, de ellenük van az egész filiszter környezet, mely bizonyára tiltakozni fog a test feltámadása ellen. Az özvegy magához veszi a leányt s hűtlenné vált eselédiei, emberei előtt büszkén tartja fel az új embert, fia folytatását.

A hálás téma formátlan viasszá lágyul *Henri Bordeaux* kezében. Lassú, szintelen fejezeteken keresztül halunk egy titokról, melyet már az első lapokon sejtünk s kelletlenül hamarabb megtudunk. Am az író ezt nem veszi tudomásul s tovább titkolódik. Mindaz, ami ennek az ismert titoknak kézzelfogható felfedését késlelteti, vértelen epizódok sora. A lokálpatriotizmus bizonytalan alakjai untatnak; az elzászi nép háborús tüze nem hevít át; a harci események rajza legtöbbször száraz frontjelentéssé apad. Az alakok is csak beszélnek, minden jellemzőbb szenvedély nélkül; drámai feszültség, csúcspont sehol. A titokra épített s hamarosan ízetlenné vált esemény epikus szélességgel halad előre, mindennapi apróságok közt, melyek néha túlságosan túlnőnek a mese szűk keretén. Kiemelkedő személy egy sincsen, pedig hivatott író kezében a két nőből minden, a konvención esett sérelem mellett hatalmas regényalak válhatott volna.

Vajthó László.

Szász Károly: Emlékezés a vörös uralomra. Minden emlékiratszerű mű, éppen mert egyéni élményeket ad elő, természetszerűleg egocentrikus jellegű s így ritkán ment az elfoglaltság vagy fontoskodás hibáitól, mi miatt közlései az olvasó részéről tompításra szorulnak. Szász Károly könyvével szemben ily eljárásra semmi szükség. Huszonhárom fejezete mind a szerzőnek a proletárdiktatúra alatti keserves tapasztalatairól szól, de olyan tárgyilagos-ságallal, aminővel egy érdemes közéleti mult után csak kiválóan egyen-

súlyozott lélek képes visszaemlékezni a rajta esett sérelemre.

Szász Károlyt kétszer fogták el a vörös uralom hatalmasai s bár testi épségében nem okoztak kárt, bánásmódjuk fokozottabb mértékben is érthetővé tenné azt az erkölcsi főlháborodást, mellyel az „emlékezés” ezt a népboldogító korszakot megbélyegzi. Hogy a derűsnek nem mondható tárgy előadásbeli komorsága közben, helyenként szinte a humorig enyhül, az már az egészséges lélekben gyökerező iráskészséget dicséri. A könyv, a szerzőn kívül, közéletünknek egész sereg kiválóságáról mond el igen érdekes epizódokat; ez egyfelől forrásértékét növeli, másfelől valószínűvé teszi, hogy széles körben nagy érdeklődéssel fogják olvasni.

V. M.

Angyal Dávid: Tanulmányok. („Kultúra és Tudomány.”) E kis kötetet az írónak a *Budapesti Szemlében* és *Magyar Figyelőben* megjelent tanulmányait tartalmazza s így az író nevének kívül a dolgozatok megjelenési helye is mintegy ajánlja őket s biztosítja komolyságukat és tudományos színvonalukat. Négy tanulmányt gyűjtött össze Angyal Dávid s ezek cím szerint a következők: Shakespeare kisebb költeményei, Deák Ferenc emléke és a katonai kérdés, Gróf Széchenyi István történeti eszméi, Gróf Teleki László öngyilkossága. Látnivaló, hogy már a dolgozatok címén is rajt van a ma már oly gyakran visszasóvárgott mult patinája. De van ebből valami az író stílusán is, mely gyökeres magyarsága és rendkívüli szabatosága mellett is egy-egy szóval, vagy fordulattal kedvesen árulja el néha a dolgozatok életkorát, azt, hogy pl. az egyik tanulmány csaknem félszázaddal ezelőtt született s nyelvünk ez idő alatt ha nem is fejlődött: megmozdult s e mozdulattal nem egy oly szólás is lehullott róla, melyet örömmel szemlélnénk rajta ma is s mely íme Angyal Dávid nyelvén még mint friss gyümölcs pompázik. Ez egyik-másik fordulatában kissé régies nyelv kitünően símul a tanulmányok tárgyához, korhű és jól szabott ruha rajta, sujtas és zsinór nélkül, mintha csak arra törekednék, hogy minél egyszerűbb és mégis minél plasztikusabb legyen. Angyal Dávid írásait

s így e tanulmányait is stílusának cicomátlansága, csaknem puritán egyszerűsége jellemzi, de azért ez egyszerűségben van művészet, mert erő van benne. Mondatai oly határozottan, biztosan, oly súllyal hangzanak, mint megannyi kalapácsütés. Akár érveket sorakoztat egymás után, akár ellenfele érveit cáfolja, mindig kiérezni mondataiból az erő bátorságát és tudatosságát s az olvasó az érvek és bizonyítékok útvesztőjében is bizalommal követi sohasem tétovázó kalauzát.

Angyal stílusának e határozottsága nem fölvetett modor: következőképpen ez annak, hogy teljességgel ura a tárgynak, amelyről szól, s ítéletében is a biztosság ereje van meg. Akár Shakespeare szonettjeiről ír, akár Teleki öngyilkosságáról — mind a két dolgot aránylag rövid —, Angyal e pár lapra terjedő tömör tanulmányokban is éreztetni tudja, hogy tárgya egész anyagát áttekintette s az olvasó számára tudásának csak leglényegét hozza el: az eredményt. E két tanulmánynál is több becsvágygal, hatalmasabb anyaggyűjtéssel és lelkesedéssel készült másik két tanulmánya: Deák és a katonai kérdés, meg a Széchenyi történeti eszméiről szóló. Az előbbiben kimutatja, hogy Deák úgy értelmezte az 1867-iki törvényt, mint a halála után következő kormányok s a törvény „nyirbálását és aláadását fejlesztés címén a nemzet becsületével össze nem férő, káros eljárásnak tartotta“. Ha e dolgot tárgya természeténél s a viszonyok változásánál fogva első megjelenése óta vesztett is időszerűségéből, arra nézve, aki akár Deák alkotásáról, akár hazánk újabb történetének egy fejezetéről szabatosan megrajzolt képet akar nyerni, igen tanulságos Angyal tárgyilagos és meggyőző okfejtése. Érveit Deák nyilatkozataiból és beszédeiből meríti s így következtetéseit egy biztos alapon induló szillogizmus erejével hatnak. E tanulmánnyal csak a Széchenyiről szóló vetekszik értékére nézve. Ez markolja a legnagyobb anyagot s mondhatnók: a legérdekesebbet. Széchenyi szellemét egy-egy napilapunk ma is állandoan idézi s úgy tetszik, e szellem mint erőforrás közelebb áll hozzánk más nagy emberünkénél. Angyal Széchenyi

gondolkodásának egyik legérdekesebb termelését vizsgálja: történeti eszméit. Tudvalevő, hogy ezek megbecsülésében igen különböző volt írónk felfogása. Széchenyi tisztelői közt „némelyek történeti felfogását a nagy szellem gyöngédén érintendő hibái közé sorolják“, mások még életében épp ez oldalról sebeztek őt legérzékenyebben. Angyal kimutatja, mily hatások alatt s minő rendszerré fejlődtek Széchenyi eszméi az általános történetről, aztán ez eszméknek s a hazai viszonyokról való felfogásának kapcsolatáról szól, végül az egykorú és későbbi tudományos mozgalmak (Herder, Comte, Spencer, Darwin) szempontjából vizsgálja őket. E tanulmány sok új adattal világítja meg Széchenyi műveltségét s nem szakemberre nézve is érdekes olvasmány. Mindvégig lelkesen, elevenen van megírva s a szerző hatalmas anyagkészletéről éppúgy tanuskodik, mint eredeti, gyakran mély gondolatairól. A kis kötet általában egyik értékebb könyve a *Kultúra és Tudománynak*, s az olvasó, ki a jelenben kelletlenül jár, örömet fogozhat e könyv tudós szerzőjének karjába, hogy vele a multba vezettesse magát.

Hartmann János.

Prohászka Ottokár: Elbeszélések és utirajzok. (A Szent-István-Társulat kiadása.) E munka bizonyára örömet és talán nagy meglepetést is szerez a magyar olvasóközönségnek. Prohászka Ottokár nevét ugyanis a köztudat számára szónoki művészete avatta jelentőssé, amellyel egészen új, irodalmilag is igen értékes irányt indított meg a katolikus szónoklatban. A nagyközönség előtt azonban kevéssé volt ismeretes mint szépíró, aminőül pályája kezdetén tűnt fel. E kezdetet szinte egészen elfeledtette a szónoknak benne egyre kizárólagosabban és jelentősebben kialakuló egyénisége. A fentjelzett címmel most megjelent kötetnek éppen az ad különös érdekességet, hogy Prohászka Ottokár első szépírói munkásságát gyűjti össze.

Egy kialakult írói pálya távolságából annak első alkotására történő visszapillantás önkéntelenül is a vizsgálódás ama szempontjainak engedni át az elsőséget, amely azt

keresi, hogy hol kezdődnek az íróban egyénisége első vonásai, mi van benne már most a későbbi író képéből, melyek azok az alkotó erők, amelyek továbbfejlődtek benne avagy kimaradtak egyéniségéből. Kétségtelen, hogy Prohászka Ottokár ifjabbkori írásainak e szempontoktól függetlenül is megvan a vonzó értékük: elbeszéléseiben az élet egyes mozzanatait költői és bölcselkedői erővel mélyen átható reflexiók sokoldalú gazdagsága, leírásaiban pedig a benyomások frissen szemléltető ereje és nyelvének festői pompája. De ezen értékek megállapításához a teljesség igénye odakívánja a már érintett vonatkozások megvizsgálását is.

Prohászka Ottokárnak már ezek az alkotásai is a jövődől szónokot jelzik, még pedig azon formák szerint, amelyek benne később egészen különálló stílussá és módszerre fejlődtek ki. Feltűnő prózájában az erős líraiság; a benyomásokkal szemben való eleven érzékenység; a képzetele döntő uralma, mely erősen metaforikus színezi az előadást s a gondolatot nem közvetlenül láttatja, hanem esztétikai elemek alá fátyolozza és így engedő érvényesülni; a felvett behatások szónoki feldolgozása és kifejezése, a modern világ problémáinak részvevő megérintése; mindezek fölött pedig a stílus újszerűsége. Mikor Prohászka ezeket a dolgait írta, a magyar prózai stílus még a nagy örökségek nyomdokain járt. De az ő stílusa már nem minden részében az előző hagyományok neveltje. A merész asszociációs kapcsolatok, a megszemélyesítésnek a szóképeket önállósító nagy szerepe, általában a stílusnak a tárgytól elváló, különhatású érvényre juttatása, mik stílusára jellemzők: a magyar stílus nagy átalakulásának idejét jelzik. S ha arra gondolunk, hogy a későbbi Prohászka Ottokár milyen kiváló stílusművész, akkor — ezeket az első munkálatait szem előtt tartva — joggal mondhatjuk, hogy őt nemcsak egyénisége, hanem írásművészeté is nevelte szónokká. Neki tehát nemcsak a szónoki irodalomban, hanem a magyar stílus történetében is fontos helye van.

Brisits Frigyes.

Szinjástörténet. „A magyar színészet története“: ezt a címet adta Pataky József, a Nemzeti Színház tagja, egy tavaly megjelent munkájának, mely a magyar színházi viszonyok történetét a legrégibb időktől 1887-ig öleli fel, vagyis a Nemzeti Színház fennállásának ötvenedik évéig. Könyve első része a kezdet küzdelmeit ismerteti, a második a Nemzeti Színház történetével, a harmadik a vidéki színházakkal foglalkozik.

Ily nagy anyagot csak vázlatosan ölelhet föl 223 oldal, s eredetiségre sem nagyon törekedhet. Az első rész fejezetei Bayer József alapvető nagy művére, a Nemzeti Játékszín Történetére támaszkodnak; másodikból veszi az utolsó rész anyagát is. Legeredetibb része a közbülső. De nem is az eredetiség itt a főkérdés. Ő kézikönyvet akart írni s munkája e tekintetben csakugyan hiányt pótol.

Könyvével kapcsolatban önként fölvetődik a színház-történetek problémája. A mult században a színházak történetét a kultúrtörténet egy fejezeteként fogták fel; főképp filológusok foglalkoztak vele s az anyaggyűjtést szerencsésen be is fejezték, annyira, hogy ma már e tekintetben csak részletek pótlására lehet szükség. Az irodalomtörténet is lényegileg ugyanezen módon foglalkozott a játékszín multjával, legföljebb bizonyos száraz kimutatások (napi kiadások és bevételek mérlege stb.) mellőzésével tért el a színház-történet említett válfajától.

E filológiai természetű munkálatok kielégítő képet csak a játékszín gyermekeiről nyújthatnak, későbbi fejlődésének bemutatására azonban elégtelenek. A *szinjástás*, a színház e legsajátabb princípiuma, bár többnyire párhuzamosan fejlődik a korszerű irodalmi irányokkal, mindenesetre önálló életet is él, s megvan fejlődésének a maga külön, szerves folyamata. Nem elég tehát a színházak külső történetének adatait föltárni és elrendezni. Ez alapvető munkálat végeztével tovább kell mennünk. Színház-történetek mellett és után most már a *szinjástörténet* is múlhatatlan szükség. Utalt erre már Rakodczay Pál is, ki *szinjástörténet*ünk anyagát sok találó észrevétellel gazdagította.

Szinjástásunk csak az ötvenes

évek után vált öntudatos művészetté; öntudatossá tette a történeti szempont és a külföldi színházak hatása, mert bizonyos irányba, nem akarom stílusnak nevezni, a legprimitívebb színháznak is van. Az e pontig vezető fejlődés földerítése volt a színház-történetek első feladata. Erre vállalkozott többek közt Bayer József és Rakodeczay Pál. Bayer József, aki a legrégebb időktől 1837-ig állította össze az anyagot, kétkötetes munkájában a „színészet nemzeti, kulturális missziójáról” és „műveltség-történeti jelentőségéről” beszél, a magyar drámairodalom történetében a drámát és színészetet „párvonalosan” tárgyalja, hogy „egymásra hatásuk annál feltűnőbb legyen”. — Rakodeczay Pál teóriában modernebb, mint Bayer; az 1837 és 1850 közti évek színház-történetével foglalkozott, a színjátszást tartva szem előtt. Éles hasonlaltat mutat rá, hogy milyen helytelenül jártak el, akik csak kultúrtörténetet láttak a színház-történetben és „színházépítési és pénzgyűjtési vajudásokkal” foglalkoztak színjátszás helyett: „Éppen olyan ez — szerinte —, mintha a cinquecento művészettörténetét úgy adná valaki, hogy azt mutatná ki nagy szorgalommal, milyen épületet adott Gyula pápa Michelangelonak, hogy fessen benne, mennyibe került az épület, mit kaptak a munkások, mit maga a festő stb.” Az anyaggyűjtés, bár igénybevett egy emberéletet, egyiküknél sem volt öncél. Az ő életmunkájuk árán lesz lehetséges a színjátszás-történet megírása.

Bayer és Rakodeczay munkái két típus képviselnek és ebbe a két főosztályba sorozhatók az összes többi színház-történetek. Bayer tisztán a tárgyra szorítkozik, csak az akkori színház lebeg a szeme előtt, primitívségével és küzdelmeivel; írásain nem látszik meg, hogy színházba járt és hogy ismerte saját korának színművészetét. Szaktudása nem irányult speciálisan a színház-történetre; az ő általános kultúrtörténeti érdeklődése épp oly jól megörökíthette volna a Nemzeti Múzeum vagy a Tudományos Akadémia történetét is. Könyvei kiváló és jól rendezett forrásmunkák, csak ezek alapján lehet továbbmennünk. Bayer nem értékeléseket, hanem alapos részlet-kutatásokat adott. — Nagyjában

ugyanaz áll Rakodeczayra: könyvei szintén használható forrásmunkák, de igen rosszul rendezett anyaggal. Ő a másik pólus képviselője; nemcsak hogy nagyon jól ismerte a színművészetet, de mint színigazgató ebben élt és ebben harcolt. Mint színész tisztaban volt a kulisszatitkokkal és szerepekkel, mint félreértett és el nem ismert tehetség azonban nem tudott objektív ítéletet mondani. „Egressy Gábor és kora” című főművében saját, érvényesíteni nem tudó egyéniségét szólaltatta meg és Egressy védelmében önmagáról beszélt. Nem azért ad igazat Egressynek Gyulai, Greguss és Salamon Ferenc egykorú bírálataival szemben, mert objektíven erre a meggyőződésre jutott, hanem mert adott esetben ő is Egressy felfogását tette volna magáévá. — Följegyzéseiben és kritikáiban sok a találó megjegyzés; hiányzik azonban belőlük valami a tudományosság elemi kellékeiből.

Ez a két típus található meg a külföldi színház-történetekben is. A francia színház már a XVII. században élte virágkorát és azóta állandó följegyzések és összefoglaló munkák foglalkoznak a színház-történetével. A franciáknak általában igen nagy érzékük van a színjátszáshoz, a napilapok ma is hasábonkon át foglalkoznak egy-egy művész alakításával, teljesen kifejező és összefoglaló színjátszás-történetük azonban nincs. — Hasonlóképp a németeknél; dr. Hans Landsberg (Theater Kalender, 1911.) a színház-történetek bibliográfiáját adja és bevezetésében ugyanezt állítja: „Mint-hogy a színház-történet aránylag még igen rövid életű és szerényen igen kis térre szorítkozik, így természetesen, hogy összefüggő munkákkal nem rendelkezhetünk. Nincs használható német színház-történetünk...” Bibliográfiájában is tisztán megkülönböztethető a főntemlített két típus: a filológus és a színész (az utóbbi rendszeren rossz filológus); igen jellemző, hogy a legnépszerűbb német színház-történetet Eduard Devrient írta.

A felsorolt tények magyarázata igen egyszerű: a színész játékát, melyet Schiller, Victor Hugo és Petőfi után a halandóság fájdalommal romantikus fátylába burkoltak, so-
káig nem igyekeztek, mert nem tar-

tották lehetségesnek, megörökíteni. Pedig minden nagy színész alakításában van valami halhatatlan, nem is szólva egyes darabok általános színészi felfogásáról. Amilyen általános néha a hagyományhoz való ragaszkodás, sok esetben, pl. Molière-ben, olyan biztos játéktílust teremt, mely idővel megdönthetetlenül válik. Mikor Antoine Tartuffe-öt modern ruhában, mint társadalmi darabot játszott, egyesek kinevették, mások érdekes kísérletnek tartották, de mindnyájan visszatértek a Comédie Française hagyományos felfogásához. — Garrick III. Richard-alakításáról oly pontos följegyzések maradtak, hogy akadhat olyan tehetséges színész, aki ezt felhasználva, eljátssza a szerepet Garrick ötleteivel, ha — sajnos — nem is Garrick tehetségével. — Max Hermann helyesen foglalja össze a mondottakat: „Kívánjuk és jogosan kívánjuk, hogy színház-történet-tudományunk legyen, — ezzel azonban ma még nem rendelkezünk. Hiszen meg sem tudjuk határozni megfelelően a jövő tudományának feladatait.“ Max Hermann is a színjátszást tartja szem előtt; ő több színész játékát rekonstruálta, s különösen érdekes, hogy Hans Sachs színpadi utasításai alapján következtet a nürnbergi mesterdalnok-színházra. Ezt a módszerét igyekszik általánosítani, de már Edgar Gross (Deutsche Bühne von Georg Plotke, 1919) is kimutatja, hogy ez csak bizonyos esetekben lehetséges, elsősorban primitív színművészetnél; az olasz díszlet-színpadra pl. már ez a megoldás nem alkalmazható. — Hekler Antal (A görög színház esztétikája) a görög színjátszást az ásátásoknál talált edények figurái alapján igyekszik összeállítani és a színpad elválására építészeti bizonyítékokat hoz fel.

Már ebből is látszik, hogy a színház-történet, éppúgy, mint a rendezés, nemcsak szakismeretet, de sokoldalú tudást kíván, hiszen a színjátszáson kívül felöleli a kosztüm, díszlet és rendezés történetét is, minden pillanatban átnyúl az építészet, festészet, szobrászat, zene és tánc birodalmába. — A legkülönösebb azonban, hogy nekünk, bár szorgalmas filológusokban nem szűkölködünk, összehasonlító színház-történetünk nincs. Pedig csodálatos, hogy még külsőségekben is milyen pár-

huzam vonható a színházak történetében: a bécsi régi Burgszínház és francia színház küzdelme megfélemlenélünk a magyar és német színház harcának. Az opera és dráma versengése mindenütt megtalálható. — A Paulay-korszak jelenti a Nemzeti Színház második virágkorát; Paulay történeti és irodalmi tudással, színpadi érzéssel vezette a színházat.

Molière-t pl. a francia rendező-példányok szerint adta, Shakespeare rendezésénél Laube rendező-példányait tanulmányozta; megnézte a meiningeni előadásait; a modern francia darabok (ifj. Dumas, Augier) bemutatója előtt a főszereplőkkel együtt megnézte a párisi előadást. Igen érdekes lenne annak megállapítása, hogy mit tanult külföldön, hogyan vitte azt magyar színpadra és mit tartott jobbnak el nem sajátítani.

Idetartozik a stílus problémája is. A weimari iskola például, a túlzott szavalással, melyet ha Laube szerint nem is Goethe honosított meg, de kétségtelenül pártfogolt, Auschütz közvetítésével került a Burgszínházba. Színészeink (elsősorban Egressy) bécsi látogatásaival jutott el hozzánk és napjainkig talált magyar követőkre. — A stílus története lép előtérbe a Shakespeare-daraboknál is. Ezúttal is Bayer vetette meg az alapot (Shakespeare hazánkban, 1909) és mi csak Riedl sorait idézhetjük róla: „Nem tudom, van-e a német vagy francia irodalomnak könyve, mely a nagy britt műveinek terjedését az anyag ily nagy uralmával beszéli el.“ Bayer azonban lezárja munkáját a Kisfaludy-Társaságtól kiadott Shakespeare-fordítások megjelenésénél (a múlt század hatvanas éveiben) és nem emlékezik meg azokról az előadásokról, melyeken maga is résztvehetett. — Riedl új utat mutat tanulmányának bevezető soraival (Shakespeare és a magyar irodalom): „Minden művelt nemzet, minden korszak másként fogta fel Shakespeare-t.“ Fejtegetéseiben Gundolf nyomán haladt, aki a színházban az „apparátust“ látja meg mindenekelőtt. Mindketten szellem-történetet írtak, a stílus-történetnek adtak irányt, mert minden művelt nemzet és minden korszak másként fogta fel Shakespeare-t — a színpadon. Bayer összegyűjtött anyagát véve alapul, a különböző játéktílu-

soknak és Shakespeare darabjainak színpadi életét kell feltámasztania a színjátszás történetek.

Ezek alapján a legtermészetesebbnek az látszanék, hogy a színházi ember a legjobb színháztörténész; egyszerűen elmondja azt, amit látott vagy amit csinált, összehasonlítja felfogását mások munkáival és így a legkomplikáltabb kérdéseket is tisztázza. A gyakorlat azonban egészen mást mutat. A színházi ember gyakran rossz teoretikus; a legtöbb színész emlékirata anekdota-halmaz, mely néha jó forrásmunka. Még Laube könyve (Das Burgtheater) sem ad tiszta képet a rendezéséről, viszont kétségtelen, hogy sok mindent sejtet. Antoine naplója (Mes souvenirs sur le Théâtre Libre 1922) a műsor belső tartalmáról, színjátszásáról és rendezéséről csak halvány fogalmat ad. Reinhardt nem írt művészetéről, de három könyv őrzi emlékét, három igen gyöngé és korántsem objektív könyv.

Gordon Craig (De l'art de théâtre) már világos képet ad színpadi felfogásáról, de e kitűnő teoretikus elmélete nem valósulhatott meg a gyakorlatban. Hevesi Sándornak A színjátszás művészete c. könyvét nem lehet a szó szoros értelmében vett színháztörténetnek nevezni; ő onnan indul ki, ahová minden jó színháztörténész igyekszik: a problémából. Ezek alapján, ha nem is időrendben, de történetet ad és könyve a mai napig az egyetlen magyar könyv, mely megérdemli a színjátszástörténet elnevezést.

A magyar színjátszástörténet azonban még a jövő feladata. A filológiai munkákon és egykorú följegyzéseken kívül őszinte és *teremtő* színbírálatnak kell támogatnia, oly színikritikának, mely nemcsak bírál, hanem ismertet, összehasonlít és leír. Gyulai színikritikái szolgálhatnak példaképen; dramaturgiai dolgozatai nemcsak színi bírálatok, hanem színjátszástörténeti részletek. Ezek alapján a rendező-példányok, színházi múzeumok és fényképek segítségével el lehet érni azt, amit eddig csak megközelítettek s amit esztétikusaink közül talán csak a fiatalon elhalt Vértessy Jenő (A magyar romantikus dráma) tudott volna megoldani. Könnyű és szép út Gyulai, Greguss és Salamon Ferenc után haladni. Vajjon utalhatnak-e

majd ily elődökre azok, akik valamikor az 1923. év színháztörténetét fogják kutatni? *Siklóssy Pál.*

Irodalmunk külföldi ismertetői.

Egy csinos kiállítású német könyv és egy olasznyelvű vékony, zöld fűzet fekszik előttünk. Mindkettő költészetünk bűvös lámpájával igyekszik a magyar szellemi élet sugarait idegen szívekbe vetíteni.

Az egyik (Anton Laban: Ungarn in seiner Dichtung. Amalthea-Verlag, Zürich—Leipzig—Wien) költészetünk történetét mondja el, azaz hogy nem az egészet, mert okszerű korlátok közé szorítva anyagát, csupán a lírai s elbeszélő-költészetet öleli fel. Csak alkalomadtán vet egy pillantást a drámára. A régi mondavilág, a középkori legendák Arany Jánosnak egy-egy szépen fordított költeménye körül csoportosulnak. A renaissance és reformáció korszaka Balassa Bálint alakjában kísérli meg közelférközni az idegenhez. A „Hit és Nemzet” eleven ereje Zrinyiben szimbolizálódik. Azután sorra kerülnek: a kuruc költészet, az „újraébredés” (különösen Csokonai), a „romantika kék virága” (Kisfaludy), a Vörösmarty körül fölpezsdülő „új élet”, a „fénylő csillag” (Petőfi) s végül a „beteljesedés” (Arany János). A könyv fele az utóbbi két költőnek van szentelve.

Az imént idézőjel közt felsorolt fejezetcímek már elég biztosítékot nyújtanak arról, hogy e könyvecske távol áll minden pedantériától. Egy-egy költőnk alakját a jól odavetett korszak keretéből emeli ki. Rövid, évszámot kerülő élet- és jellemrajzai mintegy kommentárul szolgálnak ahhoz a számos költeményfordításhoz, meg szemelvényhez, melyek tulajdonképpen a könyv törzsét alkotják. Lábán Antal ritka gondnal és ízléssel válogatta össze őket. Annyira lelkiismeretes, hogy például az egyik Petőfi-versben két fordítás sikerültebb strófáiból szövi össze példáját. A Perlenberg Arthur (budapesti miniszteri tanácsos) által fordított Balassa-költemények Kuruc-dalok, Csokonai-versek itt jelennek meg először. Hűségüket, csinos formájukat külön dicséret illeti.

A szerző élvezetes elbeszélése esztétikai műveltségének is számos ta-

nujelét adja. Az utolsó lapon összefoglalja azokat a vonásokat, melyek a magyar népnek a költészetében tükröződő jelleméről az olvasó szeméi előtt fejtettek ki. A jól összeválogatott illusztrációk közt a pozsonyi Mária Terézia-szobor képe alatt ott van ugyan a lehangoló adat: leromboltatott 1921-ben; de Lábán könyvében titkon ott reszket a mai magyar lélek, mely a multból merített önérzettel csendíti meg újra Széchenyi szavát: Magyarországnak nem volt, hanem lesz.

A könyv a nagyközönség számára készült. Ahhoz is szól. Propaganda-írás a szó legdiszkrétebb, legneme-sebb, legjobb értelmében.

A vékony zöld fűzet egy új olasz folyóiratnak Fiuméből érkezett első száma. Címe: „Delta.“ Programmja egyrészt a „latin gondolat“-ot kelet felé árasztani, másrészt a „Hinterland“ (Magyarország, Jugoszlávia, Ausztria, Cseh-Szlovákia) új kultúráját az olaszokkal megismertetni. Hagyományos politikai rokonszenv diktálta a szerkesztőknek, hogy az első számot kizárólag a magyar irodalomnak szenteljék; ehhez pedig méltó bevezetésül szolgál Rákosi Jenő meleg, színes Petőfi-megemlékezése, melyet már a Studio ízléses, Jaschik Álmos rajzaival díszített kis olasz Petőfi-antológiájából ismerünk. Azután két új Petőfi-tolmácsoló — Silvino Gigante és Antonio Widmar — sikerült Petőfi-fordításai következnek, melyekhez nem méltatlanul csatlakozik Babits Mihály egy gondolatban gazdag költeménye. De azután vajjon Szép Ernő és Szomory Dezső csakugyan annyira reprezentatív tehetségei-e a mai magyar irodalomnak, hogy az olasz közönségnek okvetlenül őket kell megismernie elsősorban? Az elsőről, az „apró dolgok költőjéről“ azt mondják ugyan a szerkesztők, hogy gyermeked „bája nem egyszer modorossá lesz“, s hogy a másoknak, „a magyar irodalom dekadens-típusának“ minden egészséges erkölcsi érzékű embert visszatartó elbeszélését csak azért választották sok más „vulgáris és ízléstelen közül“, mert legjellemzőbb írójára. De hogy nem látták meg a szerkesztők valódi értékeinket, melyek — ily közkeletű és fenntartásos bevezetés

nélkül is — sokkal igazabban képviselhetnék volna mai irodalmunkat? Reméljük, hogy Widmar Antal finom irodalmi műveltsége megtalálja őket a következő magyar számban. A folyóirat kiadásában egyébként egy „Collezione straniera“ is jelenik meg, mely Widmar és Silvino Gigante avatott fordításában közli Mikszáth Kálmán egy regényét, s Ady Endre válogatott költeményeit.

Kastner Jenő.

Verseskönyvek. (Ifj. Radványi Sándor, Laurisin Lajos, P. Pál Ödön, Tóth László versei.) Irodalmunk életrajzában bizonyára a líra mutatja a legfolytonosabb és legszerveesebb fejlődést, illet-anyagának állandó gazdagodásában is, ez anyag alakításának mind belső, mind technikai megoldásában is. Aki most kezdi a versírást, a lírai lélek és lírai forma dús hagyományán fejlesztheti ki a maga egyéni líraiságát s a maga egyéni hangját. Ha pedig ilyen sajátos, mindenki mástól elkülönülő lelki tartalma és formái leleménye nincs: költészetünknek legfeljebb statisztikájában kérhet helyet versei számára.

Ifj. Radványi Sándor nyiregyházi verselőnek *Fiatal szívvel* c. könyvére igazában kár szót vesztegetni. Régebben önképzőköri színvonalat emlegettek efféle művek bírálatában, ma az önképzőkörök átlagában különbet nyujtanak e könyv írójánál, akiben éppen az önképzés ösztöne a legfogyatékosabb. Verseinek még központozása és helyesírása is dadog. Ritmizáló gyakorlatokat készít ritmusérzék nélkül, sőt szonettekét próbál a szonett belső és külső formájának ismerete nélkül. „A szonett: — így dalol, természetesen maga is szonettben — édes álmok költeménye, Petrárka, Sekszpir (!) oly nagyon szerette: — És Juhász Gyula merengő álmait Mindig-mindig lány szonettekbe tette.“ — A költészetet, persze, a tudás — ellenfélnék képzeli: „A rengeteg könyv hogyha meggörnyesztett A reáltárgyak súlya alatt, A poezissal mindjárt ledöntötte A sziklású tudományfalat.“ — Ady-hatás nélkül ma már vidéki poéta sem képzelhető el; Radványinál is találkozunk Adból — könnyű kitalálni, hogy: a Halál rokonával; ezt azután két versében is utánozza (Sóhaj. Én sze-

retem...). Ezek egyikében fordul elő a következő szépség: „En szeretnék tenni Egy merészt!” — Sefféle „merészt” máskor is merészel a magyar nyelv ellen. Horthy katonáit is így dicsőíti: „Sastollas szép regimentek, Nines párja e földön nektek!” — Földijét, Czóbel Minkát pedig költőtársi hevülettel így köszönti: „Sugarat hint álmainkra, Dícsértessél: Czóbel Minka.” — *Igy* bizony még a pesti írók is tudnak magyarul! S ha már egy derék nyírségi fi versírásra adja fejét, legalább szűz magyarságot tanulhassunk tőle! Gondolom is, hogy köznapi életében a szerző jó magyarán ejti beszédje sorát, és csak a versírás kényszere bírja rá illetén merényletekre.

S éppen e részben van valami mondanivalóm, ami nélkül nem is foglalkoztam volna Radványi műzsájával. Ezt a kötetet a nyiregyházi Bessenyei-Kör titkára ajánlhatja lelkes előszóval, s a versek alatt csillagos jegyzetek hírelik nyakra-főre, hogy: „E vers felolvastatott a debreceni Tisza István Tudomány Egyletem művészeti-nyiregyházi Bessenyei-Kör irod. pályázatán 300 K jutalommal kitüntetett költemény; az Országos Bessenyei-ünnepeken Nyiregyházán előadta X. Y.”... és így tovább. — A vidék ma is kritikátlanul osztogatja a babért a pátriabeli „tehetség”-eknek, akik azután a fővárosi kritikában nem látnak egyebet sötét rosszmájúságnál! Verseimet — mondja Radványi Sándor — „Dícséri sok diák s kislány. S hogy ezekre ráhallgattam: Összeszedtem és kiadtam” — Rosszul tette, hogy rájuk hallgatott. S talán a pályabírákra sem mindig tanácsos hallgatni. „Most elmegyek — mondja az utóljára idézett vers végén — S megint jövök, ha jobb leszek”. — Legyen szerencsénk — akkor.

Nyiregyházánál jóval közelebb: Kalocsán dalol *Laurisín* Lajos, az *Alkonyi mesék* szerzője; poézisa is közelebb van néhány kilométerrel az irodalomhoz. Jobban ismeri a formák csínját-bínját, bár inkább csak a virtuóztatás vonzza, s a belső zeneiség iránt kevés érzéke van (ez általában jellemző a készségüket szívesen mutogató kezdőkre). Olvasottsága is nagyobb, hanem ennek megmutatásában is valami mohó-

ság érződik. Olasz, angol, latin és görög idézeteket szeret mottóulírni versei elé, a kötet élére pedig Ibsen szavait biggyeszti — norvégül és magyarul; elég lett volna az utóbbi is: az eredeti szöveg magyar versolvasóknak aligha mond többet a svéd gyujtóska feliratánál. Szereti a szonett-formát, a rokokó, Alt-Wien és Biedermeier „hangulat”-okat, s általában a zenei, képzőművészeti és irodalmi allúziókat. „Az életem fehér vásznát — írja egy körmönfont versében — Hamlet búja és Rómeó szerelme Megtépte orvul, gorombán, perelve”. — Ez a „perelve” jellemző rimerőszakoló hajlandóságára is. Erre vall a következő két sor is: „Mint költöző darvak, elszálltak a rímek... Az álom magához már többé nem hí meg”, — valamint ez is: „A térdelőmre ritkán hullok, A Csend kísért, mint szürke bulldogg”. — Bizonyára újszerű muzsikát érez abban a sorában, ahol a Multat (persze nagy m-mel) „rabtartó arab”-nak nevezi, holott ennek bizony cseppet sincs szebb hangzása, mint az abrakadabrá-nak. Így azután a formával való játéka egészen külsőséges valami, s legtöbbször még csak a fület sem üti meg valódi zenei hangzással. Egy Kosztolányi-formájú versében azt mondja: „Kong Hangom, mint egy rezes-hátú gong.”

S minő az a lelkeség, amely e még tapogatózó formában megnyilatkozik? Egyes vers néha hatást tehet költője egyénibb jellemképe nélkül, versgyűjteményben azonban műhatatlanul keresnünk kell a poéta mondanivalóinak valamely — mondhatnám — ethikai egységét is. *Laurisín*, verseiből kitetszően, szerzetes-novicius volt, s ma is épp a kolostori élet honvágya lel olykor nála szép és igaz hangra. Am e nosztalgiaiak szomszédságában „És győzni fogok Én, a Nyomor-isten!” végződésű vers is akad (lásd Adynál: „Én, Mámor-fejedelem”, s effélék), amely beválnék valami Népszava-munkatárs szorgalmi dolgozatának is („kifosztom a milliomos bankárt” stb.). — majd megprimadonnát ünneplő költemény találkozik „Péchy Erzsi művésznőnek” ajánlva, a *Médi* operett századik előadása alkalmából; azután megint magyar Jeremiád, a kalocsai ellenforradalom napjaiból.

A költői tárgyak *ennyire* heterogén volta aligha vall csupán művészi sokirányú fogékonyságra; nyilván inkább itt is a kezdőnek ítélet nélkül való kapkodása látszik új meg új tárgyért. Egyelőre játszik a mondanivalóval is, éppúgy, mint a formával. S ez magában is elárulná könyvéről azt, amit rajta a zenei szokásból kölcsönzött, s költőnél igen modoros „Op. 1.” jelzéssel vél jónak feltüntetni.

P. Pál Ödön *Fekete váza* c. füzetének harminckét versével — három híján — fővárosi lapokban talákoztunk, főként az *Életben*; e folyóirat adta ki ezt a gyűjteményt is. Kurta versei egyenként jobban hatnak, mint együttesük, melyben valami erőtlenség fásaszt, s melyből az egyre fel-felöltő, sehogy sem hangzó asszonáncok is jobban kólnak (a bakon — lovagol; megáll — ajtaján; mosolyával — bíborában; reszketve — epedtem, stb.). A belső formát is csak elvétve tudja megoldani, egy-egy rövidebb versében; egyetlen hosszabb kompozíciója, a balladás *Gálfalván*, egészen szét-esik, s talán a könyv leggyöngébb darabja.

Kifejezésben általában kitaposott utakon jár, s ahol újat próbál, nem mindig szerencsés. „...az ismeretlen országokban Csiklandós lábbal ballagok” — mondja egy helyütt; máshol meg: „Ijedte fut az éjtszaka — Lágy négerteste megremeg”. Ez Tóth Árpád egy szép költeményére emlékeztet, melyben „az éj, a ropant néger, varázslámpát emel: a tiszta, sárga holdat”. Itt a néger-hasonlat művészi tisztaságú és teljességű, míg P. Pál soraihan nem bontakozik ki érzékelhető képpé, s alig több szóvirágnál. Ilyen ez is: „A Nap beteg ujjából fakó, barnás vér csepegett a meztelen háztetőre”.

Nyelvi kisiklások is akadnak. Meglepő újabb verselőink botfűlű magyarsága. Laurisin pl. a dús-ból meg busás-ból összegyűrt *dúsás* szónak vél polgárjogot nyerhetni; P. Pál-nál viszont „*Hörren* a sírbolt”.

Egyébként e versfűzérből rokon-szenves egyéniség tükröződik: hangjában van valami a gyónás halkságából és őszinteségéből. Csupán a gyónnivalójában szeretnének valamivel egyénibb ízt és eredetibb lelki tartalmat; különösen, mivel ez már második könyve a szerzőnek.

Tóth Lászlónak, a *Versek* költőjének, ismert neve van. Nagyatyja színészettünk egyik legnagyobb alakja volt, édesapja éveken át jeles igazgatója a Nemzeti Színháznak. Ennek színpadán a közelmúltban szerzőnk is szép sikert ért el egy elfelvonásos lírai darabjával. Egyébként a sajtó világának is egyik vezető egyénisége s költeményeivel is gyakran találkozunk fővárosi lapokban, már a szerző egyetemi évei óta. Kötettel — tudomásunk szerint — ezúttal jelentkezik először.

Verselő technikája első pillanatra szembeötlik. Művészetének mester-ségbeli része — azt mondhatnám — kisujjában van. Szereti a tiszta jámbusokat, a ragogó rímeket és a sokrímű strófákat (pl. az ottava rimát). Az igen is jó rímek erőltetésével néha már túlzásba is csap: „A ligetben malakit-vár, Fönn a várbán valakit vár A hercegnő!”; — vagy: „Ha együtt volna hat csodakrajcárom; Mehetnék én is nagy eggyel-beggyel — Egy szakaszjeggyel!” — Ilyen sorai nem egyszer a kabaréköltészet felé hajlanak, amint hogy egész poézisában van valami, ami a chanson-szövegek formanyelvére emlékeztet.

Érdekes volna egyszer levezetni ennek a hangnemnek genealógiáját irodalmunkban. Valahogyan így gondolom. Az egész genre-nak alap-hangja talán Byron Don Juan-jának meg Puskin Anyégin-jének fordításában esendült meg először nyelvünkön. Ez a világfiás, kissé az ellágyulással, kissé az iróniával kacérokodó tónus azután mintegy önálló fejlődésnek indult. Kiss Józsefnél is fel-felbukkan, majd Makai Emilén és Heltai Jenőn át egyre dalszöveg-szerűbbé lesz, s a kabarék életrekeltevel már kialakult, szinte tömeggyártásra alkalmas típusokat mutat fel. Szép Ernő meg Emőd Tamás például már csaknem teljesen ezekhez hangolják egyéniségüket; az előbbinél ez alaptípusokból új átmenet is jelentkezik az infantilis hangnem felé. Kosztolányi Dezső is — kivált régebben — szívesen öltötte magára ezt a gavalléros lírai klakk-frakk megjelenési formát.

Tóth Lászlóra mindezek hatottak. Kiss József egyik könyvének *Útravaló* c. előszavát így fejezi be: „És most eredi kis könyvem. Menj. Ha

véletlenül a Nobel-díjjal találkozol, mondd, hogy tiszteltetem". Tóth Lászlónak ugyancsak *Útavaló* c. előhangjában pedig ezeket találjuk: „Eredj kis könyv!... Menjetek versek... Ha összejöttök a Hír istenével... Mondjátok néki: ...szépen — tisztetem". — Kosztolányi *Vénasszonyok nyarán* c. versének kezdő sorai: „Az ég törékeny, lágy üveg most, A napra tartjuk sárga arcunk"; Tóth Lászlónak is van *Vénasszonyok nyara* c. darabja: „És én a tűnő, hervadt nyár felé Fordítom sápadt, könnyes arcomat!" Nála ezek befejező sorai a versnek.

Amit szerzőnk világfiás költői testtartásáról mondtam, talán *Bál előtt* c. versének első stanzája példázhatja legjobban:

Kemény ingmellem megragyog fe-
[héren, —
Még az árnyék is fölesillog, ha rá-
[hull —
Könnyű habos fehér selyemmellé-
[nyem
Három aranyos antik gombra zárul,
A kihajtás fakó selymén szerényen
Halvány krizantém nyil gomblyuk-
[virágul —
Karesún símul rám a fekete frakk...
Te víg este! Már régen vártalak!...

Ime: a mai Anyégin, akinek gomblyukdíszre valamelyest Kosztolányira emlékeztet. („Hervadt krizantém gomblyukunkban": a fön-
tebb idézett Kosztolányi-versben.)

Egyelőre nyelvben is, mondani-
valóban is főként ez a túlságos báli kikészítettség az, ami hátráltatja költőnk finom ingeniumának egyé-
nibb kibontakozását. Ehhez az volna az első lépés, hogy feláldozza rou-
tine-jának azt a hányadát, mely in-
kább torlasza, semmint küszöbe az önmagunkhoz vezető útnak.

Rédey Tivadar.

Nagy József könyve a mai filo-
zófia főirányairól. Nem könnyű fel-
adat a modern bölcselkedés főbb
áramlatairól egységes képet alkotni.
Korunk sokszor emlegetett világ-
nézeti anarchiája alig engedi meg,
hogy valamely egységből származ-
tassuk a mai filozófusok szerteágazó
tanításait. Még inkább bonyolítja a
helyzetet, hogy napjaink filozófiai
irányai voltaképpen híjával vannak
minden mélyebb eredetiségnek:

többé-kevésbé öntudatosan felújí-
tott régi gondolatáramlatok, melyek
nagyreszt már a görög filozófiában
földerültek. Ez nem baj, abban az
esetben, ha ez ama céltudatos törek-
vést szolgálja, hogy a régiek nagy
gondolatkinceseit kiaknázzuk s arra
építsünk tovább; de annál inkább
megnehezítik az ily jelenségek a
bölcseztörténetíró feladatát, ha
történelmi öntudatlansággal páro-
sulva az eredetiség igényével lép-
nek föl. Ilyenkor igazán nem tud-
juk, hogy miképpen értékeljük az ily
filozofémát s miképpen illesszük azt
be az emberi gondolkodás nagy fo-
lyamatába.

Nagy József azt a szerencsés utat
választotta, hogy korunk szellemé-
nek analizéséből indul ki. Ebből me-
ríti amaz osztályozást, mely szerint
előbb „az élet filozófusait" tárgyalja,
nevezetesen Nietzsche, Guyau és
Bergson tanításait. Rendkívül plaszt-
ikus és találó képet nyújt e három
gondolkodóról: jól látja meg böl-
cseletükben a hasonló vonásokat, de
a mélységes különbségeket is. Kri-
kája mélyreható, mellyel egyoldalú-
ságaikat feltárja. Szerencsésnek
mondható az is, hogy mintegy füg-
gelékképpen Simnelt és Dnésetet is
ebben a fejezetben tárgyalja: az
előbbinél ismeretanyagunk töredé-
kességének hangsúlyozása, az utób-
binál az élet autonómiájának tana
az a gondolat, mely igazolja az osz-
tályozást.

A következő fejezet, mely „A po-
zitivizmus" címet viseli, már logi-
kailag kevésbé egységes. A „szo-
ciologizmus" (E. Durkheim), az
„oekonomia elvének" képviselői (E.
Mach, Avenarius, Ostwald), s a
„pragmatizmus" hirdetői (F. C.
Schiller, W. James) kétségtelenül e
fejezetbe tartoznak. A „fakcioniz-
mus" (Vailinger) s Dilthey „histo-
rizmusa" is valóban a pozitívizmti-
kus eszmevilág szülőttei, de már
Wundt nagyvonalú metafizikai szin-
tézise bajosan állítható a pozitívista
gondolkodás termékei közé, hiszen
inkább tiltakozás ez utóbbiak ellen;
helye inkább az „élet" filozófusai
között lett volna. De e beosztásnak
nem szabad kellesztését nagyobb fon-
tosságot tulajdonítanunk; bármily
cím alatt tárgyalja is Nagy József
az egyes gondolkodókat, egyaránt
gyönyörködtet bennünket világos és
velős ismertetésével éppúgy, mint

objektív és higgadt kritikájával. Ez utóbbinál legföljebb az nyugtalanít bennünket, hogy nem látjuk magának a szerzőnek álláspontját. E szempontból némi szkepticizmust érzünk szavain, ami az olvasóban könnyen a filozófiai gondolkodás sikerébe vetett bizalmát nemhogy növelné, sőt inkább talán csökkenti. Boutroux és Poincaré tanításában is, „A természettudomány kritikája” című fejezetben, inkább a negatívumot látja, ami különösen az előbbi gondolkodóra nézve nem teljesen megfelelő.

Rendkívül sikerült a mű utolsó fejezete, mely „Az idealizmus ébredését” tárgyalja. Mély megértéssel ismerteti és bírálja mind az új kantianusok (Coten, Natorp, Casserer), mind az „értékfilozófia” úttörőit (Lotze, Windelband, Münsterberg, Rickert), valamint a „modern platonizmus” gondolatvilágát. A magyar filozófiát is nagy szeretettel méltatja, bár sajnosan nélkülözzük Böhm Károly tanításának ismertetését, aki különösen mint a modern értékelméletnek a külföldet is megelőző úttörője érdemelt volna meg beható méltatást. De Nagy József könyve így is igaz gyönyörűségére és okulására fog szolgálni közönségünknek. Szerzője e művében is az emberi gondolat elsőrendű történetírójának bizonyul, ki szerencsés kézzel oldja meg azt a problémát, miképpen lehet az emberi bölcselkedés historikusának magyarázata teljesen objektív és mégis erősen egyéni és elmemozdító.

Pauler Ákos.

Debreczeny Lili: Fáról szakítottam. Az első pillanatra kedve támadna az embernek, hogy olvasatlanul vessen félre ezt a kis verseskötetet, de ha rászánja magát az elolvasására, nem sajnálja az időt, amelyet vele töltött. Első pillanatra csak a nagyot akarás, a formai szertelenségek, feltűnőségek görcsös keresése ötlik szemünkbe. A szerző Pegazusa olyan mesebeli szárnyakkal bír, hogy képzeletünk paripáját hiába sarkantyúzzuk habosra, néhol még csak nyomába sem ér amának. A képtelen vágatásnak természetesen sok a veszedelme; egy kis gödör is elég kelepce neki, amint nem egyszer tapasztalhatjuk is ebben a kötetben.

A formai szertelenségek alatt azonban egy mélyérzésű, az élet harcában lázadó, a csapások alatt vergődő és vonagló női szívet találunk, amely nem látja még a harc végét, nem ismeri a célját. Csak harcot az étellel és önmagával. Ez a harc érthetővé teszi ugyan némiképp a formai szertelenségeket, de elfogadhatóvá nem. Ha majd a harcban nyugalom áll be, vagy a meggyötört lélek az „alázat kebelére” menekül: szerencsésebben megtalálhatja megnyilatkozása formáit a női egyéniségnek inkább megfelelő terenumon. A kötetben elszórva nagyon szép sorokat s értékes költeményeket találunk. Meg vagyunk győződve róla, hogy ha majd a vívódó, forrongó szív viharja kissé elcsitul, a szertelenségek vadonából az életcélt vezető fénye mellett egy nyugalmas tisztásra fog érkezni s ott rátalál arra a fára, amelyről sokkal nemesebb, értékesebb gyümölcsöket szakíthat s fog is szakítani.

— *mp.* —

Tisza-évkönyv 1923-ra. A Tisza István Emlékbizottság kiadásában megjelenő Tisza-évkönyv az 1923-ik évre az előzőknél vastkosabb kötetben jelent meg. Berzeviczy Albert előszava után Vargha Zoltán „Gróf Tisza István ősfája” című alapos, szép tanulmányában a Ribot-féle elmélet alapján igyekszik Tisza lelki alkatát megmagyarázni. Réz Mihály szintén Tisza lelkének néhány vonásával foglalkozik s jellemének egész rendszerét mélyrehatóan elemezve, érdekes gondolatmenettel világít rá a nagy férfiú egy meglepő gyöngéjére: fogyatékos emberismeretere. Rózsavölgyi László naplója Tisza haretéri szerepléséről mond el néhány közvetlen, meleghangú részletet, de második felében megrázza az olasz front felbomlásának ijesztő képét is. Vadász Lipót, B. Roszner Ervin és Szász Károly emlékbeszédei mellett Pekár Gyula Tisza utolsó napjairól számol be. A kötet hátralevő részét az 1921-ik évi teljes Tisza-repertorium foglalja el, melyet Nagy Miklós állított össze aprólékos gondallal.

— *rt.*

Sík Sándor. A katolikus vallásos líra a XIX. században kapja meg a maga forma-alkotóit. Költői motívumok hagyománya szempontjából

a század közepéig majdnem teljesen az előbbi korok tipikus élmény-elemeivel találkozunk benne. Csak Mindszenti Gedeonnál tűnnek fel a személyes vallásos vonatkozások életszerű adatai, a vallásos költői tudat újszerű értelmezésének és tartalmának eredményeként. Különben pedig formailag a vallásos líra nem tudta saját jellegzetességét a líra többi fajai közül sem elkülöníteni, sem kiemelni. Valósággal kevert életet folytat velük, átveszi tőlük stílus-problémáit, szokászatát, az anyagfeldolgozás módszerét, sőt némiképp hozzájuk rokonítja a költői egyéniség megnyilvánulási módját is. Ez az oka, hogy a vallásos és profán líra határai egymásba mosódtak, s a műfaji elhatároltság helyett inkább élményminőségi változatait jelentették az egyetemes lírai lelkiségnek. A vallásos költészet par excellence képviselői mellett föltűntek tehát az alkalmi vallásos költők, kiknél talán halaványabb az elvi meggyőződés, kevésbé kikristályosodott a tanszerűség, a vallásos érzés pedig inkább mint metafizikai hullámmás nyugtalankodik fel a lélek mélységeiből, de az emberi és költői átélésnek sokszor megragadóbb erejével, mint amazokban. A különbség csak az egyéniségnek a vallásos gondolathoz való viszonyában rejlett. A vallásos költészet problémája tehát abban a pontban volt adva, hogyan lehetséges a katolikus hitelvűség és érzület hagyomány-anyagát és tisztaságát érintetlenül átvinni azoknak a kifejezéseknek a formáira, amelyeket felvetett magából a XIX. század második felének új ember-típusa. A költői fejlődés ritka szerencsés helyzetben volt: adva volt ugyanis számára a szó eredeti értelmében konzerváló és az ennek legnagyobb fokú lehetőséget biztosító formai, illetőleg stíluszabadság; hiányzott azonban az újításnak veszedelmes tempója.

Az első megoldást Mindszenti Gedeon adta. Mindenestre Petőfi-hatásnak kell minősítenünk azt a megoldási módját, amellyel az életszerűséget tette költői énje megnyilatkozásának és vallásos tájékozódásának alapeljárásvá. Ez azonban csak tartalmi tekintetben jelentett megoldást, amennyiben aktuálisabb

teljességet adott a vallásos lelkület s az élet viszonyának. Hátra volt azonban még a vallásos költészet problémájának formai gondja: a vallásos gondolatot nemcsak világegyetemes tenni, hanem stíluszemléletet is kifejtetni belőle, avagy legalább is erre alkalmassá fejleszteni. Ezt hozta meg Sik Sándor.

Sik Sándort egy meglepő gazdagságú lírai fiatalság lendülete mutatja be az irodalomnak. Az út, amelyen jött, először nem irodalmi minták állomási előtt haladt el. Nehéz és talán hiábavaló keresés is volna az ő közvetlenül első elindító költői forrását kutatni. Mindszenti-től útravalóul talán csak a vallásos költői öntudat ígéző szeretetét kapta. De ennek a költői tudatnak belső megtermékenyülést, egyéniségének szinte döntő irányban s módon való gyarapodását Prohászka Ottokár vallásfilozófája, misztika és romantikus költőisége és kultúrtheológiájának modern irányzata adott. Prohászka Ottokár világnézetének elemei: a harmonikus, szép, evangéliumi egyéniség, a mély és lelkes benyomások életintenzitása, a cselekvő és diadalmos hit- és élet-szeretet — mind átkerülnek Sik Sándor lelkébe s valósággal ihlet-erőivé válnak. Ezekből alakulnak ki az ő vallásos lírájának modern egyéni, de egyúttal a modern profán lírától elválasztó, megkülönböztető vonásai is.

Sik Sándor a katolikus vallásos romantikának költői egyéniesülése. Romantizmusának vallásos meghatározottsága sok tipikus kortalajdonságot módosít rajta, egész egyéniségét pedig, költészetének belső irányával együtt, transzcendens álláspont megvilágítása alá kívánja. Megvan benne is a naturalizmus alól való felszabadulás lendülete, mint minden modern költőben, ez a hevület azonban nem feszül ki nála sem az én támadó igényű korlátlanágába, sem féktelen kiélésébe, sem homályos tendenciájú politikai, avagy erkölcsi nyugtalanságba. Ő is individualista, de ez többet jelent az ő költészetének, mint pusztán szubjektívizmust, amelyről a felelőtlenségnek csakúgy, mint a szabadságnak a hamis idealizmusát oly könnyű és csábító felépíteni. Sik Sándor individualizmusát a katolicizmus ob-

jektív idealizmusa táplálja. S tulajdonképpen itt kezdődik az ő egyéniségének és költészetének romantikus külön útja. Ami általában a modern költészetben az érzés és kifejezés küzdelmének lélektani tartalma: a vágy az elérhetőség, a lehetőség fokozása után, ami aztán oly ködszínű sejtelmeként üli meg a költő horizontjának távolságát, az Sík Sándornál a végtelenség vágya lesz. Az ő romantikája tehát egy metafizikai lelki kapcsolódás elemeiből tagozódik össze. A végtelenség logikai kifejezése, vallásos tényként felfogva, csak a csodálkozás s áhitat páthosának költői értékesítését jelentheti. Sokkal termékenyítőbb érvényesüléssel tud azonban hatni, ha az érzelmek, sejtelmek, symbolumok, liturgikus tények, belső tapasztalások talán határozatlan, de bensőségesebb útja visz hozzá. Ez esetben az egész élet, a világ, a természet ennek a végtelenségnek a magyarázója és magyarázata s így ez megadja azt a nagy egységet, amely az értelem számára is összefoglalja a világot.

Ez a miszticizmus uralkodó eleme Sík Sándor vallásos lírájának. Ebből magyarázható költészetének majdnem minden formái és tartalmi eleme. A végtelenség nagyító ihlető elem, mely szükségképpen fokoz alkotó erőt és kifejezést a maga hangulat-hatásainak arányában. S ha egyébként is olyan érzékeny és hevülő lélek hordozza ezeket a tehetségeket, mint aminő Sík Sándoré, akkor mindjárt megkapjuk költészetének tónusalapelemit: a páthoszt, amely a bensőség s a néha retorikusan esattogó szó-amplifikáció között oszlik el. Mivel pedig a miszticizmus nála nemcsak élménymód, hanem világszemléleti eszköz is, természetszerű sajátága lesz költeményeinek inkább a szózatosság, mint a dalforma. Ritmusának megvan ugyan mindig a zenei bája, ez azonban csak a ritmus öncélű szépsége, avagy a gondolat, érzés muzsikális dísz és hangolása marad, amelyen szárnyalóbb emelkedettség lüktet fel a költemény hangulatába. Ezért hatnak versei úgy, mintha diadalmas életprogrammok lennének.

Természetérzéke erősen szimbolikus. Metaforikus képzelete átfordítja ugyan a természeti képeket

szimbolikus életre, de sohasem me-revít meg őket, hanem megtartja az élmény érzelmi zamatának frissességét rajtuk. Így a kívülről támadt benyomás az átszemélyesült formálódás után beleolvad egész lírájának rithmikus akkordjába. Természet-szimbolikájában tehát éppen úgy érvényesül győzedelmes élettudata, mint miszticizmusának bármely részében; úgyhogy lírai természetképein, a szimbólumok érzelmi erején hatványozottan folytatódik tovább szinte a kifejezés határán keresztül a végtelembe törve felfokozott én — érzése.

Nem volna ez a romantika teljes, ha hiányoznék belőle a történelmiségnek, a honfűságnak átélése. Sík Sándort ebbe az érzésvilágba is elkíséri vallásos pszihéje: a csodálkozás és a vágyódás, s ez valami különösen tiszta erkölcsi súlyt mélyít hazafias lírájába. Nem szatirikus és nem politikai az ő magyarsága; nyelv-archaizmusának ódon érzet-elemei finom asszociációkkal érzetik költeményein a hagyományt, az erkölcsi magabaszállás és megtisztulás történelmi intését, a forradalmak türelmetlenségével szemben a nemzeti élet kifejlesztette ideálok szeretetét. Egész hazafias költészete: líra és dráma egyaránt, tragikus kórusok sírámaként kíséri a hazafiság érzésének történelmi változásait.

Egy kérdést szükséges ezzel a lírai stílussal szemben felvetni: megengedi-e a szimbólumoknak s a bennük felhevített világszemléletnek ez az állandóan ideális magasságokban szárnyaló távolsága azt, hogy a bennük felvett életbenyomás való jellegű maradjon, hogy a képzület és páthosz állandóan pompázó uralma irreálisra ne tegye ezt az egész lírát? Valójellegű-e ez a költői alkotás-folyamat, amely állandóan bírja az érzelmi intenzitás egyazon mértékét és arányait? Tagadhatatlan, hogy e kérdések mélyén rejtőzik ennek a világszemléleti lírának egyetlen és egész veszedelme. Sík Sándornak azonban megvan vele szemben a kitűnő védelme. Nemesak az ifjúsága, amely belső formaként követelte a maga számára ezt a megnyilatkozást, nemesak a lelki összetétele, amely gyors ihletettségében mindjárt a legmagasabb érzelmi fokok magasságával

felel a behatásokra, hanem talán legjobban a művészete, melynek értékéből nem vonhat el semmit az, hogy kifejlődésére a modern líra befolyással volt.

Sík Sándor lírája nem pusztá kép-költészet, tehát nem tudatos fikció, nem is emlék-hangulatok stilizált, passzív álomszövevénye, hanem a benyomásoknak erős aktivitással átélt feldolgozása. Lehetséges az, hogy a külső benyomások inger-ejeje szimbólikus költeményeiben itt-ott bágyadt, a belső tapasztalások légrége pedig néhol elvont, a költemény lírai tartalom-összege tehát nem lesz eléggé konkrét; az is előfordul, hogy egyéniségének lírai visszhangja elnyomja az élmény tárgyi elemeit, ami ilyenkor könnyűvé és súlytalanná teszi a vers fölfelé ívelő ritmikusság hangpályáját. Költői alkotásának állandó menete azonban mindenkor átélés. Majdnem valamennyi költeménye valami konkrét ihlet-okból születik. Ez az ok azután látomásos képzeletében szimbóliummá nő, avagy hangulat-elemékké olvad szét s ebben az átalakult alakban lesz költői élettáplálékává, ami azt jelenti, hogy nála az alkotás valami belső, lehetőfinom hangsúlyban s nem a külső képszerűség csattanós kialakításában végződik. Ez a tiszta líraiság, a világnak ez az érzelmi feloldódása biztosítja költészetének igazságát.

Sík Sándor költészetére, amely a nagy hit és a magasságba emelt élet lírája, talán sohasem esett oly jól föltekinteni, mint ma, porba alázatásunk idején. S midőn most két újabb munkával: erős magyar levegőjű drámájával, a *Zrinyivel* s kiváló *Zsoltárfordításával* hívja fel a figyelmet költői egyéniségére, úgy érezzük, tartoztunk azzal Sík Sándor költészetének, hogy egész jelentőségét értékelve emlékezzünk meg róla.

Brisits Frigyes.

Korunk világképe. (Ember és természet. Szerk. Nagy József. 2. sz.) Izléses kiállítású, praktikus formájú, ügyes kis kötetek ennek a Nagy József-féle gyűjteménynek gyorsan szaporodó számai — már egész kis sorozattal lepett meg bennünket az 1923. év első negyede belőlük. A mai drágaság idején is

hozzáférhető olvasmányai a magyar intelligenciának, sőt innen-onnan talán az egyedüli megvásárolható könyvek lesznek a végső romlásba taszított tanult ember számára. A sorozat szerkesztője tudatában lát-szik lenni ennek, mert elve, mint az eddig megjelent kötetek mutatják, a legjobbat adni, még pedig a legmodernebb tudományos törekvések állandó szemmel tartásával. Ez a kiválasztás már maga egy tett, attól eltekintve, hogy a szerkesztő saját, igen értékes kötetekkel is gyarapította a gyűjteményt. Igen nagy olvasottságra valló, a modern nyugati szellemi áramlatokban teljesen otthonos igaz idealista világnézet alapján történik minden a gyűjteménybe fölvetett kötetnek a kiválasztása. Nagyon érezhető egy magasabb tervnek a következetes keresztülvitele: minden új szám szervesen illeszkedik bele ebbe a sorozatba és ugyanazt a szép célt szolgálja, amely pár szóba tömörítve abból áll, hogy igazi tudományt, bölcseséget adjon ennek a mai félművelt, aranyborjút imádó kornak, hátha ez kigyógyíthatná, legalább részben, materialista tébolyából. Oesterreich *Korunk világképe* című műve kiválóan alkalmas erre.

A tudós német szerző olyan tömör és mégis élvezetes, mélyenjáró és mégis könnyen érthető, tudományos szempontból teljesen megbízható, amellet azonban drámai elevenségű és mindvégig lebilincselő előadásban nyújtja e munkában a legkülönbözőbb tudományoknak legmodernebb eredményeit, hogy a legszigorúbb kritikust is lefegyverzi. A csillagvilágok, az anyag, az erők; a csillagászat, a fizika, a kémia; a növények, állatok, az ember; a sejttan, a biológia, a lelki élet tana, a történelem, a szociológia; vallás, művészet, költészet, tudomány, filozófia mind elvonulnak szemünk előtt és nemcsak szervesen összefüggő, egész világképet adnak, hanem bemutatják az összes, 1900 óta bekövetkezett változásokat is a megismerés terén, egyben pedig nyíltan beismerik elégtelenségüket sok probléma megoldása szempontjából. Megrendítő igazságokat kaphat itt minden még teljesen el nem rontott, fölületes, „modern” ember, aki a tudomány nagyszerűségében és végső, döntő győzelmében való naiv megnyugvá-

sában nem tisztelt többé sem Istent, sem embertársat, sem az élet csodálatos titkát, sem a közösségeket összetartó öserőket, hanem egyedül a szent állati önzésnek hódolt, megelégedett hangzatos frázisokkal arról, hogy mily szépen előrejutottunk, mily sokra vittük. Itt egyszerre megtudhatja, hogy bizony bizony még csak ezután jönnek az igazi meglepetések és az utánunk következő generációk órá fognak azzal az őszinte kicsinyléssel lenézni, amellyel ő sajnálja le a térbeni egymásmellettségben a kongónéért, meg a kínait, az időbeli egymásutánban a római császárság elfajult állapotberét, melyről iskolás korában olyan természetességgel fogadta el, hogy azt elsöpörte a népvándorlás, de úgy kellett neki, viszont azóta sem jutott eszébe, hogy materialista-pozitívista beállítottságával mennyire hasonlít hozzá.

Nos, modern korunk minden ilyen fia egészséges hideg-zuhanyokat kaphat e könyv minden fejezetétől. Ez a mű minden más előtt megérdemelte átültetését magyar nyelvre (a két fordító is jó munkát végzett), — mert a maga erőteljes szellemével nemcsak hivatást tölt be elvakult korunkban, hanem egyben egyik igen jó mutatványa a megújuló, az irracionális felé törő legmodernebb német tudománynak.

—ó —s.

R. Hoffmann Mária: *Riedl Frigyesről.* (Studium kiadása.) Mikszáth Kálmánnak van egy kis rajza: „A havasi kürt“, melynek veleje az, hogy „Az író olyan, mint a havasi kürt: nem jó közlő hallani“. Sok írónak, sok olvasónak ugyanez a véleménye, régebben is, ma is. Egy minapában megjelent zöld füzet is haringos panaszt tesz azért, hogy az irodalomtörténet jogtalanul kutatja a költő magánéletét, a „napi énjét“, mely csak az ő sajátja s nem köthető oda rabszolgaként művei diadal-szekeréhez. Az olvasók egy része is fél a kiábrándulástól, hogy kedves költőjét „pongyolában“ lássa. De Rousseau „Vallomásai“ óta azoknak sem csekély a tábora, kik szívesen mutatják magukat nemcsak költői tőzében, hanem kényelmes otthonkában is; sok az olyan olvasó, ki az íhlet ünnepélyes perceinek magyarázatát a mindennapi élet szürke

óráiban is keresi. A franciák ezt a műfajt „le génie intime“ címmel jelölik és tagadhatatlan, hogy megvan a maga sajátos ingere, de csak akkor, ha egyrésztől nem a hányaveti magafitogatás forrása a műnek, másrésztől pedig ha nemes érdeklődés helyett nem a kegyeletlen kíváncsiság a rugója. Ha a kiváló ember bizalmas köréből kerül ki az ilyen mű írás szerzője, ez maga szerényen vonuljon háttérbe, adja közre értékes megfigyeléseit és ne használja fel „barátjának“ sírhantját talapzatul, honnan az ő csekélységét bámulassa a világgal. Érdekes megfigyelni, hogy az embernek hány „legbensőbb barátja“ támad halála után, nemesak a szellemi élet magaslatain, hanem a mindennapi élet lapályain is.

A nemes értelemben vett megemlékezések közé sorolandó Hoffmann Mária könyvecskéje Riedl Frigyesről. Nem befejezett arckép Riedlről, az emberről, hanem apró tollvázlatok laza sora, néha csak egy-két futó vonás, a pillanatnyi megrögzítés sebességével, néha gondosabb képek sötét árnyalással. Szerető megértést, az emléket melegeit olvassuk ki a sorokból; sokszor zavart megdöbbenést a titokzatosság előtt, melybe Riedl area burkolódzott. Az író-művész alig-alig tűnik elő e tollvázlatokból, legföljebb a „névtelen levelek“ elemzésében; sokkal inkább az a művész, aki saját életét is művészileg alakította, mígnem a sors pörölycsapása ezt az alkotást is szertezúzta. Látjuk Riedlt, aki nem ismerve az élet rút oldalait — vagy tán nem akarva őket ismerni —, a renaissance emberének naiv szomjúságával kereste a szépet s meg is találta hol a lángelmék remekeiben, hol a mindennapi élet tűnő sugariban, leginkább pedig a természetben. Megható félszűzséggel, amilyen csak a nagy ember félszűzsége lehet, nagy gyermeki lélekkel kereste a lét rejtélyeinek megoldását; mások előtt szemérmesen takarta lelke sebeit s néha groteszk fintoiba rejtette arcának fájdalmas vonaglását.

Lesznek talán, akik a könyvecske némely sorain megütköznek, akik féltik Riedl emléket a néha nagyon is reális megvilágítástól, mely különösen utolsó idejének rajzában szívet facsaró őszinteséggé válik s az

orosz írók sötétségére emlékeztet. Én mély meghatottsággal olvastam e nagy ember lelki rajzát, éles fényfoltjait és mély árnyait. Megkapott a személyes élmény közvetlensége, mely sehol sem támaszkodik mások tapasztalásaira; a jellemzés finomsága, mely vázlatosságában teljesebb, mint akárhány gondosan összeválogatott, de hűvös távolságból megrajzolt képmás. Nem szabad mellőznünk az előadás könnyedségét, mely némelykor ponygolya, de mindenkor művészi s a tartalom kívül is ébren tartja és leköti figyelmünket. Előadásában is élénken érezzük a szerző jelenlétét az elbeszélés eseményeiben, anélkül hogy maga nagyon kitetsző helyre állana. Riedl egyéniségének tisztelői bizonyára szívesen fogadják e megemlékezések kedves füzérét. *T. V.*

Állatregény, embermese. Kerpely Béla: Péter, egy civilizált csimpánz élete, művészete és kalandjai a nagyvilágban. Állatregény. Kovács János: A tudós tanár esodálatos álma. Mese. — Kerpely Béla könyve egyike azoknak az ifjúsági olvasmányoknak, amelyek állatokat választanak főhősül, s az emberi környezetbe hozva, végigviszik az élet különböző fázisain. Különösen azért érdeklik az olvasót, mert hősiük nem gondolkozó lény, hanem utánzó ösztönével igyekszik ellesni mindazt, amit az embernél tapasztal. Ebben a munkában egy csimpánz történetét találjuk, amely Afrika belsejéből kerül Európába; tanulmányosságával lassanként eléri, hogy éppúgy öltözködik, eszik iszik, mint az emberek; ügyes akrobatává lesz, népszerűsége világreszekre terjed; idomítója, Mr Hopkins, rengeteget keres vele; a végén aztán Péter úr összetalálkozik egy hasonlóan talentumos csimpánzkisasszonnyal s boldog egybekelésükkel végződik a könyv.

A munka első része határozottan sikerültebb, nincs benne semmi valószerűtlen, az író nagy eleven-séggel rajzolja Péter csimpánz fejlődésének különböző fokozatait, s csak akkor tér el a valóságtól, amikor Budapestre utaztatja hőstét s innen leveleket írat vele, amelyekben egész gondolkozó lényvé teszi meg Pétert. Ennyit már mégsem hiszünk el egy csimpánzról! Mint

ifjúsági olvasmány azonban nagyon vonzó ez a könyv; a gyermekek nagy élvezettel fogják olvasni, lüktető élet, szellemes fordulatok vannak benne, s Péter úr bizarr ötletei sok gyermeket fognak megkacagtatni. Hozzájárulnak a hatáshoz ifj. Dörre Tivadar ügyes, eleven rajzai.

*

Sokkal nagyobb szabású munka Kovács János könyve. Az író mesének nevezi s egy álom keretében adja elő mondanivalóját. Így kétszeresen is biztosítja magának a jogot arra, hogy büsút mondjon a való világnak. A főhőst, egy tudós tanárt, nagy baj éri: felesége a legjobb barátjával csalja meg. Bújában nem tudja, mihez fogjon. Gondolkozás közben elnyomja az álom, amelyből csak nyolc millió év múlva ébred föl, amikor a természetben az emberiség vezetőszerepét már a lepkék vették át. Egykor az ichthyosaurusok, iguadonok, brontosaurusok uralkodtak a világon, az ember alig számított a mindenségben. De változott az idő, a hatalmas gyíkfaj elcsenevészedett s félénk utódokat hagyott hátra, az ember pedig diadalmasan tört előre a fejlődés fokán s meghódította a földet. A természet azonban megismétli játékát; a folytonos háborúk elfogyasztották az emberiséget, mely lassanként éppoly csenevész fajjává lett, mint a gyíkoknak egykor nagy nemzetsége, a lepkék azonban ezalatt óriásit fejlődtek, fokozatosan legyőzték ellenségeiket: az embert, a hangyát, a méhet s a világ uraivá lettek.

A tanár ámulva látja a változást s a tudós lepke, mely őt álmából fölébresztette, bevezeti az új élet titkaiba. Óriási virágmezők borítják a földet, illatárban úszik minden. A lepkék aranyházakban élnek, a vilámmosságot teljesen szolgálatukba hajtották, külön villamos érzékszerveik fejlődött, a repülés gyermekjárték nekik, távolba látnak, beszédre nincs szükségük, mert egymás gondolatait el tudják olvasni, mindent, amire szükségük van, a levegőből vonnak ki vegyi úton, az elemek tetszés szerint átalakítják, a természetbe örök tavaszt varázsoltak s villamos naptestekkel világítják be az éjszakát. A háború eltűnt, örök szeretet honol a világon. A tudós-

tanár viszontlátja pár centiméternyivé korcsosult embertársait is és szomorúan tapasztalja, hogy ezek nem javultak, a szegény még jobban nyomorog, a gazdag még gőgösebb s a boldogulást még most sem a munkában, hanem egymás elpusztításában látják. Megvetéssel fordul el ettől a fajtól. Csak a kis emberkirályné vigasztalja meg, aki fölajánlja szerelmét, már amennyire ilyesméről szó lehet közöttük.

Az új világban határozottan több szerencséje van a tudósnak a nők körül, mint azelőtt; a lepketanár felesége is kíváncsi az emberek szerelmére s hősünk így megismeri a lepkeszerelmet, mely sokkal intenzívebb, mint az embereké, mert négy kézzel és két szárnyal ölelkezhetnek. Tudósnak azt találja, hogy a nők nyolc millió év alatt sem változtak meg: éppoly hiúk, kicsinyesek, mint azelőtt s éppúgy megcsalják férjüket. Még az a szerencse, hogy viszont ezek is örökölték a férjek örök tulajdonságait: mindent tudnak, csak azt nem, hogy feleségük megcsalja őket. A nők most is féltékenyek s nem akarják másnak átengedni a férfit; a kis emberkirályné tehetetlen dühvel megy neki a lepkeasszonynak, aki villamos érzékszervével játszva porrá égeti vetélytársát. De a tűz tovaterjed s lángbaborul tőle a föld.

Erre már a tudós is fölébred, hi-

szen álom volt az egész lepkevilág. De a fölébredés után is szilárdul hiszi, hogy valóra fog válni az álma. Viruló szépségözön lesz a föld, azonban ezt az embereknek kell megteremteniök. A gyűlölködések után eljön a szebb kor, ehhez azonban szeretet és megbocsátás kell. Az ébred fel most a tanárban is és elhatározza, hogy feleségének meg fog bocsátani, hiszen szegény asszonyt úgy elhanyagolta eddig, hogy nem is csoda, ha megbotlott.

Tanulságos álom leírása ez a regény; mert inkább regény, mint mese. Az író a felnőttekhez szól és a mai társadalom visszásságáról akar szatírárt írni. Nem új az alapgondolata, egy láncszem azon munkák sorában, amelyek Swift óta más korba helyezett személyekkel a saját korukat akarják ostorozni. De új, érdekes a köntös, amelybe mondanivalóit öltöztette. Hatalmas fantáziával elevenít meg egy nem létező világot. Mementóként kiáltja oda az emberiség számára: még nem késő lemondani a hibákról s ha az ember fölemelkedik a jóság és szeretet fokára, akkor dolgozó rabjaivá fogja meghódítani a természet rengeteg erőit, ő fog úszni a villamos áramok sebes folyóin s az ő agyveleje fog csodaszövésűvé finomodni a fejlődés évezredein át.

Megyeri József.

Hadúr is százesztendő. A születésük századik évfordulóját ünneplő földi halandók sorához csatlakozik egy halhatatlan, egy isten: Hadúr is. „Hogyan? — kiált fel az olvasó — Hadúr, aki Etelének ajándékozta kardját, hogy vele a világot meghódította; Hadúr, aki az őshazából átvezette őseinket Lebédia pusztáin, Maeotis ingoványain Etelköz folyóin s a Kárpátok bércsein; aki győzedelmet adott Árpádnak Alpár térein s a honfoglalók ellen fenekedő Ármányt a Tátra bérével agyonsujtotta — Hadúr csak százesztendő volna? Ez lehetlenség!” Pedig így van. Hadúr a halhatatlannak társaságában a legfiatalabb isten, aki akkor látta meg a napvilágot, mikor Aranyosrákosi Székely Sándor 1823-ban, Igaz Sámuel zsebkönyvében, a Hébé-ben kiadta kis eposzát: A Székelyek Erdélyben címűt. Az I. ének 86 sorában bukkan fel először neve: „Zágon, *Haddur*-nak Fő-Papja, beszélni így kezd”; majd néhány sorral alább a főpap imájában több más elnevezés társaságában: „*Haddur!* Népvezető, Sezythák őrzője, Hadisten!” — Székely Sándor előtt ez istennévnek semmi nyoma seholsem. A költő maga is tudja, hogy ő nevezte így el a magyar nemzet istenét s hivatkozik is erre a Hattyú-eposz Hunyadi-ról című, később (1831) írt hőskölteményében:

— — — Haddúrt éneklém szittyá
[hadakban
S honn Istent támasztva pogány s
[vallástalan évből
A Kaukáz bérczről hoztam hadaim-
[ra segédet —
Mert illet Istent harcban szágul-
[dani hajdon.

Íme Székely Sándor támasztott nekünk „honn Istent” *Haddur* néven. Tőle veszi át Vörösmarty; de ő már *Haddur*-nak írja s azóta is így ismeri és szerepelteti az irodalom.

Társa és ellenfele, a rossz elvnek megtestesítője: *Ármány*, hosszabb életpályával dicsekedik. Igaz, hogy származásra nézve német az istenadta, a XVI. században az idegen zsoldosok ajkán mint *armmann*, *armmon* arra való volt, hogy a szegény parasztot szidalmazza: latornak, tolvajnak, rossz embernek. Ebből magyar képzéssel *ármányos* melléknév lett. A múlt század elején az irodalomban *ármány* szót vontak el belőle s felruházva őt a perzsa *Ahriman* tulajdonságaival, mint *Ármány*-t istenné emelték, kit Vörösmarty lobogó képzelete vitt bele az irodalmi köztudatba. Így lett a „huncut paraszt”-ból: „Rémisten, gonoszoknak kútfeje” s ez sem megvetendő pályafutás négy századnak folyamán.

De még a *Magyarok Istene* sem nagyon régi, holott ma réginek és népiesnek érezzük az ilyesféle szólásokban: Él még a magyarok Istene! Megemlegeted még a magyarok Istentét! Megtanítlak a magyarok Isteneire! Nem rövidült keze a magyarok Isteneinek! Mindezek egytől-egyet bibliai eredetű mondások, melyekbe az a világszerte tapasztalható törekvés, hogy az Istent kiki a maga nemzete számára foglalja le, beleillesztette a *magyar* jelzőt. A „Magyarok Istene” szórványosan előkerül már régebben is, így a XVII. század végén, majd Illei Jánosnál a következő század közepén, de csak a tüzeslelkű Dugonics András terjesztette el Etelka című regényével s egyéb műveivel.

„Hát semmi nem maradt meg a pogány magyarok hitvilágából?!” kiált fel ismét elkeseredetten az olvasó. Bizony, szinte semmi. S amit Ipolyi Arnold püspöknek hatalmas Magyar Mythológiája előtt és után a pogány magyarság vallásáról írtak, az övével együtt fáradtságos, de csekély eredménnyel járó iparkodás volt, hogy a múlt hagyományából s a jelen népies babonáiból

és hiedelmeiből fölepülhessen a magyar Olympos, a délibábos ábránd és költői képzelet teremtménye. A „véreskező“ Gejza fejedelem és fia, Szent István — kit az Andrássy-út végén (csonkán) álló ezredévi emlék királyszobrai közt joggal ábrázolt a művész apostoli kereszttel és *harcos karddal* — alaposan elbánt a pogánysággal. Míg Szent István idejében még halállal büntették a pogányhitűeket és Anonymus krónikájának utolsó sorai szerint Thonuz-Abát és feleségét elve temették el, mert nem akart keresztényé lenni, addig Szent László törvénye már csak egy tinó bírságot fizettet azzal, ki „pogány módra kutak mellett áldozik, vagy fák, források és kövek mellett mutat be áldozatot“. Alig két emberöltő alatt nyoma vész mindennek, ami az ősi hitre emlékeztetett, csak az oklevelekbe menekül néhány idevágó szó: *áldókút, egyfa és egykő* (annyi mint szent fa, szent kút, valamint *egyház* is szent házat jelent). Megtartotta azonban a kereszténység a legfőbb lény ősi nevét, az *Isten* szót s a rossz megszemélyesítőjének *ördög, ördög* nevét is; ezek pogány nevek, de eredeti tartalmukat és jelentésüket ma már nem ismerjük, csupán azt, amivel a keresztény vallásos fölfogás megtöltötte őket.

A költészet, mely nem lehet el az ember fölött álló csoda nélkül, egy ideig beérett a keresztény hitvilág alakjaival. De jön a renaissance s vele fölébred a görög-római Olympos s hol szerényen megvonul az angyalok mellett, hol osztozik velük, hol diadalmasan visszafoglalja elvesztett állásait. Zrinyi és Gyöngyösi elbeszélő költeményei tanulságosan mutatják ezt. A csupa-ész Voltaire számúzi ugyan mind a kétféle csodásságot s IV. Henrikjét az Esz, a Bátorság, a Harc, a Félelem megszemélyesítései körül, de ezek a hideg, testetlen és hagyománytalan vázak nem állják meg a helyüket. A XVIII. században kezd ébredni a nemzeti mult érzéke s a német Klopstock, bár a Messiást is éneklí, hazafias drámáiban és ódáiban előhívja az ó-germán és skandináv Walhalla isteneit. A nyomában járó romanticizmus lelkesedve fölkarolja a nemzeti mitológiát s legalább a költészetben régi zsejébe igitja a nemzeti isteneket. Nékünk

nem maradt sem Olymposunk, sem Walhallánk s ezért költészet és tudomány egyaránt rajta volt, hogy fölfedezze a mult emlékeiben, vagy ha nem lehet, megteremtse. Dugonics még beéri a *Magyarok Istenével* és regénye végén oltárt emel neki a Rákos mezején. A tudomány azonban a keleti származás nyomán eljut a perzsa Ormuzd és Ahriman kettőségéhez és lépésről-lépésre, azaz föltevésről-föltevésre haladva végül elfogadja a Jó s a Rossz elvének magyar istenségét. Ezeknek már csak nevet kellett adni s ezt megtette Székely Sándor a *Haddurral*, Vörösmarty pedig a *Hadúr* mellé fogadott *Armánnyal*. Így megkapta a romantikus költészet a maga nemzeti, pogány istenét. A nép hagyománya és hite erről semmit sem tud. Ez tisztára irodalmi mitológia s mint ilyen hagyományossá is vált s igen jól megállta a helyét. A költői ihletnek van jussa építeni ott, hol a századok mostoha-ésága pusztá teret hagyott maga után. Csak az az óhaj szakad ki lel-kümből, bár volna a százesztendőös Hadúrnak ma is annyi ereje, mint mikor két esztendőös korában lesújtotta Alpár mezején a magyarságra támadó Armányt.

Tolnai Vilmos.

A magyar úttörő mesterek kiállítása a Múcsarnokban. Husvét vasárnapján nyitotta meg a Képzőművészeti Társulat ezévi tavaszi tárlatát a Múcsarnokban. Az utóbbi esztendőök hagyományaihoz híven újból együtt találjuk itt a régit az újjal: Karlovsky Bertalan, Knopp Imre gyűjteményes kiállítása után most az úttörő magyar mesterek emlékeinek és magántulajdonból kiállított műveinek szenteli a társulat az első termet. A kegyelet érzése vezetí ebben a társulatot, amely megalakulása után az itt szereplő mesterek műveiből rendezte első kiállítását.

A többi terem a máé: a legutolsó esztendőök művészi termését mutatja be, de csak töredékben. A mai magyar művészet eegységes és teljes képét a Múcsarnok termeiben hiába keressük. Művészi életünkben a versenés, csoportokra szakadás és elkülönülés tán soha nem volt nagyobb arányú, mint éppen ma, amikor az erök közös és hatalmas arányú felvonulására volna szükség, hogy a

Műcsarnok idényről-idényre megújuló tárlatai egybegyűjték s a világ elé tárják mindazt, ami a magyar művészetben új értéket — ha nem is mindig nagyot és maradandót — jelent. Hogy a legújabb művészi irányok ki nem érlelt, kereső és bizonytalan kísérletei nem nyerne otthont a Műcsarnok termeiben, ezt nem róhatjuk fel neki. Ellenkezőleg. A Képzőművészeti Társulat van arra hivatva, hogy a magyar művészet nagy hagyományait őrizze, e hagyományok szellemében fogadja be az újat, nevelje és irányítsa a közönség ízlését. Ezért tartjuk szerencsésnek az ideai retrospektív kiállítás, melyen a XIX. század művészetének nem egy maradandó értékét szemlélhetjük. De nem hagyhatjuk szó nélkül egyes művészesoportok távolmaradását, amelyek közül a Benczúr-Társaság — tán hogy az elszakadás annál szembeötlőbb legyen — egyidejűleg rendezett külön kiállítást a Nemzeti Szalon termeiben.

A tárlat egész anyagának ismeretése nem lehet e helyen feladatunk; elvégezte ezt már a maga idejében az aktualitások iránt sokkal érzékenyebb napisajtó. Az alábbi sorokban inkább arról emlékezünk, ami ott elmaradt: az úttörő mesterek kiállításának szentelünk néhány megjegyzést.

Az első teremben együtt találjuk a XIX. század magyar mestereit Barabástól Szinyeiig. Mintha nem is tárlaton, de múzeumban járnánk: a magyar művészet Pantheonában. A magántulajdonból kiállított alkotások nagy vonásokban egy század hatalmas művészi fejlődését tárják elénk, melyben a magyar teremtő génusz megjárta a keresés, kibontakozás és önmagáraeszmélés útját s oly magasságokba jutott, ahonnan új, maradandó és speciálisan magyar értékeket adott a művészetnek.

A biedermeiert Barabás Miklós, Borsos József és Marastoni József néhány alkotása képviseli. Különösen figyelemreméltó a korszak nagy mesterének, Borsos Józsefnek „Török nő”-je finoman megtört s egybehangolt tompa színeivel s Barabás Miklósnak 1841-ből való „Biedermeier női arckép”-e, amelyen a mester a palettájára később annyira jellemző, élénk, egybe nem hangolt, tarka színelemekkel mellett, aminőt a

„Galambposta”, vagy a Szépművészeti Múzeum „Nemzetőr”-e képviselnek, mint finom érzékű kolorista mutatkozik be. Az egyszínű, sötét-szürke háttérből kibontakozó sötétbordó széktámla, a ruhának meleg, mély feketéje s az ujj finoman megtört szürkésfehér selymének megfestése szinte a legjobb németalföldi mesterekre emlékeztetnek.

A nemzeti művészet kibontakozásának érdekes állomását jelzik Böhm Pál „Cigánycsalád”-ja és Grimm Rudolf „Rákóczi Rodostóban” című képe. Szinte mesterként modorosság a magyaros tárgyválasztásban: amott keresett népiesség, itt történelmi romantika, csupa külsőség, az érzés frissesége és mélysége, a meglátás eredetisége, a forma- és színelemzés sajátosan magyar jellege nélkül. Önkéntelenül irodalmi párhuzamra gondolunk, a népiességokra s a Garay-féle hősi eposzok korára. Csakhogy az irodalom egy-két évtizeddel megelőzte ez alkotásokat.

Brodsky Sándor, Keleti Gusztáv, Ligeti Antal műteremvilágításban festett s a mai szemnek olajnyomatként ható tájképei hasonlóképpen keveset nyújtanak a sajátos magyar lélek érzés- és hangulatvilágából. Annál nagyobb kinése a tárlatnak a magyar föld festő-poétájának, Mészöly Gézának két nagy balatoni tájképe. Idegenben készült mind a kettő, a mester párisi műtermében, s nem a szabad természet közvetlen ihletéséből. De magával vitte az emlékképet, a megfigyelt táj hangulati egységét s a maga lelki mélyen gyökerező magyar érzését. Csodálatos finomsággal adja a Balaton vizének és levegőjének enyhe, szürkés gyöngyháztonusait; a fák és ligetek mint egységben látott, elmosódó tömegek illeszkednek bele a végtelen perspektívát nyitó tájképbe, melynek mélyesges csöndjét és nyugalma a staffage-alakok sem zavarják. A végtelen természet egyegy darabja Mészöly mindenik képe; nem, ennél több: a magyar tájnak oly meglátása és oly maradandó értékű ábrázolása, mint aminőt a festőművészet egyetemes történetében Hollandia tengerpartjáról adtak Adalbert Cuyp, Jan van Goyen, a XVII. század nagy mesterei.

Másik, idegenbe szakadt nagy tájképfestőnk, a barbizoni erdők

borongó lelkű mesterét, Paál Lászlót, két tájképe képviseli. A dr. Majovszky Pál tulajdonából kiállított „Erdő széle poruláskor” című kép igen jellemző darabja Paál művészetének. Példája annak, mint lehetnek szín- és tónusértékek a tájképben is mély és igaz lelki tartalom hordozói. A széles esetkezeléssel megfestett fák hatalmas lombkoronájának mély zöldjében, a súlyos, vészajtósoló felhők sötétszürke, gomolygó tömegének s a felhasadó, egyáltalán kivillanó világításának éles ellentétében mintha nemcsak az égnek, de a mester lelkének viharait és közelgő elborulását is éreznők. És ez a nagy mester jellemvonása, aki a vérevel fest s alkotásaiban egész egyéniségét, lelkének mélyből fakadó megnyilatkozását adja. — De még egy szempontból érdekes Paál László képe. Tanulságosan szemlélteti, mint a Szépművészeti Múzeum Paál-termének annyi más darabja, hogy a mester, bármennyire belevitte érzésvilágát s lelkének egyéni, borongó hangulatát képeibe, a tájkép kompozíciójában mennyire barbizoni maradt s mennyire döntő tényező volt fejlődésében Rousseau és Dupré művésze.

A tájképfestők sorát Szinyei Merse Pál zárja le a „Majális” egyik színvázlatával. Egy új világba lépünk e kép előtt. Szinyei Majálisa nem csupán a pleinair festésnek az európai művészetben is úttörő és befejezett remeke, de ennél több: egyetlen finom és meleg színakkord, melyből érzés és hangulat, a magyar lélek derűje és vidám jókedve csap felénk. Nem pusztán levegő-, fény- és színproblémák mesteri megoldása, de érzéstartalom, mely a színek tüzeben találja meg a megnyilatkozás útját.

Talán kevesen tudják, hogy e kép, melyen ott él a napsugár játéka a fű zöldjén s melyen a lombvetette árnyékban érezni véljük a déli nap nyomasztó melegét, műteremben készült s hosszas problémakeresés, a vázlatoknak egész sora előzte meg. Az ismerős vázlatokból kettőt a Szépművészeti Múzeum őriz, egy harmadikat, özv. Rosenberg Gyuláné tulajdonából, a tárlaton szemléltetünk. A Szépművészeti Múzeum I. színvázlata szinte egészen kiesik az előtanulmányok sorából: még alig sejteti, minő ígéretek

szunnyadnak a mester lelkében. Annál érdekesebben egészítik ki egymást a II. színvázlat és tárlatunk képe. Amott a színprobléma teljes megoldását kapjuk a színek mélységeinek és tüzenek utólérhetetlen erejű lefokozásában és egymásra utalt megkötöttségében, emitt a tömegelosztás és kompozíció nyer majdnem végleges alakot. S amint a keresett színakkordot sikerült megütnie II. színvázlatán s a kompozíció megoldása foglalkoztatja: tompítja a színek tüzét, úgyannyira, hogy e harmadik vázlat, amelyen a szélesen felrakott színfoltokból immár alakok bontakoznak ki, színben bágyadtabb és erőlenebb. Elegáns, széles ecsetkezeléssel megfestett „Rokokó”-ja igen finom, színértékben gazdag és pompázó, friss alkotás.

Amint így végigpillanthatunk egy futó tekintettel a mult század magyar tájképfestészetén: a történelmi festészet, a formák és kompozíció nagy mestereit is méltóan képviseli egynehány alkotás. Itt találjuk Ernst Lajos gyűjteményéből Székely Bertalannak V. László neveltetését ábrázoló sötét, de csodálatosan mély és meleg tónusú képét és Zrinyi kirohanásainak egy vázlatát. Zichy Mihály egy nagyméretű színes rajza, Lotz Károly „Bacchus diadalútja” e. kompozíciója a nagyobb vásznak közül valók. Amazon a mester képzeletének gazdagságát és biztos rajztudását szemléltetjük, ezen az olvadó barnás színek meleg tónusából enyhén kivilágító, fojtott tűző színfoltok pompája gyönyörködtet. A történelmi festészet gazdag külsőségekkel, nagyhangú al-páthosszal, mesterkelt világitási effektusokkal dolgozó iskoláját Madarász Viktor „Zách Felicián”-ja képviseli. A mester Dózsa György-portréja viszont, a palaszürke, őlmos égből kirajzolódó hatalmas félalak, egyszerűbb eszközökkel monumentális hatású. E komor és súlyos erő közelében mint az ifjúság derűs, virágos tavasza hat Liczen-Mayer Sándor „Tavaszi” e. képe, amelynek egy ceruzavázlatát Wolfner Gyula gyűjteménye őrzi.

Az olasz cinquecento nagy alkotásainak másolásán nevelődött Hahn Antal „Lédá”-ja híven tükrözi kompozícióban, szín- és formafelfogásban egyaránt a nagy minták hatá-

sát. Pár évvel idősebb kortársának, Orlai Petrics Somának Miltonja 1862-ből felépítésének világosságával, hangulatának nyugodt egységével s a mozdulatok kifejező erejével a Munkácsy mellett is figyelmet érdemlő alkotás.

Sokan állnak meg nagy csodálkozással Benczúr Gyulának müncheni éveiből való „Du Barry grófnő és XV. Lajos” című képe előtt (1874.). Nos, ez a kép egyike a mester amaz alkotásainak, amelyek kétségessé tehetnék az egyoldalúan túlzó és kissé tán elfogult hazai kritika magasztalásait. Drága kosztümöknek, selyemnek, bíbornak gazdagon pompázó, bravúros megfestése e kép, amely a külsőségeknek minden pompája ellenére is hidegen hagy. Annál jobban megragad a művészi ösztön intuitív ereje, a meglátás eredetisége, a hangulat mélysége, a színfelfogás és ecsetkezelés sajátosan egyéni megnyilatkozása Munkácsy Mihály kiállított képein. „Mozart halála”-nak Kaszab Aladár tulajdonában levő változata került kiállításra. Befejezett kompozíció, sötét, meleg színek, finom tónusegység, melyből enyhén világít ki az ülő főalak széktámlájához támasztott párna fehér színe. És ez az alak Munkácsy jellemző erejének egyik remeke. Lehanyatló balja nem bírja már a hangjegyzeteket, taktust vezénylő jobb kezét fáradtan emeli — minő finom és kifejező e kéz! — de arcán és tekintetében ott él még a művész egész lelke: ihletett pillanatok mélységes hangulata. S a lélekmeglátásnak és emberábrázolásnak ez az ereje jelenti Munkácsy művészetének nagyságát.

Az újabb kritika különös szeretettel fordul a mester tájképei felé, sőt hajlandó a nagy kompozíciók rovására ezekben látni Munkácsy művészetének igaz értékeit. Nem osztjuk e felfogást a maga feltétlenségében, amely a mának a súlyosabb kompozíció-problémáktól idegenkedő, delikát hatásokat kereső, könnyedebb lelkivilágából nőtt ki. De meg kell állnunk egy pillanatra a mester két tájképe előtt. Mindkettő Courbet hatását mutatja. A dr. Majovszky Pál tulajdonából kiállított „Erdőrészlet” különösen hangulatos alkotása a mesternek: a széles ecsetkezeléssel megfestett lomb elmosódó zöldjébe odavetett

kék színfoltokkal immár modern színproblémák megoldására tesz érdekes és finom kísérletet.

És végül vessünk még egy futó pillantást Deák Ébner Lajos „Szolnoki vásár”-e képre, amelyen a világos alapszínek gyöngéd és halk harmóniájában s a finom szürkés levegőhatásokban igen érdekesen figyelhetjük meg, mint tör fel Bastien-Lepage hatásán keresztül is a mester specifikus magyar érzésvilága a motívum keresetlenségében, a meglátás világosságában s a kifejezésnek nemesen egyszerű eszközeiben. Deák Ébner képe a magyar népiélet ábrázolásában ugyanazt jelenti nekünk, amit a tájképfestésben a magyar föld nagy mestereinek, Mészöly Gézának művészete.

Méltó és nagy elismerés illeti a Képzőművészeti Társulatot, hogy e kiállítást megrendezte. Hadd eszméljünk. Hadd lássa a mának túlkultúrált, nemzetköziséget áhítózó nemzedéke, hogy igazi, nagy, maradó művészet csak a nemzeti lélek legmélyebb gyökereiből nőhet ki, s hogy éppen ez a művészet jelenthet igaz értéket nemcsak egy nemzet kultúrájában, de a nemzetközi viszonylatban is.

Kapossy János.

Az újabb Rousseau-irodalomból.
A genfi óras-családból származó, eléggé kalandos és viharos ifjúságot átélő s aztán egyszerre az irodalom ormaira felhágó, az olvasóközönséget szinte egy csapással meghódító Rousseau, XVIII-ik századi határtalan népszerűsége után, a XIX. század folyamán meglehetősen mostoha megítélésben részesült, legalább is nagy ellenfelével: Voltaire-rel szemben erősen háttérbe szorult. Még szülőhazájában, Genfben is, ahol pedig állandóan ápolták az emlékezetét, 1878-ban, halálának százéves fordulójára alkalmából, tisztelői nem minden aggodalomtól menten merték ezt az évfordulót megünnepelni, s ünnepélyüknek az ellenérzések részéről való megzavarásától tartottak.

Azonban a XX. század kezdetével a kutatók figyelme mindinkább feléje kezd fordulni, mind behatóbban vizsgálat alá veszik életének egyes mozzanatait, amelyekből szellemének fejlődését, alakulását, a lángésznek szinte eruptív kitörését job-

ban meg lehetne érteni. Munkásságának hol egyik, hol másik irányáról (zenész, botanikus, nevelő, politikus stb.) összefoglaló monografiák jelennek meg, — míg végre a *Rousseau-Társaság* alakulása Genfben (1904 őszén) egységesebb irányba tereli, rendszeresebbé teszi ezeket a kutatásokat; a Társaság nemzetközi jellegének megfelelőleg, mind szélesebb körre kiterjeszti a genfi filozófus iránt az érdeklődést, összegyűjtögeti szétszórt leveleit s egyéb, kéziratban lappangó műveit és előkészületeket tesz műveinek teljes, kritikai kiadására. A Társaság több évi munkája — melynek eredményeit *Évkönyvének* (Annales) lapjai tárják elénk — kétségkívül sokat tett a Rousseau iránti érdeklődés fölkeltésére, a közhangulat közböbbségének vagy hidegségének megváltoztatására. E közhangulatnak, amelyet Rousseau lángelméje s minden téren megnyilvánuló eredetisége egyre jobban lenyűgöz, hatalmas megváltozásáról tanuskodtak a születése 200 éves fordulója alkalmából, 1912 június végén Genfben és Párisban rendezett nagyméretű ünnepélyek, amelyeken — élükön az állami hatóságokkal — a társadalom minden rétege részt vett. S emellett tanuskodik az a tény, hogy 1905-től kezdve egyre-másra jelennek meg az életének, irodalmi működésének és hatásának egyes részleteit feltűntető monografiák mellett az összefoglaló, nagyszabású élet- és jellemrajzi művek is.

E nagyszabású művek bevezetésül tekinthető Vallette genfi író „*Jean-Jacques Rousseau Genevois*” című műve, mellyel a genfiak — akik oly sokáig hidegen és egyoldalulag ítélték meg nagy honfitársuk műveit és tetteit — végre irodalmi téren is méltóan lerótták iránta tartozásukat s kimutatták, hogy mi része volt Genfnek, a genfi származásnak, a gyermekkorában magába szívott genfi szellemnek az ő műveiben, az ő jellemének, érzés- és gondolatvilágának kialakulásában, mivel járult Genf vallásos és politikai, erkölcsi és társadalmi légköre Rousseau szellemi nagyságához. Egy másik genfi: Bouvier egyetemi tanár, a Rousseau-Társaság elnöke: „*Jean-Jacques Rousseau*” című művében

nem annyira élet-, mint inkább jellemrajzot akart hősről nyújtani, megvilágítani a pszichológia lámpásával, mai életrajzi ismereteink, esztetikai és erkölcsi felfogásunk alapján az ő élete eseményeinek és irodalmi alkotásainak vezérlő motívumait, uralkodó vonásait.

Részben e genfi művekkel egyidejűleg, részben azok után Franciaországban is több nagyszabású Rousseau-méltatás indult meg. Az egyiknek szerzője a francia Akadémia előkelő essay-írója, a finomtollú és ízlésű kritikus: Faguet, aki nem kevesebb, mint öt kötetben méltatta Rousseau életét, műveit, szellemi, erkölcsi és esztetikai felfogását, a nőkhöz való viszonyát, Molière-rel szemben elfoglalt álláspontját, végül írói művészetét. Köteteit (*La vie de Rousseau, Rousseau penseur, Rousseau et les femmes, Rousseau contre Molière, Rousseau artiste*) nemcsak mi távolállók olvastuk nagy gyönyörűséggel, hanem a Rousseau-Társaság Évkönyve is nagy elismeréssel szólott róluk s azokban a széleskörű tájékozottság, a XVIII. század szellemi életének, irodalmi és erkölcsi viszonyainak alapos ismerete mellett a mélyreható és finom elemzést és a szellemes párhuzamokat emelte ki főerőssége gyanánt.

A másik nagyszabású életrajzot Ducros, az aixi egyetem irodalmi fakultásának dékánja, több becses irodalmi tanulmány szerzője írta; művének (Jean-Jacques Rousseau) első kötete még 1908-ban, második és harmadik kötete pedig 1917–18-ban látott napvilágot. Első kötetét alapos, de Rousseau ellen kissé elfogult munkának találtam; Rousseau műveiről, így az I. és II. Értekezésről írt elemzése alapos hozzáértésről, a tárgy beható ismeretéről tanuskodnak, de Rousseau személynének, irodalmi összeköttetéseinak rajzolásánál nem egyszer túlszötteően színezi hőse jellemét és eljárását. Hogy a genfieknek sem nagy barátja, azt nem egy megjegyzése elárulja. A második és harmadik kötetben, örvendetes meglepetésemre, alig találni valamit ebből az elfogultságból; annak helyét nemcsak teljes tárgyilagoság foglalja el, hanem itt-ott a melegségnek egy-egy sugara is felvilágot tolla alatt, — s végső ítéletével,

hogyan Rousseaut csodálnunk és szánnunk kell, mi is teljesen egyetérthetünk. Míg Rousseau elmezavarát elismeri s pl. Hume-mal szemben való magaviseletét teljesen az ő rovására írja, vagyis Hume-ot Rousseaunak ellene való föllépéséig ártatlannak tekinti, a Mme Macdonald nagy zajt csapott fölfedezését értéktelennek nyilvánítja (ugyan ki fog ma Rousseau megítélésénél a d'Épinay-né emlékiratai nyomán elindulni?) s a Rousseau ellen szőtt állítólagos összeesküvést is légből kapott fölvetésnek nevezi és Grimmet, Diderot-t melegen védelmezi. Tüzetesen szól Rousseau vallásos fejlődéséről s ebbeli előadását teljes megértés, elfogulatlanság és helyes méltatás jellemzi; szép a *Vallomások* fejtegetése is, ellenben az *Emil* ismertetése kissé sovány, több benne a vitakozás, mint az elemzés és bírálat. A Môtiers-ben töltött 3 esztendőről szóló fejezet Rousseau ekkori élményeinek több fontos pontját hallgatással mellőzi, így mit sem szól a budai Sauttersheimmal, a berni Bondeli Juliával, a zürichiekkel, a korzikaiakkal való összeköttetéseiről, Rey látogatásáról, az aixi fürdőbe tervezett kirándulásáról, Württemberg herceggel való összeköttetéséről stb. Hátrahagyott művei közül egy szóval nem méltatja, sőt nem is említi *Botanikai leveleit* és *Botanikai szótárát*; a *Zenei Szótárnak*, valamint *Levelezésének* összefoglaló méltatása is hiányzik, pedig egy ilyen nagyterjedelmű, csaknem 1200, nagy 8-rét lapra terjedő életrajznak élete minden jelentősebb mozzanatát, irodalmi munkássága minden fontosabb alkotását föl kellene ölelnie.

De e kis szépségfoltok, valamint itt-ott előforduló kisebb ellenmondásai, illetőleg tolhíbai nem ronthatják le a nagy mű érdemét; ez a tartalmas, mélyenjáró, szépen kidolgozott munka a Rousseau-irodalomnak kiváló gazdagodását jelenti, általa Franciaország végre méltó Rousseau-életrajzhoz jutott.

A harmadik nagyszabású mű Masson fribourgi egyetemi tanárnak Rousseau vallásáról (La religion de Rousseau) írt háromkötetes, nagyon értékes doktori dolgozata, s „A szavojai vikárius hitvallásának” ugyancsak Masson által szerkesz-

tett kritikai kiadása bevezetéssel, jegyzetekkel, amelyet az *Annales* a francia kritika csodálatraméltó monumentumának nevez, — tehát a Rousseau vallásos felfogásáról, vallásos fejlődéséről, vallásos megnyilatkozásairól négy kötet munka. Ha tudjuk, hogy Fribourg szigorú kath. felfogású egyetem s Masson mint ennek tanára vállalkozott hőse genfi kálvinista hitvallásban gyökeredző, nagyon is szabad szellemű vallásos felfogásának ismertetésére és méltatására, s ha számba vesszük, hogy hosszú és tüzetes vizsgálat után arra a végső eredményre jut, hogy a XVIII. század hitetlen filozófiája elleni reakció, a XIX. század elején megindult vallásos restauráció *Emil*-ben, a *Szavojai vikárius hitvallásában* szólal meg először s innen indul el diadalmas útjára: Masson művét nem fogjuk eléggé magasra értékelhetni. Masson 1916 tavaszán a harctéren esett el s a Sorbonne egy hóval utóbb, ünnepség keretében, e nagyszabású műve alapján, summa cum laude doktorrá avatta.

Az *Annales*, melynek 13 kötetében mélyreható, finom tanulmányok érdekes, új adalékokkal és szellemes kritikákkal váltakoznak, ma is elsőrendű szellemi csemegéi nemcsak a nagy író és gondolkodó tisztelőinek, hanem az irodalmi eszmék és értékek minden megbecsülőjének. Sajnos, mind nehezebben tudunk hozzájuk jutni.

Rác Lajos.

Wilde Oszkár és a mai olvasóközönség. (Oscar Wilde: 1. *Az eszményi férj*. Színjáték. Fordította Hevesi Sándor. — 2. *A boldog herceg és más mesék*. Költemények prózában. Ford. Bálint Lajos. — 3—4. *Dorian Gray arcképe*. Ford. Kosztolányi Dezső. Két kötet. — 5. *Lord Arthur Savile bűne*. Ford. Bálint Lajos. *A cantervillei kísértet*. Ford. Király György.) — A *Genius* könyvkiadóvállalat „miniatűr-sorozatában” Wilde Oszkár összes műveinek magyar fordítását kapjuk. A kiadócég 1922-iki prospektusa tíz kötetecskéről számol be s ezek közül a fentjelzett öt darab került újabban kezünkbe.

E csinos, sőt kecses zsebkiadás csak olyan műveket ölelhet fel stíluszerűen, amelyekben a szerző aránylag szűk helyen birkózik meg

a művészeti hatás föltételeivel, tehát amelyek a szépség tipikus alkotó elemei közül a *kellem* körébe tartozókkal ékeskednek: nyomda-technikai és esztétikai értelemben egyaránt *csecsebecsék*.

Wilde Oszkár művei nagyon jól beleillenek ebbe a kategóriába. A *Dorian Gray* kivételével igazi „miniatűr”-ök s mindegyiknél — a Dorian Gray-t sem véve ki —, annyira az *artistikum* szempontjában mérül ki úgyszólván az egész alkotás lényege, értéke, hatása, sőt létjoga, hogy az ilyen olvasmányoknál a külső kiállítás választékosságát is szinte elegendhetetlen követelménynek érezzük. Tudvalevő, hogy az efféle követelményeket maga Wilde mennyire átvitte a saját életének egész berendezésmódjára is. Az ő írói egyénisége az „élet fejedelmé”-nek pompás jelmezében kápráztatja egy ideig a közvélemény szemét; élete volt talán a legsikerültebb *diszkidása* a költészetben is érvényesülő *artistikus* hajlamoknál —, míg aztán el nem következik e díszes képsorozatban egy váratlan, borzalmas, utolsó illusztráció, mely az élet fejedelmének bíborpalástja helyett a fegyház rabjainak daróköntösét borítja a világ legszörnyűbben meglakolt költőjére.

„En szimbólikus vonatkozásban voltam korom művészetével és kultúrájával”, írja Wilde a börtönben. ... Ha *most* láthatna, mennyire igazat mondott akkor! A mai civilizált egész emberiség állapota: világtörténelmi méretekbe kivetített Wilde-kariér; a művészet és kultúra lát-szólag fejedelmi szépségű, de fertőzött vérű, elbizakodott emberfajtáját a Végzet verdiktje mindenestől letaszította az erkölcsi bukás szépségébe... csak azt volna jó tudni, vajjon ez az emberiség mikor jut el a megtérésnek, a vezeklő önismertetnek arra a fokára, amelyen az ő „szimbóluma”, Wilde Oszkár megírta a *De profundis*-t: „...Az istenek majdnem mindent megadtak nekem. De én szételen, érzéki kényelemben ringatódtam. *Flaneur* voltam, világfi, divathős... Tököz-lőja lettem lángszemnek, különös örömet okozott nekem örök ifjúságom elpazarlása. Megúntam a magasságokat s új szenciációkat keresni hidegvérrel leszálltam a mélységbe. Ami a gondolatok körében a para-

doxon, az volt nekem a szenvedélyek körében a perverzitás. A vágyam végre betegség, vagy örület volt, vagy talán mindkettő. A mások életével nem törődtem... Tudtomon kívül nem voltam többé lel-kemnek vezére. Engedtem, hogy a gyönyör uralkodjék rajtam. A vége rettenetes gyalázat volt. Most csak egy dolog van a számomra hátra: tökéletes alázat...”

No, ennyire még nem vagyunk. A mai emberiség mindenre inkább gondol, mint bűnbánatra. Gyarló szeme nem veszi észre, hogy testének divatos öltözete alatt milyen megbélyegzett fegyencruha takarja a lelkét. Sőt! a „mélységből” nem vezeklő zsolozsma hangzik, hanem roppant tömegekben tolonganak egész társadalmi rétegek a kultúr-igényeknek azon magaslatai felé, melyekről a világkatasztrófa az eddigi lakók többségét könyörtelenül lesodorta. Az „élet fejedelmeinek” micsoda új típusai kezdenek jelentkezni! Hogy áll rajtuk az ezrekbe, milliókba kerülő palást! Mily szívesen nyitnák meg ezek pénzeszsák-jaikat, hogy aranyaikon egy kis valódi *artistikumot* vásárolhatnának! A Wilde költészetének eszme-körénél szemképráztatóbb és kívá-natosabb iskolát keresve sem talál-hatnának ezek; eleinte persze meg-lehetősen nehézfejúeknek és esetle-neknek fognak bizonyulni ezen a tanfolyamon, de jövője mégsem le-het itt másnak, csak nekik, mert a Wilde-féle eszmevilág elengedhetet-len kerete és talapzata az anyagi jólét, mely vagy *artistikus* össz-hangban, vagy egyelőre kómi-kus el-lentétben van az illető emberek lelki életével.

E gazdagsággal megáldott vagy megvert társadalmi környezet vilá-gában jár-kél, szemlélődik és szelle-meskedik írónk, de voltaképpen nem egyszinten mozog velük, hanem fe-lülről nézi őket, olyan magasról, hogy onnan majdnem egyforma ki-esínynek látszik a jó és rossz, az igaz és nem igaz szempontja. Eze-ket a szempontokat tüntetőleg je-lenti ki Wilde magára nézve közöm-bőseknek s hangoztatja, hogy ő egyetlenegy szempontból nézi és ér-tékeli az életet: a *szépség* szempont-jából. Azonban a *szép, jó és igaz* szempontjait nem olyan könnyű ám szigorúan elkülöníteni egymástól,

még azon a fölényes magaslaton sem, amelyen Wilde trónol. Mindenesetre olyan finom érzék és olyan mohó ismeretszomj jellemzi az ő szépség-kultuszát, fejtegetései és ötletei olyan szípkormányzó elmééről tanúskodnak, hogy Wilde mindig a legszemlemezesebb írók közé fog tartozni. De éppen rendkívüli eszesége teszi tudatossá rá nézve a korabeli egész társadalmi rendnek a fenyegető válságát; ezért tudott az ő világnézete igazán szimbólumává válni a világháború előtti kultúrának. A Wilde-féle gazdag kedély belső törtségeknek a lényege: az a tudat, hogy egy kifinomodott esztéta-lélek teljes mértékben rászorul összes kényelmi vívmányaira annak a kapitalista jólétnek, melyet egyébként szépség-ellenes eredetű és céljaiért, felháborító eszközeiért kénytelen megvetéssel nézni; még ha kibékülne is ezekkel az árnyoldalakkal, akkor is kénytelen érezni (hamarább, mint a közönséges emberek), hogy az ilyen öntudatlanul végtelen felé sodródó társadalmi berendezettség talapzata alatt vulkánikus morajlás nyugtalankodik. Mintha látnók Wilde-ot, amint orrát befogva menekül a társadalmi butaságok és rútságok elől fel a közömbösségig fölényes világnézet dialektikájának a torony-szobájába, de aztán onnan jóformán egyebet sem tesz, mint a szikrázó rakéták és robbanó petárdák zápor-ésőjével mállasztja a fundamentumát annak az egész építménynek, melynek a tetejében ő és a hozzá hasonló kevesek szívják a legdifferenciáltabb esztétikum ritkult levegőjét.

Ezeket az apró, de gyilkos rakétákon elsősorban az ő ú. n. *meséit* kell értenünk (egyik ilyen meséjének éppen a címe is: *A jeles rakéta*). Látszólag csak „rakéták”, szétpukkanó és szemkápráztató tűzijátékok, de voltaképpen többek ennél: rendkívül ügyes bombamerényletek társadalmi életünknek egy-egy beteg oldala ellen. Az író lelkenek törtsége itt egyik főforrásává válik az artisztikumnak, a művészeti hatásnak, a szívárványos színjátszás szépségének: van valami megkapó ellentét a civilizált társadalom leg-*raffináltabb*, legkiábrándultabb, legmodernebb ötlet-virtuozának egyénisége és a költői műfajok leg-

naivabbja: a „mese” között. Wilde erős tudatossággal, egy kissé talán nagyon is buzgón imitálja a népmesék modorát, belenyúl ezeknek a képzeletvilágába, átveszi legkedvesebb témáikat, megszemélyesíti a természet élő és élettelen tárgyait, alkalmazza a mesei kompozíció hagyományos hármas tagozódásait stb. De ezek a kiszámított igénytelenséggel elmondott mesék voltaképpen kegyetlen bírálótok a civilizált emberi társadalom sok súlyos szervi bajáról: a kizsákmányoló önzésről, a rövidlátó elbizakodottságról, az egymás ellen küzdő előítéletek egyforma ostobaságáról, az emberek képmutatásáról, a legszentebb eszmék lealjasításáról stb. (A fent 2. sz. alatt említett kötetben ilyenek: *A boldog herceg*, *A csalogány és a rózsza*, *Az önző óriás*, *Az odaadó barát*, *A jeles rakéta*; *Költemények prózában*.) Hiába mondja tehát Wilde a *Dorian Gray* előszavában, hogy nincs se erkölcsös, se erkölstelenség könyv, s hogy minden művészet haszon nélkül való... ezeknek a kis meséknek erkölcsi célzata félreismerhetetlen s gyakorlati hasznuk — azt mondhatni — félelmetesen nyilvánvaló, és pedig legfélelmetesebb arra a társadalmi rétegre nézve, amelynek legtöbb veszténivalója van egy nagy robbanás esetén. Wilde itt a szegény, elnyomott jók és igazak érdekében döngeti a fennálló társadalmi rend falát, de ő sýnylené meg legjobban — nemcsak anyagi értelemben — ha a kultúra exkluzív javait hirtelen szétosztának a roppant embermilliók között.

Enemű írásaiban tehát Wilde nála szokatlan dolgot művel: határozottan állást foglal, és pedig erkölcsi irányban. Hanem meg is únja hamar az efféle didaktikus szerepet, egy kissé mintha röstelkednék is miatta, hiszen ez a szerep olyanformát jelent, hogy az író néhány lépéssel lejjebb jött fölényes páholyából az emberi élet tülekedései felé. Ezekben a mesékben — még ha a pesszimizmus leple alatt is — ott sugárik valami a *hit* éltető melegéből... már pedig az ilyesmi igazán nem volt *fashionable* a Wilde-korszak társadalma szerint.

Nem is ez az, amit Wilde Oszkár neve a köztudatban jelent, hanem az a „mentalitás”, amely az ő drá-

máiban s hosszabb lélekzetű elbeszéléseiben tükröződik. Ezek azok a munkák, amelyekben már többnyire nem küzdőfél az író, hanem csak páholybeli nézője azoknak a békaegér-harcoknak, melyeket oly nagy kedvvel idéz fel az emberi vélemények (= előítéletek) között. Ő maga nem avatkozik bele a bonyodalomba — a drámai műfaj ezt nem is engedné meg (vagy ez a tilalom is csak előítélet?) —, hanem képviselteti magát egy-egy olyan költött alakkal, akinek a flegmatikus fölényű modorában megbízhatik. Hogy csak a fent jelzett művekből említsek példát, ilyen szócsove, ilyen alteregója az írónak *Az eszményi férj* c. drámában Lord Goring, a *Dorian Gray arcképe* c. regényben Lord Henry Wotton. Ez a típus a Wilde-tanfolyam reklámalakja, főattrakciója. Voltaképpen romantikus hős: blazirt kedélyű, mindenből kiábrándult, a civilizáció szellemével meghasonlott kivételes egyéniség... de a „század vége” (s az új század eleje) a romantikus hőstípusból is csak korecs-példányokat termelt, a Goring és Wotton lordok nem viszik kenyértörésre a dolgot, a romantikus kór: a *dégout de la vie* — életundor — az unalom egy nemévé korecsosulva, az ő szervezetük számára olyanféle méreggő szelidül, mint — mondjuk — a nikotin, meg sem tudnának élni nélküle; mélységesen lenézik ugyan ők is — akárcsak a romantikus pöz hősei — az ú. n. művelt életmód ezerféle banalitását, de nem vonják ki magukat belőle, hűségesen velük robotolnak a lenézett milliomos filiszterekkel, mert hát különben hol helyezhetnék el fölényes egyéniségük bugyborékoló szellemességét? Ahogy mondani szokás: igazi „pihent ész” tornázik bennük, nem azért tesz szilaj bakugrásokat és kecses fordulatokat, hogy valami célt elérjen velük, csak tornázik az ötletek folyóülemlett energiájának nyilvánulásákapén. De néha ez a tornázás sem egészen „becsületes”, inkább csak bűvészet, a mutatvány nem olyan nehéz, amilyennek látszik; ilyenkor nem a magasabb intelligenciájú olvasók tapsolnak (akik különben szintén tudják méltányolni Wilde ötleteit), hanem azok, akik egy-egy nyakatekert aforizmára úgy vetik rá magukat, mint

koldus az eldobott szivarvégre. A szofizmáknak olyan áradata zuhog e Wilde-szócsovekből (Goring et Comp.), hogy abban nemcsak a nyárspolgári korlátolttság kezd fuldadozni, hanem gyakran magának a szofizmának a lelke is. Goring lordtól azt kérdezi egyszer az apja: „Te mindig érted, amit mondasz?” Goring így felel: „Igen, atyám, ha nagyon odafigyelek”, s ebben különbözik Goring az ő rajongó olvasóitól, akik őt a legerőlködőbb figyelemmel sem értik ugyan meg sokhelyütt, de mennél kevésbé értik, annál hangosabban tapsolnak. („Olyan szép, hogy nem értek belőle semmit!”) A Wilde-tanfolyamnak Magyarországon is igen sok rajongó tanítványa volt a háború előtt, fél-analfabétáktól a kezdő és haladó intellektuelekig. Ezek nem a Wilde nagy tudását és sziporkázó szellemességét igyekeztek elsajátítani, inkább csak a Goring-pózt, a drága zsöllyében artistikusan unatkozó világmegevetést, a józan logikának logikai úton való kivégzését. Hát még vajjon azok, akik a vagyoni eltolódások által ezután rekrutálódnak a mostani fordításokban megújuló Wilde-kurzus számára! No de ha Goringok nem lesznek is belőlük, hát lesznek olyan egyéniségek, amilyenek a Goringok mellett szerepelnek Wilde műveiben.

El kell azonban ismernünk, hogy Wilde e műveiben nemcsak szofizmák és paradoxonok vannak, hanem van igazi költőiség is. A szerző világnézetének főtebb említett belső törtsége nem csupán paradoxonokban jut kifejezésre, hanem a regényírói technikának egy meglehetősen hálás fogása is sarjadt ki belőle, olyasvalami, amire már meséinél is céloztunk. T. i. Wilde, a legszkeptikusabb modern író, regényeinek és novelláinak a cselekvényébe szeret belevegyíteni egy kis „csodás elemet”, vagyis a motiváció terén rendszerint juttatni szokott a naiv, gyermekieteg hitnek is egy melléklépcsőt, melyen ez be-beosonhat a londoni *haute volée* életének prózai valóságába. A *Dorian Gray* jellemének és arcképének párhuzamos átalakulása nagy művészettel alkalmazott misztikum, mely Balzac-hatást sejtet, de Wilde-on át vált kapós témává nálunk is. A misztikumnak és a jelenkor hitetlenségé-

nek legmerészebb és leghatásosabb ötvénye *A cantervillei kísértet* c. novella; a *groteszk* jelző illik rá, de a szó legmélyebb, legmegkapóbb értelmében; a kísértetek hitelvesztettsége a modern felvilágosodottság napvilágánál: pusztán kómikai téma a nyárspolgári együgyű elbizakodottság számára, de Wilde, aki a „felvilágosodottság“ kérdését is kiábrándultan tudja nézni: művészileg ad az egész mögé melan-kólikus háttérrel.

Ami végül magát a fordítás munkáját illeti, elismerjük róla, hogy kibírja a kritikát, bár a kötetek végén olvasható reklám-szózatot, mely szerint „az eredetiek minden szépségét visszaadó fordítások“ ezek, — erősen eufuisztikus frázisnak kell minősítenünk. A Kosztolányi Dezső fordítása hivatott író munkája. A

Hevesi Sándoréban már bizony nem egyszer ellaposodik Wilde artisztikus prózája; mikor Chiltern Róbert alsóházi képviselő így szellemeskedik: „Mindent elkövetünk, hogy mi a nemzet drága idejét pocsékoljuk...“, szinte szeretne elbujni a *mi* névmás, annyira fölöslegesnek érzi magát. Mrs Cheveley: „...Akik még harmincon alul vagyunk, vagy annak mondjuk magunkat...“; azt hiszem, Wilde bedugta volna a fülét az ilyen pongyola beszéd hallatára. Bálint Lajos fordítása sem különb; „igazsággal választottál“ (= jól, helyesen választottál); „volt ugyan egyszer, hogy úgy látta“; „mind egész nyáron“ (= az egész nyáron) stb., az efféle stiláris ügyetlenség gyakori nála.

Zsigmond Ferenc.

AZ ÁRPÁD-KIRÁLYOK UDVARI PAPPAL. A középkorral foglalkozó történetírásnak hasznos segédtudománya az oklevéltan. Hasznos, de igen kevésbé népszerű. Az oklevelek a középkor emberének jogi ügyeit foglalták írásba és az oklevéltan százféle apró fogással, kerülő utakon jár annak utána, vajjon nincs-e furfangos hamisításokkal dolgunk, amiket valaki később valakinek érdekében szerkesztett össze. A türelemnek és a figyelemnek erős próbája az ilyen vizsgálat; az oklevéltani dolgozatok igazán nem tartoznak a mulatságos olvasmányok közé.

Amikor azonban az oklevéltan a pergamenlevelek írásával, százféle részletével foglalkozott, figyelme mindinkább ráterelődött azokra a kezekre, amelyekből ezek a régi, nagypécseletes okmányok annak idején frissen írva kikerültek. Megfigyeltek egyes kézírásokat s nyomukon névtelen írók munkálkodását, szerepét, vándorlását követtek sokszor hosszú éveken át. Aztán összevetették az eredményeket fennmaradt életrajzi töredékekkel, egyes nevek említésével és újabban már sok névtelen írórt sikerült megnevezni, s hol írását, hol az egyenes adatokat szólítva segítségül, végigkísérni őket egész életük pályáján.

Igy lép elő az oklevelek mögül lassankint, mindig plasztikusabban, a középkori társadalom írójának, tudósának, jogászának alakja.

Akkor még csupán a papok tudtak írni, de még azok sem mind. Tudunk eseteket, hogy kanonokok, prépostok sem ismerték a betűket.

Azok ellenben, akik az okleveleket írták, úgy tudtak írni, olyan mestéri, művészi kézzel még a leggyorsabb írásban is, hogy ma azt még a hivatásos kalligrafus sem csinálja utánuk.

Nagyon meg is becsülték őket; hiszen az írnudás csak egy része volt műveltségüknek. Ők voltak az egyházi és világi hatalmasok udvari papjai, törvények szerkesztői, ítéletekben tanácsadói, külföldre utazó diplomatái. Ők a kor történetírői. Tipikus alakjai a XII—XIII. században az uralkodók környezetének egész Európában. Ilyen ember volt a mi Anonymusunk is, Béla király jegyzője.

Ez időben, az Árpádok idején, már mind

világi papok voltak ezek az oklevélíró udvari papok. A szerzetes gyóntatta a királyt, az udvari pap meg mellette állott világi ügyekben; szórakoztatta műveltségével, tudásával. Írtak bizony néha csintalan történeteket is ezek a papok, amiket később, öreg püspökök korukban szánva-bánva emlegettek.

A kolostorokban is írtak ugyan okleveleket a barátok, főként ha saját maguk ügyeiben kellett a pecsétes levél; de írásuk már nem az a mindig modern, fürge világi írás, ami a hivatásos oklevélíróké. Inkább a nehéz könyvetükhöz volt szokva a barátok keze.

E sorok írója egy munkájában azt vitatja, hogy az Árpádok papjai mindig ugyanazt az írást írták, amit a francia udvari papok. Amikor Franciaországban a növekvő írás-használat folytán mindig ügyesebb lett az írás formája, a magyar oklevelek is lépésről-lépésre, ugyanazon időben követik ezeket az új formákat. Egyszerre kellett hát valahol tanulniuk az írást a magyar és francia papoknak.

Ezt a kérdést vizsgálva, többféle úton elértünk a francia egyetemekhez, ahol tízezerszámra tanulták franciák és idegenek az írást, a latint, a gyakorlati jogot és mentek ki Európa hatalmasaihoz udvari papoknak.

A „Napkelet“ 2. számában Pais Dezső kis cikke felsorolta munkánk eredményeit; a 3. számban pedig Hekler Antal, a művészettörténet tudós professzora méltatja azt figyelemre és egyúttal kritikájára. Bősséggel hoz fel adatokat az Árpád-korban ittjárt francia művészekről, nálunk letelepedett francia szerzetesekről, és arra gondol, hogy talán inkább ezeknek szerepével lehetne magyarázni az írások párhuzamos hasonlóságait.

Hekler állásfoglalása igen kapóra jön nekünk, hiszen más oldalról éppen most döngetik teóriánkat azzal az érveléssel, hogy a francia összeköttetések művelődéstörténeti hátterére vonatkozóan nem elég erősek adataink.

Úgy érezzük azonban, hogy a mi udvari papjainkat, akiknek kezenyomát oly sok ezer apró jelben követjük már, akiknek életrajzához minden szót mint drága mozaikkövet gyűjtögettünk és akiket egyéni-

ségük, szereplésük megfigyelése és sokszor saját maguk nyilatkozata után is (a mi Anonymusunk is megmondja, hogy Párizsban tanult) gondolatban már úgy üdvözöljük, mint Párizsból sok tanulás, küszködés és kaland emlékével hazautazott pap-diákokat — ezeket az udvari papokat, neveltetésüket, tudományukat, írástudásukat nem engedhetjük át az idevándorolt francia szerzetesek dicsőségének.

Először is azért, mert ez időben a szerzetesrendek már nem foglalkoztak hivatás-szerűen az oklevelezés tudományával, tanításával.

Másodszor, mert ha a magyar írók nem egyenesen Franciaországból, hanem másodkézből, bevándorolt papoktól tanultak volna írni, akkor írásuk mégis csak lassabban követte volna a francia formák újdonságait.

Az meg éppen lehetetlen, hogy maguk a francia papok írtak volna a királyi udvar-

ban. Legalább is öt-hat franciának kellett volna akkor egyszerre és állandóan ott foglalatoskodnia. Különben is nálunk a nevükön ismert királyi papok mind magyarok.

A művészettörténet valóban kevésbé zárkózik el egyes területek és egyes speciális források vizsgálatára, mint a diplomatika, amely eddig alig kapcsolódott bele az általános művelődéstörténetbe.

Hekler adatai igen fontosak reánk nézve és igyekszünk kiaknázni azokat további vizsgálódásunkban. De az egyetemet járt magyar diákokról is van ugyanannyi egyenes adatunk, mint a hozzánk jutott franciákról. Ha mi örömmel használjuk fel a művészettörténész színes anyagát a mi tudományunk számára, bizonyára a művészettörténet sem veti meg a francia művészeti hatások magyarázatánál a mi régi, sárga pergamen-lapjaink önkéntelen tanuskodását.

Hajnal István.

**A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület Walder Gyula al-
elnök elnöklete alatt megtartott rendes közgyűlése az igazgatóság min-
den előterjesztését elfogadta, az elmúlt évre 1500 K osztalék fizetését
határozta el és a 2:1 arányban kibocsátandó új részvények árfolyamát
illetékkötelesen 35.000 K-ban állapította meg, az elővételi jog gyakorlá-
sára pedig a folyó évi április hó 3-tól 12-ig terjedő időszakot tűzte ki.
Új tagokul Grüner Tivadar és Milos György ügyvivő igazgatók választ-
tattak az igazgatóságba.**

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDŰS ISTVÁN.